

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ

Cilt - Volume :7 Sayı - Issue : 1

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2025

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
BELLEK International Journal of History and Culture Studies

ISSN: 2717-6142

2025

Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2019

Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department
All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

BELLEK International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Assoc. Prof. Dr. Haydar CORUH, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mikail KOLUTEK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa IŞIK, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Alihan LIMONCUOĞLU, Istanbul University-Istanbul/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ.

Bishkek/Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Sedat BILINIR, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Dr. Ahmet CAPARLAR Independent Researcher /Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Teknik Editör / Technical Editor

Dr. Ahmet CAPARLAR, Independent Researcher-Kayseri/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Manas Üniversitesi-Bişkek/Kırgızistan)

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Üniversitesi-Tunceli/Türkiye)
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Emekli-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Milli Savunma Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi, Emekli-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Akın BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Doç. Dr. Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Emekli-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet VURGUN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Şah ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Muharrem TURP (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan KALMIŞ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar GÜZELYÜREK ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Şenay ATAM (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ALBAYRAK (Kafkas Üniversitesi)

**Dergimiz; Google Scholar, İdealonline, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi),
Asos İndeks ve Semantic Scholar veri tabanlarında taranmaktadır.**

Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

**Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz.
BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı olacak
şekilde yayınlanır.**

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nin altıncı yılının ilk sayısında (7. Cilt, 1. Sayı) Bilim dünyasına Türkçe ve İngilizce olmak üzere 4 araştırma makalesi yayınlamaktan övünç duyuyoruz. Çalışmalarıyla hem dergimize destek olan hem de bilimsel birikime hizmet eden tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca bilimsellik saikiyle kıymetli vakitlerini ayırarak makalelerimizin değerlendirme sürecindeki katkılarından dolayı sayı hakemlerimize de müteşekkirimiz. İyi okumalar...

30/06/2025

Doç. Dr. İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Gamze Turan & Lale ÖZCAN

Türkiye’de Yazınsal Çevirinin Tarihsel Seyri (1960–2000): Altın Kitaplar ve Çevirmen Profilleri.....1-17

Elif ÖZDİLEK

Core Tenets And Practices of Ataturk’s Diplomatic Policy18-35

Çağhan SARI

Kıbrıs Barış Harekatı’nın Tartışmalı Hadisesi TCG Kocatepe Muhribi Olayı.....36-68

Burcu AKGÜL

Sümer Mitolojisi ve Yayılım Alanları.....67-96

TÜRKİYE’DE YAZINSAL ÇEVİRİNİN TARİHSEL SEYRİ (1960–2000): ALTIN KİTAPLAR VE ÇEVİRMEN PROFİLLERİ*

THE HISTORICAL TRAJECTORY OF LITERARY TRANSLATION IN TURKEY (1960–2000): ALTIN KİTAPLAR AND ITS TRANSLATOR PROFILES

Lale ÖZCAN**
Gamze TURAN***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 28/04/2025 Düzeltme/Revised: 20/05/2025 Kabul/Accepted: 24/05/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Özcan, L., ve Turan, G. (2025). Türkiye’de Yazınsal Çevirinin Tarihsel Seyri (1960–2000): Altın Kitaplar ve Çevirmen Profilleri. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-17. <https://doi.org/10.52735/bellek.1685787>

ÖZ

1960–2000 yılları arasında Türkiye’de yazınsal çeviri alanında faaliyet gösteren yayınevleri, tür, yazar ve çevirmen tercihlerine bağlı olarak farklı üretim stratejileri geliştirmiştir. Altın Kitaplar Yayınevi, popüler edebiyat, çocuk kitapları ve klasik eserler alanlarında geniş bir yelpazeye yayılan çeviri eserler yayımlamıştır. Çalışmada, Altın Kitaplar’ın yazınsal çeviri faaliyetlerinin 1960–2000 yılları arasındaki tarihsel seyri bibliyografik veriler doğrultusunda incelenmiş ve üretim hacmi, tercih edilen türler ve kaynak dil çeşitliliği değerlendirilmiştir. Pierre Bourdieu’nün pratiğin kuramı çerçevesinde geliştirdiği alan kavramı ve bu doğrultuda tanımladığı kültürel üretim alanı temelinde yapılan analiz, yayınevinin ekonomik ve sembolik sermaye stratejileri arasında denge kurmaya çalıştığını ve üretim sürecinin, sınırlı üretim alanı ile büyük üretim alanı arasındaki kutuplu yapı doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Çalışmada ayrıca, Altın Kitaplar bünyesinde üretim hacmi ve yayıneviyle kurdukları uzun süreli iş birlikleri açısından benzerlik gösteren çevirmenler (Meral Gaspralı, Mehmet Harmancı, Gönül Suveren, Gülten Suveren) belirlenmiş ve Renata Makarska’nın biyografik çözümleme modeli temelinde incelenmiştir. Bu çözümleme doğrultusunda, üretken, belirli türlerde süreklilik gösteren ve yayıneviyle uzun vadeli ilişkiler geliştiren çevirmenlerin öne çıktığı bir yapı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yazınsal çeviri, Altın Kitaplar, kültürel üretim alanı, sermaye, çevirmen profili.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiş olup, “Etik Kurul İznî” gerektirmeyen bir çalışmadır. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Doktora programında Doç. Dr. Lale Özcan danışmanlığında yazılmakta olan doktora tezinden üretilen bu çalışma, TÜBİTAK 2211 Yurtiçi Doktora Burs Programı ve 2214-A Yurt Dışı Doktora Araştırma Bursu Programı kapsamında desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, ozcanlale@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7565-4565

*** Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, gamzetturan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3463-5915

EXTENDED SUMMARY

Since the 1960s, the publishing sector in Turkey has experienced a significant transformation with the rise of private publishing initiatives. During this period, translated books became prominent in the field of cultural production. Translation activities functioned not only as means of transmitting literary works but also as tools for publishers to position themselves within the cultural field. Within this framework, Altın Kitaplar Publishing House presents an exemplary case with its extensive output between 1960-2000.

This study aims to analyze the literary translation strategies of Altın Kitaplar between 1960 and 2000 within a sociological theoretical framework. The study is grounded in Pierre Bourdieu's concept of field and field of cultural production, particularly his distinction between symbolic and economic capital. Following this, the study addresses the opposition between restricted production (oriented toward symbolic prestige) and large-scale production (oriented toward commercial success) to examine the publisher's shifting strategies. The balance between these two poles is evaluated through genre preferences, language diversity, and translator choices, alongside the publisher's forty-year performance and its strategic efforts to maintain a position in the field of culture.

The periodic production line of the publishing house reflects various shifts from the dominance of classical works in the 1960s, to high-volume output in romance and detective fiction during the 1970s, to contraction in the 1980s, and a more selective orientation toward internationally recognized authors in the 1990s. The 1970s mark an intensive production phase in popular genres. In contrast, the 1980s saw a decline in translated books and a narrowing of source language diversity. The 1990s, on the other hand, witnessed a shift toward fewer but more symbolically prestigious authors. These fluctuations reflect the publisher's tendencies between economic and symbolic capital within the evolving cultural field.

In addition to the analysis based on the published translations, the study also explores the translator profiles of the selected translators. The study does not intend to present a comprehensive profile of all translators historically associated with the publishing house. Rather, it focuses on a selection of key figures whose translation practices reflect the publisher's broader strategic preferences. A biographical analysis was carried out based on Renata Makarska's translator biography model, which consists of four dimensions. These are linguistic-topographical background, network of professional relations, forms of auto-presentation, and relations with other intellectual activities. An additional fifth category academic representation was introduced by the authors in order to examine the translators' representation within the academic field. This analytical framework was applied to the translator profiles of Meral Gaspıralı, Gönül Suveren, Gülten Suveren, and Mehmet Harmanlı, who were selected due to their long-term collaborations with publishers and similarities in their production volumes. Meral Gaspıralı, known for her exclusive collaboration with Altın Kitaplar, is distinguished by her loyalty and consistent production. Gülten Suveren, through her work on children's classics and popular fiction, and Gönül Suveren, known for her extensive translations of Agatha Christie, contributed to the thematic continuity of the publisher. In addition, Mehmet Harmanlı, a translator affiliated with multiple publishers, represents a more public and visible translator profile. This diversity indicates that the publisher's translator policy was shaped not only by linguistic competence but also by genre-based consistency, productivity, and long-term collaboration.

The primary data sources include Mehmet Tahir Öncü's bibliography of translated works, TÜRDAV catalogues, and records from the National Library of Turkey. These sources provided the basis for compiling quantitative data on the publisher's output, which was then interpreted. Thus, the study not only presents a case-specific analysis but also aims to contribute to broader discussions on translator profiles, publisher strategy, and cultural production.

In conclusion, this study offers a publishing house-centered and translator-oriented account of literary translation in Turkey. The case of Altın Kitaplar illustrates institutional dynamics in translation publishing and contributes to a broader understanding of Turkish publishing history by drawing attention to translators.

Keywords: Altın Kitaplar, field of cultural production, translator profiles, capital.

GİRİŞ

1950'lerden itibaren çeviri kitaplar, Türkiye'de kültürel üretimin önemli bir parçası haline gelmiş ve edebi yönelimlerin, tür tercihlerinin ve okur profillerinin oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye'de özel yayınevlerinin sayısı artmıştır. Devlet kurumları tarafından yürütülen çeviri faaliyetlerinin azalmasıyla birlikte yayıncılık alanındaki çeşitlilik artış göstermiştir. Remzi, Kanaat ve Hilmi Kitabevi gibi eski yayınevlerinin yanı sıra, 1940'lı ve 50'li yıllarda kurulan Varlık, Yeditepe, Altın Kitaplar ve Arkın gibi yayınevleri, kültür yayıncılığı ve çeviri kitaplarla öne çıkmıştır. 1960 sonrası düşünce ve bilim kitaplarının

çevirileri ön plana çıkmaya başlamıştır.¹ 1970’li yıllarda siyasal ve ekonomik dalgalanmalar yayıncılığı etkilemiş fakat 1972’de UNESCO’nun "Dünya Kitap Yılı" ilanı, Türkiye’de kitaba yönelik bilinçlenme çabalarını artırmıştır. Yayıncılar "Her Şeyin Üstünde Kitap" sloganını benimseyerek bu kapsamda çeşitli kitap sergileri düzenlemiştir. Siyasal ve ekonomik dalgalanmalar olmasına rağmen, dönemin sonunda Türkiye’de 200 kadar yayınevi varlığını sürdürmüş, bu dönemde E Yayınevi’nin yayımladığı *Baba* adlı çeviri roman üç yıl içinde on bir baskı yapmış ve yaklaşık üç yüz bin kadar satmıştır. 1980 sonrasında kültürel kurumlarda yapılan yapısal değişiklikler ve devlet sübvansiyonlarının sona ermesiyle maliyetler yükselmiş olsa da 1982’de başlayan kitap fuarları özellikle çocuk ve popüler yayıncılık alanında canlılık yaratmıştır.² Bu dönemde Türkiye’de yayıncılık alanının ciddi bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bazı köklü yayınevleri 1980 sonrası ekonomik baskılar ve siyasal kısıtlamalar nedeniyle kapanmış ya da etkinliğini kaybetmiştir. Aynı dönemde çok sayıda yeni yayınevi kurulmuş, bunların bir bölümü kalıcı hale gelmeyi başarmıştır. Bu dönemde kurulan yayınevlerinin sayısı fazla olsa da büyük işletme olarak tanımlanabilecek yayınevleri çoğunlukla 1980 öncesinde kurulanlardır. Bu dönemde tirajlar 5 binlerden 2 bin dolayına gerilemiş ve buna karşın yayın sayısı artmıştır. Okur kitlesinin ilgi alanlarının çeşitlenmesiyle birlikte, yayınevleri daha seçici gruplara yönelik üretim yapmaya başlamıştır. Kitapların dizgi, baskı ve kapak kalitesine verilen önemin artması bu dönemin dikkat çeken bir diğer özelliğidir. Öte yandan, korsan yayıncılık yaygınlaşmış ve çok satan kitaplar, yazar ve yayıncıdan habersiz, daha düşük fiyatlarla piyasaya sürülmüştür.³

Türkiye’de yayıncılığının bu tarihsel dönüşümü, akademik çalışmalarda çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış ve farklı dönemlere, yayınevlerine ya da metin türlerine odaklanan çözümlemelerle incelenmiştir. Bu bağlamda Beki Haleva ve Ayşe Zeynep Kıvanç’ın “Türkiye’de Çeviri Politikaları ve Yayınevleri Üzerine Dönemsel Bir Kesit İncelemesi”⁴ başlıklı makalesi, 1928–1967 yılları arasında devlet destekli çeviri politikalarının Babıali merkezli özel yayınevleri üzerindeki etkilerini incelemekte ve dönemin sosyo-politik yapısıyla piyasa dinamikleri arasındaki ilişkiyi dokuz yayınevi örneği üzerinden analiz etmektedir. Arzu Eker, 1980 sonrası Türkiye’de sosyal bilimler alanında yayımlanan çeviri kitaplar üzerinden, yayınevlerini “kültür planlayıcıları” olarak ele almıştır. Çalışmasında bu yayınevlerinin yalnızca metin aktarıcıları olmadığını, aynı zamanda kültürel alanda belirli boşlukları doldurmak, düşünsel sürekliliği sağlamak ve hedef kültürde dönüşüm yaratmak gibi işlevler üstlendiklerini ileri sürmüştür.⁵ Yayınevlerinin kültürel üretim alanındaki yapısal dönüşümünü sosyolojik bir çerçeveye ele alan bir diğer çalışma ise Mehmet Erken’in “Türkiye’de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980–2015)” başlıklı çalışmasıdır. Erken doğrudan çeviri yayıncılığına odaklanmamakla birlikte Türkiye’de kültür yayıncılığı alanının son otuz beş yılda geçirdiği yapısal değişimleri sosyolojik bir yaklaşımla incelemektedir. İletişim ve Yapı Kredi gibi büyük yayınevleri üzerinden örneklem oluşturarak kültür yayıncılığının piyasalaşma sürecini ve bu sürecin devlet politikalarıyla olan ilişkisini tartışmaktadır.⁶ Şehnaz Tahir Gürçağlar çalışmasında Altın Kitaplar, Türkiye’de “popüler edebiyat alanına açılan bir kapı” olarak konumlandırılmakta ve yayınevinin 1950’li yıllardan itibaren çok satan çeviri romanlara

¹ Arslan Kaynardağ, “Yayın Dünyası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 2828-2829.

² Kaynardağ, “Yayın Dünyası”, s. 2831

³ Sait Alioğlu, “İslami Yayıncılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 1468–1470.

⁴ Beki Haleva ve A. Zeynep Kıvanç, “Türkiye’de Çeviri Politikaları ve Yayınevleri Üzerine Dönemsel Bir Kesit İncelemesi,” *Turkish Studies* 10, no. 8 (Ankara: 2015), 1325–1344.

⁵ Arzu Eker, *Publishing Translations in the Social Sciences since the 1980s: An Alternative View of Culture Planning in Turkey*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

⁶ Mehmet Erken, *Türkiye’de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980–2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, 2020.

yönelerek oluşturduğu yayın çizgisini değerlendirmektedir. Çalışmada Meşhur Romanlar Serisi gibi diziler, yayınevinin okur kitlesiyle kurduğu ilişki ve tanıtım stratejilerine değinilmiştir.⁷

Bu çalışma ise, Altın Kitaplar'ın 1960–2000 yılları arasındaki yazınsal çeviri faaliyetlerini Pierre Bourdieu'nün⁸ sermaye türleri ve üretim kutupları çerçevesinde ele alarak yayınevinin ekonomik ve sembolik sermaye dengesiyle alanda nasıl konumlandığını ortaya koymaktadır. Tür, yazar ve dil tercihlerine odaklanan analiz, yayınevinin büyük ölçekli üretim alanındaki stratejik yönelimlerini görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu çözümlemenin devamında Altın Kitaplar'ın yayın listesinde öne çıkan çevirmenlerin profilleri incelenmiş ve çevirmen tercihleriyle yayınevinin çeviri politikaları arasındaki uyum değerlendirilmiştir. Renata Makarska'nın⁹ biyografik çözümleme modeli doğrultusunda yapılan bu inceleme, çevirmenlerin mesleki yönelimlerinin ve yayıncılıkla kurdukları ilişkilerin yayınevinin sermaye stratejileriyle nasıl örtüştüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın veri kaynağını, Mehmet Tahir Öncü tarafından derlenen *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası*¹⁰, TÜRDAV katalogları¹¹ ve Milli Kütüphane Türkiye Bibliyografyaları¹² oluşturmaktadır. Bu kaynaklar aracılığıyla 1960–2000 arasında Altın Kitaplar tarafından yayımlanan yazınsal çeviriler sınıflandırılmış, en çok çeviri yapan çevirmenler belirlenmiştir. Ardından, bu çevirmenlerin yaşam öyküleri ve çeviri etkinlikleri analiz edilmiştir. Bu kaynaklar ele alınan dönemin kayıtlarını genel hatlarıyla ortaya koyma açısından güçlü bir zemin sunmakla birlikte, kayıt dışı yayımlar veya dizin dışı kalan eserler nedeniyle eksiklikler olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla çalışmada sunulan veriler, Altın Kitaplar'ın çeviri yayıncılığına dair genel eğilimleri yansıtmayı amaçlayan bir çerçeve olarak değerlendirilmelidir.

1. Pierre Bourdieu ve Kültürel Üretim Alanı

Altın Kitaplar'ın çeviri yayıncılığı alanındaki yönelimlerini değerlendirmek için, bu üretim biçimlerinin yer aldığı kültürel alanın yapısal dinamiklerini kuramsal düzeyde ele almak gerekmektedir ve bu açıdan Pierre Bourdieu'nün kültürel üretim pratiklerine yönelik kuramı çeviri yayıncılığını yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, sembolik kazanımlar ve konum mücadeleleriyle şekillenen bir üretim biçimi olarak ele almamıza olanak tanır.

Bourdieu ve Wacquant'a göre “alanlar, toplumsal hayatın farklı kesimlerinde, kendine özgü tarihselliğe, işleyiş yasalarına ve özgül sermaye biçimlerine sahip olan mikrokozmoslardır. Her alan, kendi içindeki eyleyenlerin rekabetiyle biçimlenir ve bu eyleyenler alana özgü sermaye türlerini kullanarak konumlarını korumaya ya da geliştirmeye çalışırlar.”¹³ Bu kapsamda kültürel üretim alanı kendine özgü sermaye yapılarına göre işleyen ve toplumsal alan içerisinde yer alan bir alt alan konumundadır. Kültürel alan, iktidar alanından tamamen bağımsız olmasa da nispeten özerktir.¹⁴

⁷ Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2005).

⁸ Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, der. Randal Johnson (Cambridge: Polity Press, 1993), s. 7–8.

⁹ Renata Makarska, “Die Rückkehr des Übersetzers. Zum Nutzen einer Übersetzerbiographie”, *Übersetzer als Entdecker. Ihr Leben und Werk als Gegenstand translationswissenschaftlicher und literaturgeschichtlicher Forschung*, ed. Andreas Kelletat ve Aleksey Tashinskiy, Frank & Timme, Berlin 2014, ss. 56–58.

¹⁰ Mehmet Tahir Öncü, *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası: Dünya Edebiyatından Çeviriler*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2017.

¹¹ TÜRDAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, C. 1 (1997), C. 2 (1997), C. 3 (2002), C. 4 (2003), TÜRDAV A.Ş., İstanbul.

¹² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türkiye Bibliyografyaları* (1960–2000, 1965, 1986 ve 1990 hariç), Milli Kütüphane Yayınları, Ankara.

¹³ Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant, *Düşünsel Bir Antropoloji İçin: Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 79.

¹⁴ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 7-8

Bourdieu'ye göre kültürel üretim alanında etkili olabilmek için eyleyenlerin belli türden sermayelere sahip olması gerekmektedir. Bunlardan biri olan ekonomik sermaye, maddi üretim araçları ve parasal kaynakları kapsar. Kültürel sermaye, bireylerin kültürel kodlara, estetik bilgiye ve kültürel değerlendirme yetisine sahip olma durumudur ve çoğunlukla ailevi, akademik ya da kurumsal yollarla edinilir. Sembolik sermaye tanınma, prestij, meşruiyet gibi görünürde maddi olmayan, fakat uzun vadede ekonomik faydaya dönüşebilen değerleri ifade eder.¹⁵ Sosyal sermaye ise bireylerin içinde yer aldığı sosyal ağlar, ilişkiler ve bağlantılar üzerinden işleyen bir sermaye türüdür ve genellikle kültürel alanda konumlanmalarında belirleyici rol oynar.¹⁶ Eyleyenler alana girmek için bu sermayelere ihtiyaç duyarlar ve zamanla alan içerisindeki varlıklarını sürdürürken sahip oldukları kültürel ya da sembolik sermayeyi alanda dönüştürerek kâr elde etmeyi amaçlarlar.

Kültürel alanın üretiminde ekonomik sermaye tek başına belirleyici değildir aksine, ekonomik sermayenin alan içinde geçerli olabilmesi için sembolik sermayeye dönüştürülmesi gerekir. Alan içindeki konum alma ve yönelimler bu sermayelerin dağılımına ve eyleyenin mevcut yapıyı koruma ya da dönüştürme yönündeki stratejik çıkarlarına bağlı olarak şekillenir. Sermaye biçimlerinin dönüşebilirliği kadar, bu sermayelerin alandaki meşruiyet kazanma stratejileriyle ilişkisi de önemlidir. Özellikle sembolik sermayenin işleyişi, “çıkar gözetmeme” iddiası üzerinden ilerlemektedir. Bu üretim mantığında eyleyen, doğrudan ekonomik çıkarlarını gizleyerek sembolik kazanım elde eder. Kültürel alanda meşruiyet, kısa vadeli ekonomik kazançla değil, uzun vadeli tanınma ve alan içi saygınlıkla ölçülür. Bu nedenle kültürel alanda en etkili sermaye biçimi sembolik sermayedir. Sembolik sermaye zamanla ekonomik kazanıma dönüşebilmektedir.¹⁷

Bourdieu'nün 1999 tarihli Fransız yayıncılığına dair çözümlemesinde de belirttiği üzere, küçük yayınevleri çoğu zaman ticarileşme potansiyeli düşük ancak edebi nitelik açısından güçlü kitaplara yönelerek sembolik sermaye biriktirmeye çalışır. Bu üretim anlayışı, Bourdieu'nün ‘edebi inanca dönüş’ (retour à la croyance littéraire) olarak tanımladığı, estetik özerkliğe dayalı tanınma arayışını yansıtır. Buna karşılık, büyük yayınevleri de çok satan kitaplara odaklanarak ekonomik yatırımlarını sürdürmekte ve geniş okur kitlesine ulaşmayı hedeflemektedir.¹⁸ Bu iki yönelim, kültürel üretim alanındaki sembolik ve ekonomik sermaye stratejilerinin kutupsal yapısını ortaya koyar.

Sermaye türlerinde yer alan bu kutupsal yapı yayınevlerinin üretim biçimlerine de yansımaktadır. Bu noktada, kültürel üretim alanında sermaye stratejilerinin nasıl şekillendiğini anlamak için, Bourdieu'nün kültürel üretim alanına yönelik öne sürdüğü ayrım önem teşkil etmektedir. Bu ayrım Bourdieu'nün sınırlı üretim alanı (*champ de production restreinte*) ve büyük üretim alanını (*champ de grande production*) kapsamaktadır. Sınırlı üretim alanında üreticiler esas olarak alandaki diğer üreticilere seslenir ve değer, alan içindeki tanınırlık ve estetik özerklik üzerinden şekillenir. Buna karşılık, büyük üretim alanı piyasa taleplerine göre işler ve başarı, geniş okur kitlesine ulaşmak ve ekonomik kazanç elde etmekle ölçülür.¹⁹ Bu ayrım, yayınevlerinin sermaye önceliklerine göre geliştirdikleri stratejilerin de yapısal zeminini oluşturur.

Bourdieu tarafından sunulan bu çerçeve, Türkiye'deki çeviri yayıncılığı alanında faaliyet gösteren yayınevlerinin sermaye yapılarını ve üretim stratejilerini çok katmanlı bir şekilde anlamaya olanak tanır. Popüler çeviri metinlere yönelen yayınevleri, ekonomik sermaye

¹⁵ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 7-8

¹⁶ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 68

¹⁷ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 66-69; s. 76.

¹⁸ Pierre Bourdieu, “A Conservative Revolution in Publishing”, çev. Ryan Fraser, *Translation Studies*, C. 1, S. 2, 2008, s. 15.

¹⁹ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 115-116

birikimine öncelik veren stratejiler geliştirirken daha az bilinen dillerden nitelikli çeviriler yapan yayınevleri, sembolik alanda konum elde etmeye çalışabilir. Bu doğrultuda, Türkiye’de 1960–2000 yılları arasında faaliyet gösteren çeviri odaklı yayınevlerinin üretim stratejileri, yalnızca ekonomik dalgalanmalarla değil, aynı zamanda sembolik kazanım ve kültürel meşruiyet arayışıyla da açıklanabilir.

2. Altın Kitaplar’ın Yayıncılık Yönelimleri ve Sermaye Dengesi

1.1. Yayınevinin Kuruluşu ve Yayıncılık Faaliyetleri

Altın Kitaplar, Türkiye yayıncılık sektöründe altmış yılı aşkın süredir faaliyet göstermektedir. Yayınevi’nin kuruluş yılı, Türkiye Yayıncılar Birliği veri tabanında 1959 olarak belirtilmektedir fakat yayınevine ait en eski kitap 1956 yılına aittir.²⁰ Yayınevi çevirmenlerinden Azize Bergin’in eserinde yer alan ifadelerle göre yayınevi ilk olarak Sezai Solelli tarafından kurulmuştur. Sezai Solelli’nin daha sonra Hayat Ansiklopedisi’nin yayın yönetmenliğini üstlenmesiyle yayınevi el değiştirmiştir. Altın Kitaplar, bu süreçte matbaa sahibi Aziz Bozkurt tarafından satın alınmıştır ve bir süre sonra yönetimi Dr. Turhan Bozkurt devralmıştır.²¹ Dr. Turhan Bozkurt dönemi öncesi başlayan “Muhteşem Romanlar Serisi” bu dönemde de devam etmiştir. “Meşhur Romanlar Serisi”nde A. J. Cronin’in *Aşk Acıları*, Fannie Hurst’ün *Arka Sokak*, Han Suyin’in *Aşk Güzel Şeydir* ve Margaret Mitchell’in *Gone With the Wind* gibi dönemin popüler romanlarına yer verilmiştir.²²

Bergin’in ifadelerine göre, Dr. Turhan Bozkurt yayıncılık çevresine yabancı biri olmasına rağmen, Doğan Hızlan gibi alanın öne çıkan isimlerinden destek alarak yayınevini geliştirme yoluna gitmiştir. Ayrıca çevirmenlerle doğrudan ilişkiler kurarak, alanda tanınan isimleri Altın Kitaplar çatısı altına kazandırmaya çalışmıştır.²³ Bergin, Altın Kitaplar’ın birçok yazar ve çevirmenin eserini yayımlayarak bu isimleri edebiyat dünyasına tanıttığını ve özellikle çeviri roman alanında çığır açan bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Yayınevini “baba ocağı” olarak nitelendiren Bergin, haftada iki üç kez gerçekleşen toplantılara Gönül Suveren, Gülten Suveren, Özay Süsoy, Leyla Saykut ve Meral Gaspıralı gibi dönemin önemli çevirmenlerinin katıldığını ifade etmiştir.²⁴ Bu veriler ışığında, yayınevi yöneticisi Turhan Bozkurt’un alana zayıf bir sosyal sermayeyle giriş yaptığı görülmektedir. Buna karşın, çevirmenlere yönelik tutumu ve alanın önde gelen kişileriyle kurduğu bağlantılar zamanla yayınevinin ilişkiler ağını genişletmiştir.

Yayınevinin resmî sitesinde yer alan bilgilere göre yayınevi yayın hayatına aynı zamanda dünya klasikleriyle birlikte başlamış ve zaman içerisinde küçük bir aile şirketinden büyük bir yayınevine dönüşmüştür. Zamanla aşk, macera ve polisiye gibi türlere yönelmiş ve popüler edebiyata yönelik bir çizgi benimsemiştir. Buna ek olarak yayınevinin yayıncılık hayatının ilk döneminde klasiklere yönelme durumu bilinçli bir tercih olarak belirtilmiştir.²⁵ Bu yayın çizgisi daha sonra Nobel Dizisi’nin eklenmesiyle genişletilmiştir. Uzun soluklu yayın geçmişinde Altın Kitaplar’ın yayıncılık tarihindeki önemli kırılma noktalarından biri, 1962 yılında Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Ivo Andrić’in *Drina Köprüsü* adlı eserinin Meşhur Romanlar serisinin 30. kitabı olarak yayımlanmasıyla yaşanmıştır. Yayınevinin yayın çizgisini çeşitlendiren bu eser oldukça büyük bir kâr elde edilmesini sağlayarak Altın Kitaplar’ın çeviri edebiyat alanında önemli bir konuma gelmesinde etkili olmuştur.²⁶

²⁰ Gürçağlar, *Kapılar*, s. 134.

²¹ Azize Bergin, *Babîâli’de Topuk Tıkırtıları* (İstanbul: Epsilon, 2004). s. 148

²² Gürçağlar, *Kapılar*, s. 135.

²³ Bergin, *Babîâli’de Topuk Tıkırtıları*, s. 149

²⁴ Bergin, *Babîâli’de Topuk Tıkırtıları*, s. 151

²⁵ Altın Kitaplar, “Kurumsal”, <https://www.altinkitaplar.com.tr/kurumsal/>, Erişim: 10.10.2022.

²⁶ Gürçağlar, *Kapılar*, s. 135.

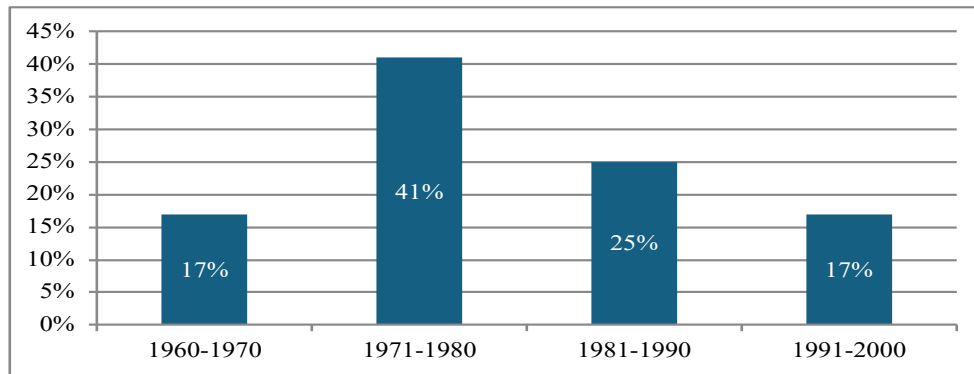
221B polisiye dergisinde yayımlanan röportajında yayınevi yöneticilerinden Batu Bozkurt, 1959 yılından beri dünya edebiyatının önde gelen isimlerinden eserler kazandırmaya önem verdiklerini ve 60'ların ortalarında Agatha Christie eserlerini basmaya başladıklarını belirtmiştir. Yayınevi daha sonra Mary Westmacott takma adıyla yazdığı eserler de dahil olmak üzere Christie'nin toplamda 88 eserini yayımlamıştır. Yayıncılık hayatının ilerleyen dönemlerinde okul kitapları ve yardımcı kitaplara da yönelen Altın Kitaplar, edebiyat ve felsefe serileriyle dikkat çekmiştir.²⁷ Altın Kitaplar'ın Agatha Christie gibi çok satan yazarların çeviri eserlerine yönelmesi, yayınevinin ekonomik sermayesini artırmaya yönelik bir strateji izlediğini göstermektedir. Ancak çocuk klasikleri, edebiyat ve felsefe dizileri gibi daha dar okur çevrelerine hitap eden yayınlara da yer vermesi, sembolik sermaye birikimine yönelik tercihlere işaret etmektedir.

Sayım Çınar ile gerçekleştirdiği röportajda Bozkurt, Altın Kitaplar'ın çok geniş bir yayın yelpazesine sahip olduğunu ve bu sebeple alt yayınevleri kurduklarını ve kişisel gelişim ve sağlık alanında Libros ve edebiyat alanında Editura adlı iki alt yayınevi kurduklarını belirtmiştir. Altın Kitaplar'ın uzun ömürlü olmasını, değişen dinamiklere uyum sağlama yeteneğine bağlayan Bozkurt, krizler, ihtilaller ve yapısal dönüşümlere rağmen yayınevinin ayakta kalmayı başardığını vurgulamıştır.²⁸ Yayınevinin klasiklerle başlayan ve zamanla popüler türlere yönelen yayıncılık çizgisi, Bourdieu'nün kültürel üretim alanını açıklarken geliştirdiği ekonomik ve sembolik sermaye kavramlarıyla ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Altın Kitaplar'ın klasik metinlerle başlayan ve ağırlıklı olarak çok satan türlere ve popüler yazarlara yönelen yayıncılık çizgisi, ekonomik sermaye birikimini önceleyen bir stratejik kayma olarak okunabilir. Diğer yandan, Editura gibi alt markalar aracılığıyla edebi yayınlara alan açmaya devam etmesi, sembolik sermayeye yönelik bir hassasiyetin sürdürüldüğünü göstermektedir. Bozkurt'un kriz dönemlerine rağmen yayınevinin ayakta kalmasını "uyum yeteneğine" bağlaması da bu çift yönlü stratejinin sürdürülebilirliğini vurgulamaktadır.

1.2. Alan İçi Konumlanma

Tarihsel çözümlemeleri nicel verilerle desteklemek amacıyla, Altın Kitaplar'ın 1960–2000 yılları arasındaki yazınsal çeviri faaliyetleri analiz edilmiştir. Yayınevinin 1960–2000 yılları arasındaki yayın performansı ve kaynak **dil dağılımı gibi kriterler dikkate alınarak onar yıllık dönemlerde yönelim değişiklikleri gösterdiği görülmektedir.** Analiz kapsamında 2000 yılı da çalışmaya dahil edildiği için ilk dönem 11 yıl olacak şekilde düzenlenmiştir.

Grafik 1: *Eser Dağılımı (1960-2000)*

Kaynak (Grafik 1): Veri seti belirtilen üç kaynak kapsamında oluşturulmuştur.

²⁷ "Agatha Christie'nin Türkiye'deki Yayınevi: Altın Kitaplar", <https://221bdergi.com/agatha-christie-altin-kitaplar-batu-bozkurt/>, Erişim: 10.10.2022.

²⁸ Sevinç Çınar, "Bir Gelenek Altın Kitaplar", <https://www.gazeteciler.com/haber/bir-gelenek-altin-kitaplar/244253>, Erişim: 10.10.2022.

Mehmet Tahir Öncü, *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası: Dünya Edebiyatından Çeviriler*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2017.

TÜRDİAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, C. 1 (1997), C. 2 (1997), C. 3 (2002), C. 4 (2003), TÜRDİAV A.Ş., İstanbul.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türkiye Bibliyografyaları* (1960–2000, 1965, 1986 ve 1990 hariç), Milli Kütüphane Yayınları, Ankara.

Grafik 1’de görüldüğü üzere Altın Kitaplar’ın yayıncılığa adım attığı ilk on yıllık süreç, toplam üretimin %17’sini oluşturmaktadır. Bu dönem yayınevinin üretim sürecini yapılandırdığı bir geçiş dönemi niteliğindedir. Agatha Christie, Charles Dickens, Jane Austen, Dostoyevski, Hemingway, Sartre, Camus ve Saint-Exupéry gibi hem popüler hem de kanonik yazarları yayımlamış olması, yayınevinin sembolik ve ekonomik sermaye arasında denge kurma çabasını yansıtır. Özellikle Agatha Christie çevirilerine yoğunluk verilmesi, dönemin okur taleplerine uyum sağlayan piyasa odaklı bir stratejiye işaret etmektedir. Bu yönelim, kısa vadeli ekonomik getiri ile uzun vadeli sembolik değer üretimi arasında konumlanan bir stratejiyle örtüşmektedir.

1971–1980 dönemi, %41 oranla yayınevinin en yoğun üretim gerçekleştirdiği yılları kapsamaktadır. Bu dönemde aşk, macera ve polisiye türlerinin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Agatha Christie, Barbara Cartland, Maysie Greig gibi popüler yazarların çok sayıda eserinin yayımlanması, tür temelli sürekliliği desteklemektedir. Bu dönemde çocuk edebiyatı alanında da artan bir yayın faaliyeti görülmektedir. Bu artış yayınevinin hem geniş bir okur kitlesine ulaşmayı hem de çeşitlilik sağlamayı amaçlaması olarak değerlendirilebilir. Bourdieu’nün büyük üretim kutbuna ilişkin tanımlamalarıyla örtüşen bu yönelim, geniş bir okur kitlesiyle belirli yazarların birden fazla eserinin çevrilmesi ve tür odaklı üretim stratejileriyle ön plana çıkmaktadır. Ekonomik getirisi yüksek popüler yazarlara yönelim yayınevinin bu dönemde ekonomik sermaye öncelik verdiğini ortaya koymaktadır.

1981–1990 yılları arasında çeviri oranında (%25) görece bir azalma gözlemlenmektedir. Benzer şekilde bu dönemde Isaac Asimov, Wilbur Smith, Erle Stanley Gardner gibi yazarların birden fazla kitabının yayımlanması önceki dönemlere benzer olarak içerik seçiminde süreklilik esasına dayalı bir yayın stratejisini işaret etmektedir. Bu dönemde de aynı yazarların tekrar tekrar çevrilmesi ve belirli çevirmenlerle çalışılması, üretim sürecinin oturmuş yapılar üzerinden sürdürüldüğünü göstermektedir. Bourdieu’nün kültürel üretim alanına dair çözümlemesinde belirttiği gibi, ekonomik getirisi kanıtlanmış içeriklere yönelmek ve alan içi riskleri en aza indirmek, büyük üretim stratejisinin süreklilik kazandığı bir yapıyı işaret etmektedir.²⁹ Bu nedenle, bu dönemde yayımlanan çeviri sayısı azalsa da piyasa odaklı üretim mantığı korunmuştur.

1991–2000 dönemi, üretim hacmindeki azalma (%17) ve içeriksel yoğunlaşmayla öne çıkan bir dönemdir. Diğer dönemlere benzer şekilde Agatha Christie, Stephen King ve Clive Cussler gibi çok satan yazarların metinleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum yayınevinin yüksek tanınırlığa sahip yazarlara yönelmeyi sürdürdüğünü ve mevcut okur kitlesini korumayı amaçladığını göstermektedir. Bu durum, Bourdieu’nün büyük üretim kutbuna ilişkin olarak tanımladığı, piyasa yasalarına uyumlu ve ekonomik getirisi yüksek üretim mantığının giderek baskın bir hale geldiğine işaret etmektedir.

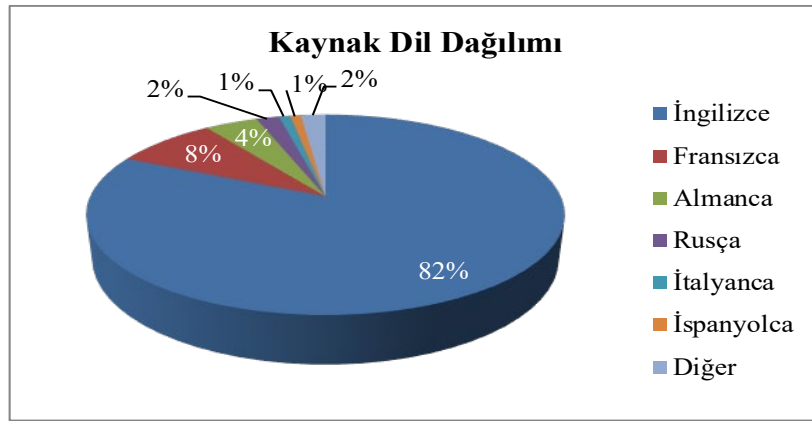
Yukarıda sunulan bulgular, Altın Kitaplar’ın, kültürel üretim alanında ekonomik ve sembolik sermaye arasında denge kurarak alan içi varlığını inşa etmeye ve bu alandaki

²⁹ Bourdieu, “The Field of Cultural Production”, s. 100

mücadelesini sürdürmeye yönelik bir strateji izlediğini göstermektedir. Klasik eserler ve çocuk edebiyatı yoluyla kültürel prestij üretmeye çalışan yayınevi, aynı zamanda aşk, polisiye ve macera gibi popüler türlere yönelerek geniş bir okur kitlesine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu ikili yönelim, Bourdieu'nün tanımladığı **sınırlı üretim alanı ile büyük üretim alanı** arasındaki kutupsal yapıyla ilişkilendirilmiştir. Altın Kitaplar, hem sembolik kazanıma öncelik veren üretim alanına hem de ekonomik getirisi yüksek piyasa merkezli üretim biçimine yönelerek, alan içi konumunu bu iki uç arasında dengelemeye çalışmıştır.

Bu içeriksel süreklilik yalnızca yazar tercihlerinde değil, kaynak dil yöneliminde de gözlemlenmektedir. Yayınevinin belirli dillere öncelik vermesi, hem çeviri politikalarının yönünü hem de alandaki konumlanma biçimini ortaya koymaktadır. Bourdieu'ya göre yayınevlerinin en çok hangi dilden çeviri yaptığı, onların alanındaki pozisyonlarını anlamada önemli bir göstergedir.³⁰ Aşağıdaki tabloda yayınevinin 1960-2000 dönemi içerisindeki yazınsal çeviri faaliyetlerinin dil dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 2: *Kaynak Dil Dağılımı (1960-2000)*

Kaynak (Grafik 2): Veri seti belirtilen üç kaynak kapsamında oluşturulmuştur.

Mehmet Tahir Öncü, *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası: Dünya Edebiyatından Çeviriler*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2017.

TÜRDİAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, C. 1 (1997), C. 2 (1997), C. 3 (2002), C. 4 (2003), TÜRDİAV A.Ş., İstanbul.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türkiye Bibliyografyaları* (1960–2000, 1965, 1986 ve 1990 hariç), Milli Kütüphane Yayınları, Ankara.

Bourdieu'ya göre az bilinen dillerden üretilen avangart eserleri keşfetmeyi hedefleyen küçük çaplı yayınevleri ile, çoğunlukla İngilizceden çevrilmiş uluslararası çok satanları yayımlayan ve ticari açıdan değerli içerikleri bulmakla görevli büyük yayınevleri arasında belirgin bir karşıtlık bulunmaktadır.³¹ Veriler, Altın Kitaplar'ın çeviri yayıncılığında çok büyük oranda İngilizce kaynaklı metinlere yöneldiğini (%82) göstermektedir. Fransızca (%8) ve Almanca (%4) gibi diğer merkezi Batı dilleri ise oldukça sınırlı bir yer tutmaktadır. Geriye kalan ve diğer olarak adlandırılan dil grubu (Boşnakça, Danca, Fince, Hollandaca, Japonca, Macarca, Norveççe, Sırpça, Yunanca, İbranice ve İsveççe) toplamda yalnızca %2'lik bir orana sahiptir. Bourdieu'nün ifadeleri çerçevesinde, bu dilsel yönelim yayınevinin büyük üretim

³⁰ Pierre Bourdieu, "A Conservative Revolution in Publishing," s.131.

³¹ Bourdieu, "A Conservative Revolution in Publishing," s. 147.

alanına daha yakın olduğunu ve ekonomik getirisi yüksek metinlere öncelik verdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın, sembolik sermayesi yüksek ancak çevresel kabul edilen dillere yatırım yapılmadığı görülmektedir.

2. Çevirmen Profilleri: Biyografik Çözümlemeler Işığında Bir Değerlendirme

Çevirmen biyografilerinin sistematik bir biçimde ele alınması gerektiği düşüncesi, özellikle Antoine Berman'ın ölümünden sonra yayımlanan *Pour une critique des traductions* adlı eserinde dile getirilmiştir. Berman, çevirmenlerin yalnızca eserleri üzerinden değil aynı zamanda dilsel geçmişleri, çok dillilik düzeyleri, çevirdikleri dillerle kurdukları ilişkiler, edebi türlerdeki eğilimleri, profesyonel kimlikleri ve diğer yaratıcı faaliyetleri üzerinden de incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte, Berman geleneksel biyografi anlayışından uzak durulması gerektiğini savunmuş ve biyografik anlatıların aşırı kişiselleştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.³² Renata Makarska, çevirmen biyografisi araştırmalarında Berman'ın bu yaklaşımını bir çıkış noktası olarak almış ve farklı tarihsel ve kültürel bağlamlardan gelen iki çevirmen olan Siegfried Lipiner ve Grete Reiner'a odaklanarak çevirmenlerin biyografik verilerinin niteliğinin ve kültürel konumlarının biyografi yazımında nasıl farklı stratejiler gerektirdiğini ortaya koymuştur. Makarska çalışmasında Berman'ın kuramsal önermelerinden hareketle, bir biyografi modeli öne sürmüştür. Bu model, çevirmenlerin dilsel-topografik geçmişleri, mesleki ilişkiler ağları, (öz)-sunum biçimleri (örneğin söyleşiler, önsözler veya hakkında yayımlanmış temsile dayalı metinler, eleştiriler, ödüller, tanıtımlar), çeviri etkinliğinin, çevirmenlerin sıklıkla yürüttüğü diğer mesleki faaliyetlerle (örneğin yazarlık, öğretim, gazetecilik vb.) ilişkisi başlıklarından oluşur.³³ Çalışmamızda söz konusu dört kategoriye ek olarak, çevirmenlerin akademik bilgi üretimi içindeki temsiline odaklanan "akademik temsiliyet" başlığı da dahil edilmiştir. Bu başlık, çevirmenlerin aynı zamanda kültürel alanda eleştirel bilgiye konu olan kişiler olarak nasıl temsil edildiklerine odaklanmaktadır. Çalışmada çevirmen biyografileri Renata Makarska'nın çeviri çalışmalarına özgü olarak geliştirdiği biyografik çözümleme modeli temel alınarak çözümlenmiş ve analiz edilmiştir. Makarska'nın sunduğu kategoriler çevirmen biyografilerinin sistematik bir biçimde analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

2.1. Meral Gaspıralı

1930 yılında doğan Meral Gaspıralı, Kırım Tatarı eğitimci ve yayıncı İsmail Gaspıralı'nın torunudur. Ailesiyle birlikte 1917 yılında Kırım'dan İstanbul'a göç etmiştir. İyi düzeyde İtalyanca, Fransızca ve İngilizce bildiği, özellikle İtalyanca ve Fransızca yazılmış eserleri Türkçeye çevirdiği bilinmektedir. Eğitim geçmişiine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Gaspıralı, 12 Temmuz 2022'de hayatını kaybetmiştir.³⁴

Gaspıralı'ya yönelik veriler oldukça sınırlıdır fakat çalışma kapsamında derlenen bibliyografik veriler, ağırlıklı olarak Altın Kitaplar Yayınevi çatısı altında çeviri faaliyetlerinde bulunduğunu göstermektedir. Yayımlanan çeviri eserleri arasında Barbara Cartland, Maysie Greig, Sandra Brown ve Netta Muskett gibi popüler yazarların eserleri öne çıkmaktadır. Başka yayınevleriyle yürüttüğü bir yayın ilişkisinin izine rastlanmamıştır.

Renata Makarska'nın biyografik çözümleme modeli doğrultusunda değerlendirildiğinde, Gaspıralı'nın güçlü bir dilsel-topografik geçmişe sahip olduğu, ancak mesleki ilişkiler ağının

³² Antoine Berman, *Pour une critique des traductions: John Donne* (Paris: Gallimard, 1995)

³³ Renata Makarska, "Translationsbiographische Forschung. Am Beispiel von Siegfried Lipiner (1856–1911) und Grete Reiner (1892–1944)," *Übersetzerforschung. Neue Beiträge zur literaturwissenschaftlich orientierten Translation Studies*, der. Andreas F. Kelletat, Alexandra L. Beloborodova ve Johanna Geiges (Berlin: Peter Lang, 2018), s. 215–232.

³⁴ "İsmail Gaspıralı'nın Torunu Meral Gaspıralı Vefat Etti", <https://www.tamgatürk.com/ismail-gaspırali-nin-torunu-meral-gaspırali-vefat-etti/50896/>, Erişim: 05.11.2022.

Altın Kitaplar’la sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Öz-sunum biçimlerine, çeviri dışı faaliyetlerine ya da hakkında yapılmış akademik değerlendirmelere dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, çevirmenin kamusal ve akademik alanda çok fazla ön plana çıkmadığını göstermektedir. Gaspıralı’nın çeviri faaliyetleri, Altın Kitaplar’ın popüler türlere odaklanan yayın politikasına uyumlu bir doğrultuda gelişmiştir. Bu çerçevede, düşük görünürlüğe sahip ancak üretim açısından istikrarlı bir çevirmen profili sergilediği ifade edilebilir.

2.2. Mehmet Harmancı

1932 yılında doğan Mehmet Harmancı, English High School ve İstanbul Işık Lisesi’nden mezun olmuş, ardından Hukuk Fakültesi’ndeki eğitimini yarıda bırakmıştır. Çevirmenliğe 1952 yılında Varlık Dergisi’nde yayımlanan hikâye çevirileriyle başlamıştır. Yaşar Nabi Nayır’ın teklifiyle O. Henry’nin öykülerini Türkçeye aktaran Harmancı’nın ilk çeviri kitabı 1953 yılında yayımlanmıştır. Askerlik yıllarını Abdi İpekçi ve Can Yücel ile geçiren Harmancı döndüğünde Milliyet Gazetesi için hikâye çevirileri yapmaya başlamıştır.³⁵

Çevirmenlik faaliyetlerini gündüzleri aile şirketine çalışması nedeniyle geceleri sürdüren Harmancı, çeviriyi bir “gönül işi” olarak tanımlamış ve ilk çevirisinden 140 lira kazandığını, genel olarak çeviriden geçimini sağlayamadığını vurgulamıştır. Yayıncılık alanında da girişimlerde bulunan Harmancı, Alan Paton’un *Ağla Sevgili Memleketim* adlı eserini yayımlamak için Kök Yayınları’nı kurmuştur. Sonrasında, Tarık Dursun’la birlikte Koza Yayınevi’ni kurarak yaklaşık 25 kitap yayımlamıştır. Milliyet Gazetesi’ne göre 400. çevirisi olan *Eski Dünya’nın 70 Büyük Gizemi* kitabı Oğlak Yayınları tarafından yayımlanmış, bu vesileyle kitabın kapağına “400. kitap” etiketi eklenmiştir. Harmancı bir ayda bir kitap çevirdiğini ve genellikle aynı anda dört-beş kitap üzerinde çalıştığını belirtmiştir.³⁶ Çocuk kitapları, polisiye, tarih ve siyaset kitapları çevirmiş ve İnkılap, Altın Kitaplar, Say, Varlık gibi yayınevleriyle iş birliği yapmıştır.

Son yıllarda Harmancı’nın çevirileri çeşitli akademik çalışmalara konu olmuştur. Derya Sarışık, Kafka öykülerinin aracı dilden çevrildiği örneklerde çeviri kararlarını analiz etmiş³⁷ Ozan Erdem Güzel, *Stamboul Train* çevirisini kent uzamı bağlamında ele almıştır.³⁸ Bilge Metin Tekin ve Figen Öztemel Akbay, “The Last Leaf” çevirisinde Harmancı’nın öz Türkçe tercihlerine odaklanmıştır.³⁹ Buna ek olarak Mehmet Gündoğdu Heinrich Böll çevirisini eşdeğerlik bağlamında değerlendirmiştir.⁴⁰

Makarska’nın biyografik çözümleme modeli temel alındığında, Harmancı’nın English High School gibi dil ağırlıklı okullarda eğitim almış olması, dilsel-topografik geçmişi güçlü olduğunu göstermektedir. Mesleki ilişkiler ağı açısından bakıldığında, Yaşar Nabi Nayır’la başlayan ve Milliyet gazetesi, Altın Kitaplar, İnkılap, Say, Varlık gibi çeşitli kurumlarla devam eden bir yayıncılık ağı içinde yer aldığı görülmektedir. Öz-sunum biçimleri bağlamında,

³⁵ Mehmet Harmancı, “Yazar Mehmet Harmancı”, <https://www.dr.com.tr/yazar/mehmet-harmanci/s=149437>, Erişim: 07.11.2022.

³⁶ İpek Yılmaz, “Çeviri Rekortmeni Mehmet Harmancı”, <https://www.milliyet.com.tr/pazar/ceviri-rekortmeni-mehmet-harmanci-5178801>, Erişim Tarihi: 07.11.2022.

³⁷ Derya Sarışık, *Kafka’nın "Die Verwandlung" Adlı Öyküsünün Ara Dilden Çeviri Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

³⁸ Ozan Erdem Güzel, “Graham Greene’in *Stamboul Train* Adlı Romanı ile *İstanbul Treni* Başlıklı Türkçe Çevirisindeki Özel Ad Göstergeleri ve Tarihsel Göstergelerin Çeviri Göstergesini Bağlamında Çözümlemesi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2023, ss. 1254–1274, DOI: 10.29000/rumelide.1369161.

³⁹ Bilge Metin Tekin ve Figen Öztemel Akbay, “O. Henry’nin ‘The Last Leaf’ Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of International Social Research*, C. 11, S. 55, 2018, ss. 169–174.

⁴⁰ Mehmet Gündoğdu, “İkinci Bir Dil Üzerinden Yapılan Çeviriler Özgün Metinle Ne Kadar Eşdeğerdir?”, *Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg*, S. 4–5, 2013, ss. 172–181.

çeviriyi bir “gönül işi” olarak tanımladığı söyleşiler, 400. kitap vurgusu ve gazete haberleri, çevirmen kimliğinin kamuya açık şekilde temsil edildiğine işaret etmektedir. Çeviri dışı etkinliklerle ilişkisi açısından, Harmancı’nın yalnızca çevirmen kimliğiyle değil, aynı zamanda yayıncı ve özel sektör çalışanı kimliğiyle de kültürel alanda yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiler, çevirmenliğin onun için birincil mesleki uğraş değil, farklı profesyonel kimliklerle birlikte yürüttüğü çok yönlü bir faaliyete dönüştüğünü göstermektedir. Son olarak, Harmancı’nın çevirileri son yıllarda çeşitli akademik çalışmalara konu olmuş, bu da onun yalnızca üretici değil, kültürel ve akademik alanda temsil edilen bir çevirmen olduğunu ortaya koymuştur.

2.1. Gülten Suveren

1950’li yılların sonlarında çeviri yapmaya başlayan Gülten Suveren, Türkiye’de özellikle çocuk edebiyatı ve popüler kurgu alanındaki üretkenliğiyle öne çıkan kadın çevirmenlerden biridir. TED Koleji’nde başladığı eğitimini Ankara Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamış, ardından dört yıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunmuştur. Çocukluk yıllarında çok kitap okunan bir evde büyüyen Suveren, sekiz yaşında İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Annesinin Fransızca, babasının Rumca ve Fransızca bildiği aktarılmaktadır.⁴¹

Suveren’in çevirmen kimliği dışında astroloji, fal ve magazin yazarlığı gibi alanlarda üretim yaptığı, çeşitli dergilerde köşe yazıları kaleme aldığı bilinmektedir. Çevirmenliği başlangıçta isteyerek seçmediğini, “bildiği işin bu olması” nedeniyle yöneldiğini ifade etmiştir. 2006 yılında Çeviri Derneği tarafından Onur Üyeliği plaketiyle ödüllendirilmiştir.⁴²

Çalışma kapsamında derlenen bibliyografya verileri incelendiğinde, Suveren’in Altın Kitaplar için yaptığı çevirilerin büyük kısmının çocuk klasikleri ve popüler romanlardan oluştuğu görülmektedir. Özellikle çocuk edebiyatı alanında yer alan Jules Verne, Daniel Defoe, Mark Twain ve Jonathan Swift gibi yazarların eserlerini ve Stephen King, Robert Ludlum, Wilbur Smith gibi popüler gerilim yazarların eserlerini çevirmiştir. Bunlara ek olarak Gülten Suveren, Barbara Cartland gibi isimlerin çevirilerini tercih etmediğini belirtse de yayınevinden gelen talepler doğrultusunda çevirileri gerçekleştirmiştir.⁴³ Gülten Suveren’in Altın Kitaplar dışında Ceylan, İnkılap, Milliyet, Türkiye ve Tay gibi yayınevleriyle de iş birliği kurduğu görülmektedir.

Gülten Suveren’in hayatı ve çeviri anlayışı hakkında akademik alanda da bulgulara rastlanmaktadır ve bu çalışmalar genellikle hem Gülten Suveren hem de Gönül Suveren üzerine gerçekleştirilmiştir. Alev Bulut ve Sabri Gürses’in *Kelimelerin Kıyısında: Türkiye’de Kadın Çevirmenler* başlıklı eserde Suveren kardeşler üzerine sundukları inceleme⁴⁴, Necla Vatansever’in yüksek lisans tezi⁴⁵ ve Vatansever’in Selin Erkul Yağcı ve Dilek Altınkaya Nergis’le birlikte hazırladığı makale çalışması⁴⁶ Suveren kardeşlere odaklanan çalışmalar arasındadır.

⁴¹ “Bir Dil Kuyumcusu: Gülten Suveren”, <https://ceviribilim.com/2021/11/21/bir-dil-kuyumcusu-gulten-suveren/>, Erişim Tarihi: 12.11.2022.

⁴² Alev K. Bulut ve Sabri Gürses, “Ömrünü Çeviriye Adayan İki Kadın: Gönül ve Gülten Suveren Kardeşler”, Şehnaz Tahir Gürçağlar (der.), *Kelimelerin Kıyısında: Türkiye’de Kadın Çevirmenler*, İthaki Yayınları, İstanbul 2019, s. 248–252.

⁴³ “Bir Dil Kuyumcusu: Gülten Suveren”, **Erişim: 12.11.2022.**

⁴⁴ Bulut ve Gürses, “Ömrünü Çeviriye Adayan İki Kadın”, s. 248–252.

⁴⁵ Necla Vatansever, *Die Populären Literaturübersetzer in der Türkei: Gönül Suveren & Gülten Suveren*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2021.

⁴⁶ Selin Erkul Yağcı, Dilek Altınkaya Nergis ve Necla Vatansever, “Gönül Suveren ve Gülten Suveren Kardeşler ve Çeviri Türkçe Popüler Edebiyat”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Çeviribilim Özel Sayısı, 2023, s. 272–291.

Suveren'in erken yaşta İngilizce öğrenmeye başlaması ve Ankara Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde aldığı eğitim, güçlü bir dilsel-topografik geçmişe işaret etmektedir. Ayrıca çocukluk döneminde farklı dillerin konuşulduğu bir ev ortamında büyümüş olması, çokdilli bir çevrede şekillenen bir dil edinim süreci geçirdiğini göstermektedir. Mesleki ilişkiler ağı açısından bakıldığında, Suveren'in Altın Kitaplar başta olmak üzere alandaki Ceylan, İnkılap, Milliyet, Türkiye ve Tay gibi alandaki diğer yayınevleriyle de iş birliği kurduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra hem çocuk klasikleri hem de popüler roman türlerinde düzenli olarak çeviri yaptığı görülmektedir. Öz-sunum bağlamında Suveren'in çevirmenliği başlangıçta isteyerek seçmediğini ifade etmesi ve yayınevinden gelen talepler doğrultusunda bazı çevirileri yaptığını belirtmesi, mesleki yönelimlerinin tercih ve zorunluluklar arasında şekillendiğine işaret etmektedir. Çeviri dışı etkinliklerle ilişkisi kapsamında ise Suveren'in yalnızca çevirmen kimliğiyle değil, aynı zamanda astroloji, fal ve magazin yazarlığı gibi farklı alanlarda üretim yapan bir figür olduğu görülmektedir. Bu yönüyle farklı kültürel roller arasında geçiş yapan çok yönlü bir profil sergilemektedir. Akademik görünürlük açısından değerlendirildiğinde, Suveren'in çevirmenliği özellikle Gönül Suveren ile birlikte ele alınmış ve Alev Bulut, Sabri Gürses, Necla Vatansever, Selin Erkul Yağcı ve Dilek Altinkaya Nergis gibi araştırmacıların çalışmalarında temsil edilmiştir. Bu durum, çevirmen kimliğinin kültürel üretimin yanı sıra eleştirel alanda da yer bulduğunu göstermektedir.

2.3.Gönül Suveren

Gönül Suveren, kardeşi Gülten Suveren gibi TED Koleji'nde eğitim görmüş, ardından Ankara Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş ve Gülten Suveren'le beraber dört yıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmuştur. Mesleki kariyerine gazetecilikle başlayan Suveren, Yeni Sabah ve Babiâli gazetelerinde çalışmıştır. İlerleyen yıllarda kitap çevirisi, ansiklopedi yazarlığı ve çeşitli dergiler için derleme çeviriler yapmıştır. Özellikle Agatha Christie'nin eserlerini Türkçeye kazandırmasıyla tanınan Suveren, ilk Christie çevirisini 1962'de Akba Yayınevi'nde yayımlamış, ardından Altın Kitaplar'la çalışmaya başlamıştır.⁴⁷ Gönül Suveren'in çeviri anlayışı, çeşitli akademik çalışmalarda ele alınmış olmakla birlikte, bu incelemelerde çoğunlukla kardeşi Gülten Suveren'le birlikte temsil edilmiştir. Söz konusu çalışmalara Gülten Suveren'in biyografik çözümlemesinde yer verilmiştir.

Makarska'nın biyografik çözümleme modeli açısından incelendiğinde, Gönül Suveren'in TED Koleji ve Ankara Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde aldığı eğitim ile Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirdiği dört yıl, güçlü bir dilsel-topografik geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Mesleki ilişkiler ağı kapsamında Suveren'in çevirmenlik kariyerine Akba Yayınevi'nde başladığı, özellikle Agatha Christie çevirileriyle özdeşleştiği Altın Kitaplar'la uzun süreli bir iş birliği sürdürdüğü ve Ceylan, İnkılap, Milliyet, Türkiye ve Tay gibi farklı yayınevleriyle de çalıştığı görülmektedir. **Öz-sunum biçimleri açısından** değerlendirildiğinde Gönül Suveren'e ait doğrudan bir röportaja ulaşılamamıştır. Mevcut röportajlar genellikle kardeşi Gülten Suveren'le yapılmış ve bu röportajlarda her iki kardeş birlikte anılmıştır. Çeviri dışı etkinliklerle ilişkisi bağlamında, gazetecilik, ansiklopedi yazarlığı ve dergi çevirileri gibi farklı alanlarda da faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Akademik görünürlük açısından, Gönül Suveren'in çeviri üretimi özellikle kadın çevirmenler bağlamında yapılan çalışmalarda kardeşiyle birlikte ele alınmış ve akademik kaynaklarda temsil edilmiştir.

⁴⁷ "Bir Dil Kuyumcusu: Gülten Suveren", Erişim: 12.11.2022.

SONUÇ

Altın Kitaplar Yayınevi'nin çeviri politikaları, 1960–2000 dönemi boyunca ekonomik ve sembolik sermaye stratejileri arasında denge kurma çabasıyla şekillenmiştir. Popüler türlere yönelerek geniş okur kitlesine ulaşmayı hedefleyen yayınevi, klasikler ve çocuk edebiyatı aracılığıyla kültürel prestij üretmeyi de sürdürmüştür. Bu ikili yönelim, belirli yazar ve türlerde süreklilik sağlayarak yayınevinin sadık bir okur kitlesi oluşturma amacını da yansıtmaktadır.

Yayınevinin yayıncılık çizgisi, dönemsel olarak farklı sermaye stratejilerine yöneldiği dönüm noktaları barındırmaktadır. 1960'larda klasiklere yönelim, 1970'lerde tür merkezli kapsamlı üretim, 1980'lerde istikrar ve azalan çeşitlilik, 1990'larda ise tanınmış yazarlarla sürdürülen seçici bir üretim hattı öne çıkmaktadır. Bu dönüşümler, yayınevinin kimi zaman sembolik kazanımlara, kimi zaman ise ekonomik kazanca öncelik veren tercihlerle yayın çizgisini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Altın Kitaplar ne yalnızca sembolik sermayeye dayalı sınırlı üretim alanında ne de tamamen ekonomik kazanca odaklanan büyük üretim alanında sabitlenmiştir. Yayınevi her iki üretim mantığına da yönelmiş ve sembolik ve ekonomik sermaye odaklı stratejiler arasında denge kurarak alandaki konumunu korumuştur. Fakat bibliyografya verileri incelendiğinde sembolik sermaye getirisi olan eserlerin çevirilerine daha az yer verildiği anlaşılmıştır. Bu da yayınevinin büyük üretim kutbuna daha yakın olduğunu işaret etmektedir.

Yayınevinin üretim tercihleri ve sermaye edinme biçimleri yayınevine özgü çevirmen profillerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu profillerde yüksek üretkenlik, belirli yazarlarda süreklilik, yayıneviyle uzun vadeli iş birliği gibi ortak özellikler dikkat çekmektedir. Meral Gaspıralı gibi yalnızca Altın Kitaplar'la çalışan, tanınırlığı kısıtlı fakat istikrarlı çevirmenlerin yanı sıra Gülten ve Gönül Suveren gibi belirli türlerde süreklilik sağlayan ve akademik çalışmalarda ön plana çıkan çevirmenler de bulunmaktadır. Mehmet Harmancı, farklı yayınevleriyle kurduğu ilişkiler, yüksek üretkenliği ve kamusal temsiliyle daha bağımsız ve görünür bir çevirmen profili ortaya koymaktadır. İncelenen çevirmenlerin profilleri Altın Kitaplar'ın sermaye stratejileriyle uyumlu bir çeviri anlayışı benimsediklerini göstermektedir. Bu durum, çevirmen seçimlerinin yalnızca dilsel yeterlikle değil, belirli türlere yönelim ve çeviri faaliyetlerindeki süreklilikle de belirlendiğine işaret etmektedir.

Çalışmamız, Altın Kitaplar örneği üzerinden Türkiye'deki yazınsal çeviri yayıncılığının kültürel üretim alanındaki işleyişine dair çok katmanlı bir okuma sunmayı hedeflemiştir. Bibliyografik veriler ve biyografik çözümlemeler aracılığıyla, yayınevinin sermaye stratejileriyle uyumlu üretim tercihleri ve çevirmen politikaları ortaya konmuştur. Yayınevi merkezli bu inceleme, çevirmen profillerinin alandaki konumlanışını ve sermaye stratejileriyle kurduğu ilişkileri bütüncül biçimde değerlendirmektedir. Bu yönüyle çalışmanın, yazınsal çeviri yayıncılığına yönelik hem yayınevi odaklı çözümlemelere hem de çevirmen profili temelli yaklaşımlara katkı sunacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Alioğlu, Sait, “İslami Yayıncılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1468–1470.

Altın Kitaplar, “Kurumsal”, <https://www.altinkitaplar.com.tr/kurumsal/>, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Bergin, Azize, *Babîâli'de Topuk Tıkırtıları*. İstanbul: Epsilon, 2004.

Bourdieu, Pierre, *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, (Çev. Susan Emanuel), Stanford University Press, Stanford 1996.

Bourdieu, Pierre, “A Conservative Revolution in Publishing”, çev. Ryan Fraser, *Translation Studies*, C. 1, S. 2, 2008, ss. 123–153.

Bourdieu, Pierre, “The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed”, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, der. Randal Johnson, Polity Press, Cambridge 1993, ss. 29–73.

Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant. *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin: Cevaplar*. Çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Bulut, Alev K. ve Sabri Gürses, “Ömrünü Çeviriye Adayan İki Kadın: Gönül ve Gülten Suveren Kardeşler”, Şehnaz Tahir Gürçağlar (der.), *Kelimelerin Kıyısında: Türkiye’de Kadın Çevirmenler* içinde, ss. 246–276, İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.

Çınar, Sevinç, “Bir Gelenek Altın Kitaplar”, <https://www.gazeteciler.com/haber/bir-gelenek-altin-kitaplar/244253>, Erişim Tarihi: 10.10.2022.

Eker, Arzu. *Publishing Translations in the Social Sciences since the 1980s: An Alternative View of Culture Planning in Turkey*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

Erken, Mehmet. *Türkiye’de Yayıncılık Alanının Dönüşümü (1980–2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, 2020.

Erkul Yağcı, Selin, Dilek Altınkaya Nergis ve Necla Vatansever, “Gönül Suveren ve Gülten Suveren Kardeşler ve Çeviri Türkçe Popüler Edebiyat”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Çeviribilim Özel Sayısı, 2023, ss. 272–291, <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1186379>.

Gündoğdu, Mehmet, “İkinci Bir Dil Üzerinden Yapılan Çeviriler Özgün Metinle Ne Kadar Eşdeğerdir?”, *Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg*, S. 4–5, 2013, ss. 172–181.

Haleva, Beki, ve A. Zeynep Kıvanç. “Türkiye’de Çeviri Politikaları ve Yayınevleri Üzerine Dönemsel Bir Kesit İncelemesi.” *Turkish Studies* 10, no. 8 (2015): 1325–1344. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8263>.

Harmancı, Mehmet, “Yazar Mehmet Harmancı”, <https://www.dr.com.tr/yazar/mehmet-harmanci/s=149437>, Erişim Tarihi: 07.11.2022

“İsmail Gaspıralı’nın Torunu Meral Gaspıralı Vefat Etti” <https://www.tamgatürk.com/ismail-gaspirali-nin-torunu-meral-gaspirali-vefat-etti/50896/>, Erişim Tarihi: 05.11.2022.

Kaynardağ, Arslan, “Yayın Dünyası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 2824–2836.

Makarska, Renata, “Die Rückkehr des Übersetzers. Zum Nutzen einer Übersetzerbiographie”, *Übersetzer als Entdecker. Ihr Leben und Werk als Gegenstand translationswissenschaftlicher und literaturgeschichtlicher Forschung*, (Ed.: Andreas Kelletat ve Aleksey Tashinskiy), Frank & Timme, Berlin 2014, ss. 51–61.

Makarska, Renata. (2018). "Translationsbiographische Forschung. Am Beispiel von Siegfried Lipiner (1856–1911) und Grete Reiner (1892–1944)." *Übersetzerforschung. Neue Beiträge zur literaturwissenschaftlich orientierten Translation Studies* (der. Andreas F. Kelletat, Alexandra L. Beloborodova ve Johanna Geiges), 215–232. Berlin: Peter Lang.

Öncü, Mehmet Tahir, *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası: Dünya Edebiyatından Çeviriler*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2017.

Sarışık, Derya, *Kafka'nın "Die Verwandlung" Adlı Öyküsünün Ara Dilden Çeviri Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.

“Bir Dil Kuyumcusu: Gülten Suveren”, <https://ceviribilim.com/2021/11/21/bir-dil-kuyumcusu-gulten-suveren/>, Erişim Tarihi: 12.11.2022.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz, *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Tekin, Bilge Metin ve Figen Öztemel Akbay, “O. Henry'nin ‘The Last Leaf’ Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of International Social Research*, C. 11, S. 55, 2018.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türkiye Bibliyografyaları (1960–2000, 1965, 1986 ve 1990 hariç)*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara.

TÜRDAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, 1. Cilt, TÜRDAV A.Ş., İstanbul 1997.

TÜRDAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, 2. Cilt, TÜRDAV A.Ş., İstanbul 1997.

TÜRDAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, 3. Cilt, TÜRDAV A.Ş., İstanbul 2002.

TÜRDAV, *Türkiye Kitap Kataloğu*, 4. Cilt, TÜRDAV A.Ş., İstanbul 2003.

Vatansever, Necla, *Die Populären Literaturübersetzer in der Türkei: Gönül Suveren & Gülten Suveren*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2021.

Yılmaz, Ayşe, “Kadın Çevirmenler Bağlamında Gönül Suveren’in Çeviri Kimliğinin İncelenmesi”, *Söylem Filoloji Dergisi*, C. 6, S. 2, 2023, ss. 581–602. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/soylemdergi/issue/75937/1186379>

Yılmaz, İpek, “400 Kitapla Çeviri Rekoruna Gidiyor”, *Hürriyet*, Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/400-kitapla-ceviri-rekoruna-gidiyor-38244257>, Erişim Tarihi: 07.11.2022.

Yılmaz, Yılmaz, İpek, “Çeviri Rekortmeni Mehmet Harmancı”, *Milliyet*, Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/pazar/ceviri-rekortmeni-mehmet-harmanci-5178801>, Erişim Tarihi: 07.11.2022.

CORE TENETS AND PRACTICES OF ATATURK'S DIPLOMATIC POLICY*

ATATÜRK'ÜN DİPLOMATİK POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ VE UYGULAMALARI

Elif ÖZDİLEK**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 18/04/2025 Düzeltme/Revised: 27/06/2025 Kabul/Accepted: 27/06/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Özdiş, E. (2025). Ore Tenets And Practices Of Atatürk's Diplomatic. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 18-35. <https://doi.org/10.52735/bellek.1701558>

ÖZ

Günümüzde devletlerin gelişme kapasiteleri, küresel dinamiklere uyum sağlama ve bunları ulusal hedeflere ulaşmak için kullanma kabiliyetlerinden büyük ölçüde etkilenmektedir; bu nedenle, “Türk dış politikasının ilke ve hedefleri nelerdir?” sorusu önemli bir endişe olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, “Atatürk döneminde Türk dış politikasının hedef ve ilkeleri nelerdi? Bu hedef ve ilkeler günümüzde de uygulanabilir mi?” sorularını araştırmak elzem hale gelmektedir. Tartışılan konuları aydınlatmaya en uygun bilim dalı tarihtir, çünkü tarih amaçsızca katlanılan bir deneyim değildir. Tarihin sağladığı kapsamlı dersler bizi hem bugünün hem de yarının uygulamaları için donatır. Geçmiş etkili şekilde araştırmak, bugünü ve geleceği incelemekle eşdeğerdir. Sonuç olarak, değerlendirmeler yapmak için öncelikle Türk Devrimi'nin temelini oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve bu düşüşü aşmayı amaçlayan reform girişimlerini ve batılılaşma çabalarını analiz etmek esastır. Atatürk'ün öncülük ettiği modernleşmenin temelinde zihniyetteki değişime dayanan geniş bir değişim ve gelişimsel sorun yelpazesini kapsadığı gerçeğinden ortaya çıkarmıştır. Bu farkındalık, Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyıldır sürdürdüğü modernleşme çabalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Süreç, laboratuvarlarda gerçekleştirilen deneylere benziyordu ve bu denemeler aracılığıyla doğru ile yanlış arasında daha net bir ayırım yapılmasına olanak sağlamıştır. Yeni Türk Devleti kurulurken, deneyim zenginliği devrimci ilkelerin oluşturulmasında kapsamlı şekilde kullanılmıştır. Bu sayede geçmişin hatalarından arınmak, en akılcı ve gerçekçi yolu tespit edebilmek mümkün oldu.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler, Temel İlkeler, Türkiye.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Cumhuriyet'e giden dönemde, batılılaşma çabaları yeterli toplumsal, bilimsel ve ekonomik temeller olmadan yürütülmüş ve bu da istenilen sonuçlara ulaşamamasına yol açmıştır. Batılılaşmanın yalnızca bir seçenek değil, dünyada mevcut olan tek medeniyetin dışında kalmak için olmazsa olmaz olduğu fark edilmemiştir. Sonuç olarak, uygun yanıt bu olguyu reddetmek değil, onu özgün bağlamına yeniden entegre etmek ve uygun şekilde uygulamak olmuştur. Dahası, Avrupa medeniyeti yalnızca antik Yunan ve Roma medeniyetlerini değil,

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiş olup, “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, elif.ozdilek@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0907-8771

aynı zamanda insanlığın geliştirdiği tüm diğer kadim toplumları da aşan bir kültürel ilerlemeyi temsil emektedir. Modernleşmenin öncelikle zihniyette bir değişim olmak üzere kapsamlı bir dönüşüm ve gelişmeyi gerektirdiğinin farkına varılması, Atatürk'ün rehberliğinde Türk Devrimi'ne yol açmıştır. Türk Devrimi'nin dış politikasının temel amacı, tamamen bağımsız ve ulusal egemenliğe dayalı yeni bir Türk devleti yaratmaktır. Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından amaç, ulusal egemenlik ilkesi üzerine kurulu bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milleti'ni medeni dünyada haklı konumuna yükseltmeye ve aynı zamanda ülkenin barış, güvenlik ve refahını sağlamaya doğru kaymıştır. Bu dış politikayı izlerken, akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik, uluslararası iş birliği, proaktif yaklaşım, iç huzur, küresel barış, uluslararası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirlik gibi ilkelere bağlı kalmaya çalışılmıştır. Bu ilkeler hem esnek hem de dinamik olan uygulamalara uyarlanmış ve değişen koşullara ve çağdaş taleplere hızla yanıt verilmiştir. Bu nitelikler, bu dönemde belirlenen hedef ve ilkelerin güncel dış politika stratejilerine değerli içgörüler sağlayabileceğini göstermektedir. Küreselleşme, yeni dünya düzeni, birlik oluşturma stratejileri ve egemen devletlerden gelen girdilerle karakterize edilen bir sistemi Atatürk dönemindeki Türk dış politika hedefleri ve ilkeleri merceğinden incelemek, üç temel dış politika girişimini tanımlayan Türkiye merkezli bir bakış açısını ortaya koymaktadır: Avrupa Birliği, Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri. Türkiye'nin jeopolitik konumu bunların ötesinde ek dış politika girişimleri için fırsatlar sağlasa da, Afrika, Uzak Doğu ve Latin Amerika gibi bölgeler yukarıda belirtilen üç girişime kıyasla ikincil öncelikler olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin medeni milletler arasındaki statüsünün önceliklendirilmesi, İslam ülkeleri ve Türk cumhuriyetlerinin girişimlerinin göz ardı edilmesi anlamına gelmez. Atatürk döneminde oluşturulan proaktif ve çok boyutlu dış politika ilkelerine uygun olarak hem Türk cumhuriyetleri hem de İslam milletleriyle siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi esastır. Ayrıca, orta ve uzun vadede birliği teşvik etmeyi amaçlayan bir stratejinin gerçekleştirilmesi için uygun bir temel atılmalıdır. Bu varlıklarla bağların güçlendirilmesi, Türkiye'ye asimetrik avantajlar yoluyla ek kaldıraç sağlayacaktır. Türkiye'nin, tarihi mirasından kaynaklanan bu gücü etkili bir şekilde kullanması ve bu girişimler için bir model olarak rolünü geliştirmesi hayati önem taşımaktadır. Bu çabaların gerçek faydalarının ancak Türkiye kendisini çağdaş medeniyet standartlarının ötesine taşıdığına gerçekleşebileceği unutulmamalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, Gazi Atatürk'ün en önemli başarısı olarak durmaktadır. Türk Milleti'nin başarısıyla birlikte onun en önemli başarısı hem bağımsızlık hem de özgürlük için mücadele eden Orta Doğu ve Afrika'daki birçok ulusun başaramadığı bir başarı olan Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalizme karşı kazanılan zaferdir. Çok sayıda devlet ve ulus, emperyalist güçlere karşı mücadelelerinin ardından bağımsız olarak ortaya çıktı; ancak gerçek özgürlüğe kavuşamadılar. Bağımsızlık kazanmalarına rağmen, bu varlıklar ekonomik, kültürel veya entelektüel alanlarda gerçek özerkliği gerçekleştiremediler. Egemen devletler kurarken, özgür vatandaşlardan oluşan bir halk yetiştiremediler. Atatürk'ün farkı hem bağımsızlığı hem de özgürlüğü bünyesinde barındıran bir toplum, devlet ve bireyler yetiştirme becerisinde yatmaktadır. Atatürk, savaş meydanlarındaki askeri başarılarını, siyasi ve diplomatik zaferlerini elde etmek için bir temel ve araç olarak kullanmış, askeri ve siyasi zaferlerin ekonomik başarılarla tamamlanması ve sonuçlandırılması gerektiğini; aksi takdirde kalıcı ve istikrarlı bir bağımsızlığın elde edilemeyeceğini ileri sürmüştür. "Ekonomi olmadan bağımsızlık olmaz" demiştir. Mali egemenliğin ulusal egemenliğin önemli bir unsuru olarak önemini vurgulamıştır. Her biri kendi başına önemli bir konu olan farklı kültürel, politik ve ekonomik koşulların bir araya gelmesi, genel sorunu daha da kötüleştirir. Dış politikanın bir ulusun iç yapısı ve otoritesiyle karmaşık bir şekilde bağlantılı olduğu kavramı göz önüne alındığında, Türkiye'nin içeride politik, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlayarak hızla ilerlemesi hayati önem taşımaktadır. Bu çabalara yanıt olarak Türkiye, esneklik ilkesini de göz önünde bulundurarak gerçekçilik, akılcılık ve eşitlik ilkeleriyle uyumlu dış politika stratejileri formüle etmelidir. Böyle bir stratejik çerçeve içinde Türkiye sürece aşamalı olarak yaklaşmalı, bağları koparmadan veya geri dönüşü olmayan kararlar almadan zamanın uzatılmasına ve ilişkilerin ilerletilmesine izin vermelidir. Özetle, Atatürk dış politika alanında barışa, dengeye ve istikrara büyük önem vermiştir. Gazi'nin dile getirdiği "Yurtta barış, dünyada barış" ifadesi, iç politika ile dış politika arasındaki içsel bağlantıyı vurgulayarak, dış ilişkilerin iç meselelerden izole bir şekilde yönetilemeyeceğini vurgulamaktadır. Atatürk'ün konuşmasında vurguladığı gibi, dış politikada başarıya ulaşmanın en önemli ön koşulu, "Asıl mesele iç cephe" iddiasıyla, milletin birliği, beraberliği, bütünlüğü ve bilincidir. Sonuç olarak, Atatürk dönemindeki Türk dış politikasının hedefleri ve ilkeleri, çağdaş dış politika manzarasıyla birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ulusal gücünün, tarihi ve kültürel çerçevesinin, jeopolitik bağlamının, birlik oluşturma stratejisini yürütmenin temel unsurlarının yanı sıra uluslararası durum ve zamanlamanın, onu Türkiye'nin dış politika çabaları arasında en önemli öncelik haline getirdiği ortaya çıkmaktadır. Atatürk dönemindeki ilkeler ve reformlar, Türk dış politikasının amaçlarına ulaşmak için önemli bir araç görevi görmektedir.

INTRODUCTION

Atatürk's foreign policy includes both the general principles of foreign policy, and he has learned very important lessons from the process of the liquidation of the Ottoman Empire and the reasons for its dissolution, and also includes Atatürk's political and ideological preferences.

He is peaceful, Atatürk's words "Peace at home, peace in the world" are an expression of this. He is regionally oriented, the Balkan Entente (Turkey, Greece, Yugoslavia, Romania) established under the leadership of Turkey in 1934 and the Sadabad Pact (Turkey, Iran, Iraq, Afghanistan) established in 1937 are proof of this. He is anti-imperialist, and he is careful to keep his distance from the great powers of the West and not get too close. He is very sensitive about complete independence.

Atatürk was rational and realistic. Mustafa Kemal, who came to Sofia on November 20, 1913 and served as military attaché until January 20, 1915, foresaw that World War I would soon break out. He also drew attention to two points as the cause of the war: the first was the British-German rivalry. The second was Serbia's claims on the Slavs south of Austria and Hungary.

Atatürk is a leader who, in addition to his realistic situation assessments and highly accurate predictions, also suggests and implements solutions. While he was still a young officer, Mustafa Kemal said, "The Ottoman lands where the Arab majority is dominant can be taken away from the Ottomans by England and France," and added: "In the future, we should form our politics by accepting the lands where the Turkish majority is as a border, without acting emotionally in any way, and we should defend those lands. We should move away from ideas such as Pan-Turanism and Pan-Islamism. Neither our organization nor our means are suitable for the implementation of these policies"¹.

Atatürk is the most competent among military diplomats. Because he successfully benefited from military victories at the diplomatic table and in diplomatic negotiations, and he made excellent diplomatic moves during the war. He used military power effectively and deterrently to achieve what he wanted in diplomacy. For example, after the Battle of Sakarya, he showed once again that he was the real leader of the Anatolian movement against both France and Russia, and he also gave the signal that the War of Independence would definitely end in victory. For example, during the period of tension with Italy, his promise through the press, "I will put the boots on my feet," immediately caused Italy to back down. For example, he told his interlocutors that if the Hatay issue was not resolved through diplomatic means, he would resort to military force if necessary.

Both soldiers and diplomats have to be realistic. They do not have the comfort or luxury of being maximalists or wanting the maximum. They want what is possible, what can be achieved. They aim to gain the most they can with the least loss and the least compromise. Soldiers and diplomats focus on the right target, the achievable target. Because setting the wrong target is as bad as trying to reach an unattainable target.

Atatürk is also a soldier and leader who knows that he cannot get everything he wants. He is a commander who knows how far he should go and where he should stop. In his own words, he is aware that "politics should not be done at the expense of the country." He is not an adventurer or a dreamer. He does not gamble with the future of the nation. He said that if the life of the nation is not at stake, war is murder. He also emphasized that "Military action begins at the point where political activity is hopeless."

1. Fundamental Principles of Atatürk's Foreign Policy

The foreign policies pursued by the Ottoman Empire in the past have been a determining factor in the place of the Republic of Turkey in world politics and its relations with other countries, and even formed the foundations of Turkish Foreign Policy². The foreign policy of

¹ İlker Başbuğ, *Mustafa Kemal Anlatıyor Savaş ve Barış*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2022.

² Ramazan Gözen, *Dış Politika Yapımın Aktörleri, İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009.

the modern Republic of Turkey, determined by Atatürk during the War of Independence, aims to "continue the prosperity, happiness and existence of the Turkish nation and state"³.

The main goal of foreign policy during the Atatürk period was to introduce the Republic of Turkey to the international system⁴. The basic principles of Turkish foreign policy that were shaped for this purpose were realistic, independent, peaceful and rational. M. Kemal Atatürk implemented the "balance of power" strategy, a classical foreign policy approach, to protect national sovereignty and security, and especially in the 1930s, he turned the situation that developed against him to his advantage⁵. With the death of Atatürk, a new era began in Turkey, and İsmet İnönü was elected as the president and brought to the presidency. Turkish foreign policy during the İnönü period was generally continued along the foreign policy axis determined by Atatürk, while in particular it was based on the principle of caution.

When the history of Turkish foreign policy is examined, it is seen that the ruling elites, in order to avoid being in any conflict or war environment, have implemented "balance politics" together with "neutrality and non-alignment strategies", while on the other hand, they have tried to implement "strategies of inclusion in diplomatic and military alliances" in order to create an environment of peace and security.

These principles are briefly given below.

The basis of the Westernization approach, which plays an important role in Turkish Foreign Policy, dates back to the Ottoman Empire. The Westernization approach, which developed rapidly especially during the Tulip Era, still has an important place today.

In general, there are many reasons why a state with a large part of its territory in the east follows a pro-Western policy. It will be possible to clarify these reasons by examining the principle of Westernism from four perspectives: historical dimension, socioeconomic dimension, intellectual dimension and leader dimension.

In the historical dimension, we come across the view that the Western movement in the political sense comes from the Young Turk and Union and Progress tradition and that all Western reforms, except for the idea of the "Republic", started during the Union and Progress period. In the socio-economic dimension, it is emphasized that Turkey's social and economic structures are closer to the West compared to other countries. In the intellectual dimension, it is argued that it is easier for Turkish intellectuals who do not experience imperialism to implement Western modernity. In the leader dimension, it is mentioned that Atatürk's being a Harbiye graduate and his entrepreneurship influenced Turkish Foreign Policy in the direction of Westernism⁶.

The basis of adopting a Western foreign policy and adhering to it closely was the effort to remain neutral towards the great powers of the period in order to avoid a situation that would threaten the security and territorial integrity of the country. The fact that the War of Independence was fought against Western powers rather than Western civilizations, and that

³ Mahmut Bali Aykan, *Türk Dış Politika Anlayışı*, (der.) Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1918-2008)*, Platin. Ankara 2008.

⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünyü Ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Dergisi, Ankara, 1980, C. 35, s.309.

⁵ Ramazan Gözen, *Dış Politika Nedir? 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (der.) İdris Bal, Lalezar Yayınları, Ankara 2006.

⁶ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara 1996, 51(01).

with the declaration of the Republic the West was seen as a side to cooperate with rather than fight against, made Westernism a part of the country's ideology⁷.

Knowing that Europe had tried to exclude the Turks and push them out of the continent for centuries, Atatürk acted with the belief that giving the new Turkey a western structure was almost a security necessity. According to him, Europe could only agree to live together with a Turkey that was similar. Atatürk draws attention to the fact that victories won on the battlefields would not have any meaning or value on their own. "No matter how great the political and military victories are, if they are not crowned with economic victories, the victories achieved cannot last and will soon fade away. Our most powerful weapon against enemies will be the solidity and success in economic life."⁸

In foreign relations, Atatürk gave priority to the West. He saw Turkey's reaching the level of contemporary civilization in "westernization". Countries are diverse, but civilization is one, and for a nation to progress, it is necessary to join this civilization. At that time, the most advanced civilization was the West. For this reason, Atatürk gave priority to the West. Atatürk stated this as follows: "In our Foreign Policy, there is no infringement on the law of any state. We do not have any hostile feelings towards foreigners, and we desire to establish sincere relations with them. Turks are friends of all nations."

The Atatürkist understanding of Westernism is never compatible with an ordinary bourgeois Westernism that has come to terms with Imperialism. Because Atatürk was absolutely against imperialism. He spent most of his life fighting against imperialism. Although Western Europe was the one that tried to destroy the Turkish nation in recent centuries and did not give it the right to live, there was no other way to modernize than Westernization. Because civilization was in the West. In this respect, it can be said that "Atatürk adopted Westernism despite the West⁹."

Atatürk states that regarding Westernism or turning to the west, the west is not taken as a geographical term. Atatürk's views are humanistic, national and contemporary developments brought about by movements such as humanism, reform and the Renaissance, which started in the west but spread outside the west¹⁰.

Balance politics, which dates back as far as states, is a policy that is fundamentally based on the diplomatic skills of those who govern the state. Many of the wars or conflicts that have occurred in the world have been between states of equal power. The balance politics applied by states that act to protect their own interests and benefits varies according to the events and processes that occur in the international arena. States that follow the balance politics well, which does not include religion and ideology, can become great powers and have a say in the international arena¹¹. Some states have used balance politics to maintain their existence, to protect themselves in the international arena, while others have used it to grow and become stronger.

The Ottoman state, from the 18th century when it entered the modern era until the First World War, built its foreign policy on the policy of balance in order to obtain the maximum

⁷ Emre Cengiz, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2012, s. 20, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

⁸ Erol Mütercimler, *Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta Geleceği Yönetmek*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, s.406-407.

⁹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.71.

¹⁰ Oral Sander, *Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri*, Türk Dış Politikasının Analizi, Ed: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.607.

¹¹ Tacibayev Raşid İbrahimoğlu, "Çok kutuplu dünyaya doğru ilerlerken uluslararası ilişkilerde denge politikası analizi". *International Journal of Science Culture and Sport*, (1), 2014, 138-147.

benefit it could obtain by using the balances and imbalances between the states to its advantage or to keep the damage it could suffer at a minimum level. The Republic of Turkey, which was founded on the land and human elements inherited from the Ottoman state, also followed the policy of balance in certain periods. The most important factor shaping the foreign policy of Turkey, which has been extremely sensitive to independence and territorial integrity since its establishment, has been security concerns. For this reason, despite the different actions and objectives in the early periods of the Republic, the continuity of the policies followed in the Ottoman period is clearly noticeable in Turkish Foreign Policy¹². The Republic's policy of balance was pursued in the form of rapprochement with both the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and Western states between 1923 and 1936, with England against the threat of Italy and Germany between 1936 and 1945, and with the USA against the threat of the Soviets after 1945, and its orbit shifted towards Western politics.

Knowing very well the sufferings of the Turkish Nation, who suffered from imaginative and adventurous behaviors, Atatürk pursued a foreign policy far from adventurism, while at the same time not neglecting to be active. In Atatürk's Turkey, foreign policy always had the upper hand over domestic policy. Especially during the years of the National Struggle, foreign developments were closely followed and most of them were immediately and appropriately intervened in. Even after the victory, although domestic reforms occupied an important place on the agenda, Turkey showed the utmost interest in foreign developments. Turkey, which had just emerged from years of exhausting wars, closely followed foreign developments and pursued an active foreign policy in order to consolidate its place in the international arena. Atatürk considered it in the national interest to participate in regional cooperation as well as in broader pacts.

As seen in the period before the Montreux Convention Regarding the Straits in 1936, Turkey implemented an active diplomacy and was a country whose opinion on European developments was valued in the 1930s¹³. Turkey's interest and support in the Briand Kellogg Pact of 1928, its leading role in the Balkan Pact of 1934 and the Sadabat Pact of 1937 are indicators of an active policy. In addition, the policy it followed regarding Hatay and Turkey's efforts and success in the participation of some friendly and neighboring Islamic countries in the League of Nations can be evaluated within this framework.

When we look at the meaning of the word status quo, we see that it is derived from the concept of "status quo ante bellum". This concept, which is included in peace treaties, is in a scope that expresses the return of occupied lands to the conditions existing before the war. As a policy, the status quo advocates the preservation and continuity of the distribution of power. States generally make treaties and establish alliances in order to preserve the current situation and balance that emerged after the war. The peace treaties that are made actually aim to legally express the changes resulting from the changing distribution of power after the war and to ensure stability¹⁴.

The Turkish government, especially during the Atatürk era, made attempts to not lose what it had by pursuing a status quo foreign policy. İsmet İnönü, who came to power after the Atatürk era and was accepted as the National Chief, followed a similar attitude. Knowing that an early decision had been made in the First World War and that Turkey should stay away from a new war, İnönü continued the status quo state understanding in foreign policy with the

¹² Mehmet Gök, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları", *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 1984, ss. 49-66.

¹³ Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s. 1051-1075.

¹⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

“neutrality”, in other words, the balance policy he followed against the efforts of the warring parties to drag Turkey into the Second World War¹⁵.

Ataturk's Turkish foreign policy was generally status quo and he preferred to strengthen his domestic policy in accordance with the requirements of international conditions and to maintain his current situation in his foreign policy unless there was a direct threat to security and territorial integrity.

One of the most striking features of Turkey's foreign policy during the Ataturk era was its pacifism. In fact, Turkey was obliged to follow a pacifist policy due to its historical and political course. “When analyzing a country's foreign policy, it is necessary to look at the number and composition of its neighbors, which are among the factors that affect this policy. A state like Canada, which has been a friend of a single country for a very long time and has a border with the United States, and a state like Turkey, which has had various disagreements with its neighbors throughout history, sometimes leading to war, and has many borders to defend, should have a different foreign policy.”

This principle, formulated as “Peace at home, peace in the world”, is a fundamental foreign policy principle that Turkey adopted after Atatürk¹⁶.

After the Treaty of Lausanne, Turkey preferred to resolve its important foreign issues by peaceful means. A peaceful foreign policy is a realistic approach for Turkey. If Turkey, with a population of 16 million, were exhausted after long wars, to pursue a policy that rejected the Paris order, it could also endanger what has been achieved. The principle of pacifism, which constitutes one of the foundations of Turkish foreign policy during the Ataturk era, states that there is no room for adventure and aggression in foreign policy, but that peace, stability and tranquility should be the primary goal.

Pacifism was an important foreign policy principle that Atatürk defended throughout his life. Even during the most difficult days of the National Struggle against invaders, Atatürk was a fervent advocate of peace at every opportunity. Mustafa Kemal said the following in December 1921: “Gentlemen, there is no infringement on the rights of any other state in our foreign policy. However, we are and will be defending our rights, our country and our honor¹⁷.

Again, Mustafa Kemal expressed the following words about peace in March 1921: “Just as we do not want to violate anyone's rights, we have no other cause than that others respect our right to life and independence. The legitimate rights of the Turkish Nation, which has no other aim than to live freely like every civilized nation, free from foreign intervention within our national borders, will finally be surrendered by the world of humanity and civilization. Our assembly and government are far from being belligerent and adventurous. On the contrary, they prefer peace and salvation...”¹⁸.

Although Atatürk was the great commander of the battlefields and the great master of military art, he believed in peace, not war. He sincerely emphasized his belief in peace with the following words he said years after the War of Independence. “Become a warrior because I know the tragic situations of war better than anyone else.” Again, Mustafa Kemal Pasha emphasized that war should be valid in vital situations by saying, “War is necessary and must

¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam III. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 583-586

¹⁶ Tahsin Ünal, *Türk Siyasal Tarihi*, Ankara 1978, s.566.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul 1981, s.131.

¹⁸ Ibid.

be life... We can go to war saying we will not die against those who say we will kill¹⁹. However, war is murder unless the life of the nation is in danger²⁰.

Ataturk's pacifism does not mean peace at all costs. An unjust solution that would preserve peace was an application that Atatürk did not accept. Indeed, during the National Struggle, the Turkish Nation fought until it fully gained its independence and sovereignty. Here, it is understood that Atatürk risked war until the end when necessary for a just peace. In fact, it can be said that the most effective way to achieve national sovereignty and independence is to be ready for war. If peace is desired, it may be necessary to be prepared for war, and even to risk war²¹.

After the declaration of the Republic, pacifism was accepted and implemented as one of the most fundamental principles in Turkish foreign policy. Atatürk stated that in order to ensure world peace, every nation should consider the peace of other nations as well as its own peace and prosperity. He considered all of humanity as a body and a nation as an organ of this body, and drew attention to the fact that just as a pain in a finger affects the whole body, a discomfort anywhere in the world will affect all nations. According to Atatürk, "the first and most important condition for the development of international political security is for nations to unite sincerely at least in the idea of preserving peace."

Atatürk was a great Turkish Nationalist. Just as Atatürk was proud of his Turkishness, he tried to make Turkishness and Turkish Nationalism the main pride of the Turkish Nation. Atatürk expressed his loyalty and belief in the Turkish Nation and Turkishness at every opportunity and brought the principle of Nationalism to the forefront in foreign policy as well as domestic policy. Atatürk, who said, "My only pride and fortune in life is nothing but being Turkish"²², applied the principle of Nationalism in foreign policy in two different ways during the War of Independence and the Republic periods.

While the principle of Nationalism was implemented in the form of the concept of the "National State" during the War of Independence, it was implemented in the foreign policy of the Republican period as "keeping Turkey's interests above all else".

While Atatürk put forward the concept of "National State" based entirely on the Turkish Nation on national lands, based on the National Pact dated January 28, 1920, he also made great efforts to ensure that the Turkish nation gained its self-confidence. Because the Turkish Nation, which constituted the foundation of the Ottoman state, had been virtually forgotten in the last century. The principle of Nationalism, which was the fundamental basis of the National Struggle, was put into practice in foreign policy after the declaration of the Republic in the form of protecting the national interests of the Republic of Turkey and the Turkish State. Atatürk said the following on this subject. "There are only interests in the politics of nations. Let us know that no one can be friends with another"²³. (M. Kemal did not go beyond the borders of the country for official visits after being elected President and received foreign heads of state in his country.)

Ataturk expressed the "National foreign policy" he envisioned for Türkiye as "National politics". Ataturk explained national politics as follows.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, (31 Ekim-1 Kasım 1988), Ankara 1989, s.164.

²⁰ Ramazan Gönen, *Dış Politika Nedir? 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (der.) İdris Bal, Lalezar Yayınları, Ankara 2006.

²¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*. Remzi Kitapevi. İstanbul, 2011.

²² Fahir Armaoğlu, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, (31 Ekim-1 Kasım 1988), Ankara 1989, s.164.

²³ Ibid.

“The political profession that we see as clear and possible to implement is national politics. There can be no greater mistake than being a dreamer in the face of the current conditions of the world and the truths that centuries have gathered in their minds and characters. In order for our nation to live strong, happy and continuously, the state must follow a completely national policy and this policy must be in accordance with our internal organization and must be based on it. When I say national politics, the meaning I mean is this: To work for the happiness and development of the nation and the country by preserving its existence, relying first and foremost on our own power and strength within our own national borders... Not to occupy the nation with excessive ambitions and not to cause harm”²⁴.

It is possible to deduce the following elements from these words describing national foreign policy. First of all, national policy is a foreign policy that has the ability to be implemented. Again, national policy is based on its own power. Another element is based on staying within national borders. However, when evaluated as a whole, the phrase “national borders” is not an element that restrains Turkey’s foreign policy. In addition, elements of realism and equality are also among the elements that national policy contains²⁵. (Atatürk said, “If we want the world to respect us, first of all, we must be able to show this respect to our own identity and nationality, feelingly, intellectually, and practically, with all our deeds and actions. Let us know that nations that cannot find their national identity are prey to other nations.”

However, there is absolutely no extremism in the line of Nationalism that Atatürk tried to implement. Nationalist movements that reached the level of racism, such as those in Italy and then Germany from the 1920s onwards, are incompatible with Atatürk's understanding of nationalism and Atatürk's nationalist movements. Atatürk always gave importance to humanitarian values, (“Making people slaughter each other in the name of making them happy is an inhumane and extremely regrettable system”) and saw all the nations in the world as relatives to each other²⁶. (“Today, all the nations of the world are more or less relatives and are busy being so. In this respect, a person should think about the peace and happiness of all the nations of the world as much as he thinks about the existence and happiness of the nation, he belongs to...”.) Atatürk's Nationalism is not expansionist or aggressive.

The establishment and continuation of the country’s full independence is the fundamental point on which all nations meticulously agree. Full independence means complete sovereignty and freedom in political, economic, financial, judicial, cultural and all areas. For Mustafa Kemal Pasha, the leader of the New Turkey, who had seen that the Ottoman Empire had become dependent on the outside in every way in recent times, full independence was one of the primary goals. Atatürk stated what he understood from independence as follows.

"When we say complete independence, of course, we mean complete independence and complete freedom in all matters such as politics, finance, economy, justice, military, culture and the like. Deprivation of independence in any of these matters means deprivation of the nation and country of all true independence". The principle of complete independence was the main principle of the National Struggle. In fact, almost all of what Atatürk said during the National Struggle was related to the concept of independence²⁷.

²⁴ İsmet Giritli, “Nutukta İç ve Dış Politika”. *Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler Tartışmalar*, Ankara 1980, s.190-191; F. Armaoğlu, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 50.Yılı Sempozyumu* (31 Ekim –1 Kasım 1988), Ankara 1989, s.168.

²⁵ Ibid.

²⁶ İzzet Öztoprak, “Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (A. A. M. Dergisi)*, C:1 Kasım 1984, sayı:1, Ankara 1990, s.288-289; “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri -II, s.325-326.

²⁷ Fahir Armaoğlu, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, (31 Ekim-1 Kasım 1988)*, Ankara 1989, s.164.

Atatürk saw independence as closely related to the honor and integrity of a nation, especially the Turkish Nation. Atatürk expressed this view in his Speech as follows: “The essence is for the Turkish Nation to live as a noble and honorable nation. This essence can only be achieved by having complete independence. No matter how rich and prosperous it is, a nation deprived of independence cannot deserve a higher treatment than being a servant in the face of civilized humanity.” On June 9, 1922, he said the following about independence: “The Turkish people are the heroic children of a nation that has lived freely for centuries and has considered independence a vital necessity. This nation has not lived, cannot live and will not live without independence”²⁸.

Atatürk’s “principle of independence is not a principle that only concerns the National Struggle phase, but is a principle that he has made dominant in all Turkish foreign policy. Atatürk’s Turkey has given great importance to the continuation of the Lausanne balance in preserving the country’s independence.

Atatürk's foreign policy is not dogmatic but realistic. In other words, he does not act according to fixed ideas, he always seeks the truth. Atatürk knew the limits of his power very well and could determine his goal realistically. Atatürk's reality is clearly seen in his following words. "...We are not one of those fraudulent people who chase after big dreams and pretend to do things we cannot do. Because we pretend to do big and imaginary things without doing them, we have drawn the hostility, spite and grudge of the whole world onto this country and nation.... Instead of increasing the number of our enemies and the pressure on us by running after concepts that instill fear and panic in the whole world, let us resort to our natural limit, our legitimate limit. Let us know our place... We are a nation that wants life and independence. And we will sacrifice our lives (without hesitation) for this alone and only”²⁹.

During the National Struggle, Atatürk preferred to implement the National Pact instead of turning to Pan-Islamism and Pan-Turkism. As a result of his peaceful understanding, Mustafa Kemal kept the door of dialogue open with the enemy even during the National Struggle. During the National Struggle, when the opportunity arose to meet with the enemy, Atatürk knew how to use it to explain national goals. He was always ready to end the war as soon as the other side accepted the national demands.

In the period between the two world wars, Mustafa Kemal implemented the concept of establishing friendships regardless of regime differences in the international environment where opposing regimes were formed. During the War of Independence, Atatürk entered into a tactical alliance with Soviet Russia, one of the greatest rivals of the Turkish Nation, and this provided a great advantage in the realization of national interests.

During the National Struggle, we see Mustafa Kemal's realistic attitude not only in relations with Soviet Russia but also in the policy pursued against all states. The TBMM Government was sent as a Representative to the London Conference upon the call of the Allied Powers after the First Inonu War, and moreover, the Istanbul Government and the Turkish Grand National Assembly Government were invited to this conference together. Mustafa Kemal used this conference as an opportunity to be recognized by the Allied Powers. Then, the war with France was ended with the Ankara Treaty³⁰.

England, which supported the Greeks the most against Turkey during the War of Independence, continued its hostile attitude towards Turkey in the early years of the Republic.

²⁸ Ibid.

²⁹ Enver Ziya Karal, a.g.e. s.130; U. Kocatürk, *Atatürk*, Ankara 1987, s.184-185.

³⁰ İzzettin Doğan, “Atatürk’ün Dış politika ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 148-149.

It even caused a great injustice to Turkey by using its power in the League of Nations in the Mosul issue. Despite this, Turkey signed a friendship treaty with England in 1926.

2. The Republic Period

After the Treaty of Lausanne, Turkey tried to stay away from international ties that could limit its independence and to develop friendly relations with its neighbors by following a peaceful policy. Atatürk guided Turkey's foreign policy based on good neighborly relations. The foreign policy that Atatürk tried to implement was carried out within the framework of national politics based on national interests. National politics was determined in accordance with the principles of the National Pact, national independence, and respect for international law, and peace at home and in the world. Thanks to the principles of realism, rationality and scientific knowledge, imaginative policies were avoided. Changes in the international relations environment were evaluated in accordance with national power and internal organization, and by providing the necessary flexibility, attempts were made to solve the problems remaining from Lausanne at the beginning. Subsequently, an active role was taken in the international relations system to protect regional and world peace.

There were various reasons for Turkey's peaceful policy during this period. The most important of these was that it made radical revolutions in almost every area of domestic politics and social life. A new constitution was accepted, the caliphate was abolished, education was unified, and reforms in dress, law, letters, etc. were implemented. The uneasiness created in society by the reforms made in line with the principle of secularism was further increased by the poor state of the country's economy and the restrictions the government imposed on foreign trade. The Sheikh Said rebellion that broke out in the east in 1925 during the most rapid period of the revolutions continued with short intervals until 1938. Then, the Izmir assassination attempt on Atatürk was carried out, and the Menemen incident occurred in 1930. In addition, Turkey became a neighbor of all the powerful countries of Europe after the Treaty of Lausanne. England became neighbors of Turkey due to its colony of Iraq, France became neighbors of Turkey due to its colony of Syria, Italy became neighbors of Turkey due to the Dodecanese Islands, and the Soviet Union became neighbors of Turkey³¹.

Until 1932, although international developments were dealt with, they were mainly concerned with the solution of some problems remaining from Lausanne. These problems were; Mosul with England, the debt issue and the Syrian border with France, the issue of population exchange with Greece and some issues related to capitulations. By 1932, Turkey had largely solved its domestic and foreign problems and was able to enter a more active period in the international arena.

During this period, Atatürk's peaceful foreign policy encountered some obstacles abroad from time to time. The great powers that had become accustomed to the capitulation regime during the Ottoman Empire wanted to continue this and attempted to intervene in our internal affairs in every field. In this context, England opposed the transfer of the capital from Istanbul to Ankara³². However, thanks to Ankara's determined stance, it gave up resisting. The French made efforts to maintain their old status in their schools in Turkey, but they were unsuccessful in doing so.

The Ankara Agreement had initiated a rapprochement with France. With this agreement, the Syrian border was determined and a special regime was accepted for the İskenderun region.

³¹ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

³² Ibid.

However, the rapprochement did not last long. During the Lausanne Conference, Turkey's attempt to abolish all kinds of privileges had caused fierce discussions with France, which had benefited the most from the capitulations. As a result, after long discussions, France was forced to accept Turkey's demand for the abolition of privileges.

After Lausanne, the most frequently discussed issue in Turkish-French relations was Hatay and the debts. Hatay and therefore the Syrian border were generally determined by the Ankara Treaty, and the details were set forth in Article 3 of the Lausanne Peace. In addition, France maintained the special status it had accepted in the Ankara Treaty for Hatay. However, France began to encounter some difficulties in the administration of the Sanjak from 1925 onwards. In January 1926, the representatives of the Sanjak in the Syrian Assembly requested that the Sanjak be separated from Syria and directly connected to France. However, this request was not accepted by France. Thereupon, the Assembly prepared a constitution in March 1926 and declared its independence. When Syria objected to the decision to grant independence to the Sanjak, the issue was discussed again in the Assembly, and the Assembly reversed its decision and decided that the Sanjak would remain autonomous within the Syrian state.

After resolving the border dispute between them, Turkey and France initialed the Treaty of Friendship and Good Neighborhood on February 18, 1926. However, the Mosul issue was continuing at this time. France was siding with England on the Mosul issue. Therefore, the Treaty of Friendship and Good Neighborhood was signed on May 30, 1926, after the Mosul issue was resolved. With the Turkish-French Treaty of Friendship, the Syrian border was determined and a general agreement was reached between the two countries.

Another issue in Turkish-French relations during this period was the issue of debts. Since the Ottoman Empire owed the most to the French, France had a strict stance against Turkey regarding the payment of debts. For this reason, this issue could not be completely resolved at the Lausanne Conference. Debts were reconsidered in 1925. At that time, Turkey agreed to pay 62.54% of the Ottoman debts before 1912 and 73.59% of the debts after 1912. In another agreement made in Paris on June 13, 1928 through the League of Nations, Turkey took over the Ottoman debts totaling 107,528,461 gold liras, 82,456,337 liras of which were principal. Payments were to begin in 1929³³. However, the onset of the 1929 economic crisis made it difficult to pay the debts. In this case, Turkey wanted to benefit from the "Hoover Moratorium" (debt postponement). As a result of the negotiations held in Paris, a new agreement was signed on June 22, 1933, with more favorable payment terms than the first, and the Ottoman Debt Issue was resolved.

Three years after Lausanne, on August 2, 1926, a ship flying the Turkish flag called Bozkurt and a ship flying the French flag called Lotus collided off the coast of Midilli. The Turkish ship sank and eight Turks lost their lives. When the Lotus ship arrived in Istanbul, the Turkish courthouse intervened and arrested the captain of the French ship, Demons. The French Embassy demanded the release of the captain. Turkey informed the courthouse that the government could not intervene in any way. The French press escalated the situation and wrote violent articles against Turkey. It was claimed that the Turks did not know international law and did not deserve the result they achieved in Lausanne. There were some hesitations among Turkish newspapers and lawyers. Mahmut Esat tried to convince everyone, saying that withdrawing from this issue would shake Turkey's international reputation and would revive the judicial capitulations that were abolished with great difficulty in Lausanne. Mahmut Esat's explanation of this issue to Atatürk and Atatürk's response were important in terms of foreign policy principles. "Pasha, let's go to the Hague Court of Justice, let's see who is right. I am sure

³³ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

of our rights. If you allow me, I will defend our case. If I lose, I will never return to my country. But we will win. Moreover, if we do what the French say without going to the Court of Justice, we will have bowed down to the threats of the French State, and this will give them the courage to continue the same threats on other issues. However, if we go to The Hague Court, even if we lose the case, our honor and dignity will not be damaged. Because complying with the decision of an international court is not dishonorable, on the contrary, it is a great honor.” Upon these words, Atatürk said to him: “Go happily, you will win, even if you do not win, the country will embrace you”. As a result, the Bozkurt-Lotus case was brought to the International Court of Justice³⁴.

The decision announced by the Court of Justice on September 7, 1927 was the second legal victory of the young Republic in the international arena after Lausanne. The decision said that Turkey, which arrested and convicted the captain of the Lotus ship Demons, had acted in accordance with the provisions of the Treaty of Lausanne and its sovereign rights, and France's claim for compensation was rejected.

Turkey's request that history and geography lessons be taught in Turkish-by-Turkish teachers in French missionary schools was another issue that caused problems in relations with France. Although France opposed this arrangement, it could not achieve results in the face of Turkey's determined stance. Turkey's desire to purchase the Adana-Mersin railway in accordance with the law it enacted on January 10, 1929 was another source of problems in relations with France. However, due to political developments in Germany and preparations for the Balkan Entente, France changed its stance and the problem was overcome. The railway was purchased in accordance with the agreement made with France in June 1929.

At the end of World War I, Italy, which had failed to achieve what it had hoped for in the secret agreements made before, was the first country to establish good relations with Turkey. However, after Mussolini came to power, Italy took advantage of Turkey's connection to Mosul and renewed its ambitions in Anatolia. The resolution of the Mosul issue and the signing of the Treaty of Friendship and Non-Aggression with France in the same year allowed our relations with Italy to improve again. Italy conveyed to Ankara that the statement containing expansionist statements made by Mussolini did not include Turkey, which was considered a European country, and began to follow a friendly policy towards Turkey. One of the reasons that led Italy to reconsider its relations with Turkey during this period was the strained relations with Yugoslavia due to the policy that this state was pursuing towards Albania. Yugoslavia had approached France because it was wary of Italy. In the face of this situation, Italy abandoned its imaginary colonial idea in Anatolia.

France wanted to create a security system against the “Little Entente” formed between Yugoslavia, Czechoslovakia and Romania, by taking Bulgaria with them, together with Italy, Turkey and Greece. In addition, Turkey was rapidly gaining strength. For this reason, Italy abandoned its expansionist policy and began to pursue a policy of friendship towards Ankara³⁵. This policy of Italy resulted in the signing of a Neutrality, Conciliation and Judicial Liquidation Treaty with Turkey on May 30, 1928. According to the treaty, the two parties would not participate in any agreements, political or economic arrangements directed against each other, if one of the parties was attacked, the other party would remain neutral for the duration of the dispute and the parties would resolve the problems between them through peaceful methods. Within this scope; the dispute that arose regarding the island of Meis and the islands close to the Anatolian coast was brought to the Hague Court of Justice by signing an Arbitration Treaty on May 30, 1929. However, without waiting for the Court to make a decision, the parties signed

³⁴ Ibid.

³⁵ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih 1919-1939*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1953.

a Convention on the Delimitation of the Territorial Waters between the Anatolian Coast and Meis Island and the Sovereignty of the Black Island opposite Bodrum in Ankara on January 4, 1932, and resolved the issue through peaceful methods³⁶.

Italy was one of the Western countries closest to Turkey, despite some minor disagreements between 1923 and 1930. For this reason, cooperation with Italy was developed, especially in the field of trade. Many of Italy's major banks opened branches in Istanbul. Turkey ordered warships from Italy, which were necessary for its security. Cooperation in the field of trade was also seen in the political field from time to time, and this situation forced Greece to make an agreement with Ankara.

3. 1932-1939 period

By 1932, Turkey had largely implemented domestic reforms, established and strengthened its internal organization, resolved a significant portion of the problems left over from Lausanne, and began to develop positive relations with its neighbors. All of these had brought Turkey to a strong position in international relations, giving it an independent and equal status. It could now play a role in regional and global developments and contribute to stability and peace.

Turkish-British relations followed an unfriendly course due to the negative attitude of the British in the Lausanne negotiations and the Mosul issue. However, Turkey's foreign policy of cooperation with Western states began to yield results as of 1932. Germany and Italy's expansionist Eastern and Mediterranean policies brought the two states closer together as of 1934. The British supported Turkey at Montreux. In addition, Britain gave guarantees to Turkey, along with Spain, Yugoslavia and Greece, which Italy threatened, because they had complied with the coercive decisions taken by the League of Nations. In the event of an attack by Italy, Britain would help the attacked state. Along with Yugoslavia and Greece, Turkey also accepted the guarantee given in January 1936. In return, all three states gave guarantees to Britain. This development was very important for Turkey's security as well as for the development of Turkish-British relations. In line with these developments, Turkey supported England at the Nyon Conference of 1937, which was held to prevent submarine piracy in the Mediterranean, as mentioned earlier. Economic relations also developed in parallel with political relations. Of the financial resources needed to realize the first five-year industrial plan (1934-1937), 3 million pounds sterling was received from England as a facility loan and allocated to the construction of the Karabük Iron and Steel Factory and the Çatalağzı Power Plant. On 27 May 1938, another 10-million-pound credit agreement was signed between the two states. This rapprochement between Turkey and England would lead to an alliance in 1939.

Turkey had always taken the Soviet Union into consideration in its foreign policy practices and coordinated its initiatives with it. In this context, Turkey had sought the opinion of the Soviet Union during its entry into the League of Nations in 1932 and had stated with reservations that it would not participate in the League of Nations' decision to impose coercion on the Soviets. Furthermore, the Soviet Union's membership in the League of Nations in 1934 had prevented possible tensions between the two states. This result was also an indication that Atatürk's Turkey had put the right thing into practice before the Soviet Union. Turkey had also informed the Soviet Union about the establishment of the Balkan Pact and had assured that the Pact had no initiative against it³⁷.

³⁶ Rıfat Uçarol. *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 6. bs., Der Yayınları, İstanbul 2006.

³⁷ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1973, s.141

After the signing of the Montreux Straits Convention in 1936, the development of Turkish-English relations caused positive relations with the Soviet Union to decline from their peak. After this date, Turkey made efforts to develop good relations with both the Soviet Union and Western countries in its foreign policy. Atatürk's basic strategy was to develop Turkish-English relations without offending the Soviet Union. As a natural result of this, relations with England improved while relations with the Soviet Union began to weaken. From 1939 onwards, there was a rapid change in the Soviet Union's policies towards Turkey. The joint defense of the Straits and territorial claims from Eastern Anatolia brought the two states face to face from time to time.

Turkish-German relations had begun with negotiations following the Treaty of Lausanne. They had improved with the signing of the Turkish-German Friendship Treaty in Ankara on March 3, 1924. A trade agreement was signed between the two countries on January 12, 1927³⁸. These positive developments began to change when Hitler came to power in Germany. Germany's expansionist efforts in the Balkans, the Middle East and the Mediterranean by developing its relations with Italy and its desire to establish economic and political influence over the region had disturbed Turkey. Germany had opposed the signing of the Balkan Treaty, and even the visit of the German Foreign Minister to Turkey had been postponed³⁹. Although Germany had not attended the Montreux Conference, it had announced that it did not approve of its provisions. Turkey, on the other hand, had stated that Germany had no right to intervene in the Straits Regime because it was not a party to the Treaty of Lausanne and did not have a coast in the Mediterranean. Despite these negativities in the political arena, economic relations had improved. The ratio of Turkey's exports to Germany to total exports was around 40-50%. The import ratio was almost the same⁴⁰. Again, during this period, a long-term loan of 20,000,000 liras was received from Germany in 1934. The agreement for the 150-million-mark loan, which was agreed upon during the visit of German Trade Minister Funk to Turkey in 1938, was signed in Berlin on January 16, 1939⁴¹. However, Germany's efforts to establish economic influence over Turkey were unsuccessful and Turkey sided with the anti-revisionist states in 1939.

CONCLUSION

The relations of the Turks with Europe began with their settlement in Anatolia and developed rapidly with the conquest of Rumelia. The Ottoman State was open to cultural elements coming from the West during its establishment and rise. In this way, many innovations entered the Ottoman state system and ensured the continuous development of the system. The economic, social and administrative maturation achieved during the reign of Fatih, although reaching its peak during the reign of Kanuni, also brought about a relaxation and deterioration, perhaps due to the opportunities presented by the development. While Europe showed an almost limitless development with the Renaissance, Reformation and geographical discoveries, those who governed the Ottoman State began to believe that the system and procedures were unique and to evaluate every innovation as a deviation. Since the interaction with Europe was cut off, the classical Ottoman system, which was once admired both domestically and internationally, was inadequate to keep up with the changing internal and external dynamics, and this situation heralded the beginning of the crisis period.

³⁸ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

³⁹ Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

⁴⁰ Oran Baskın, "Dönemin Bilançosu 1919-1923", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 97-109.

⁴¹ Ibid.

The Ottoman Empire tried to solve the bad situation it had fallen into against the European powers within the system for a long time. However, when it was understood that the problems actually stemmed from much deeper reasons, it initially began to examine the West and subsequently began to adopt some institutions and technologies that were thought to provide superiority to the West. The idea of Westernization, which began as an effort to resemble the West, transfer innovations from the West, establish a Western-style army and train soldiers, gradually spread in a way devoid of social, scientific and economic content under the influence of the new liberal ideas spread by the French Revolution. Westernism, which was implemented in the form of reforms as needed at the state level, aimed to save the state, which was more of a political structure. However, what was done was often inadequate because it was done with a formal and imitative understanding of Westernism that was far from the essence.

In the period until the Republic, the westernization efforts were carried out without sufficient social, scientific and economic content, so the desired result could not be achieved. In reality, it was not understood that westernization was not a matter of choice but rather a matter of remaining outside the only civilization in the world. Therefore, the solution was not to reject it, but to be able to place it in its original orbit and to implement it correctly. Moreover, European civilization was a civilization that rose not only above the ancient Greek and Roman civilizations, but also above all the ancient civilizations created by humanity. The awareness that modernization was a problem of comprehensive change and development, primarily a change in mentality, created the Turkish Revolution under the leadership of Atatürk.

The foreign policy goal of the Turkish Revolution was initially to establish a new, unconditionally independent Turkish state based on national sovereignty. After the establishment of the Republic of Turkey with the Treaty of Lausanne, the goal was to raise the independent Republic of Turkey and the Turkish Nation based on national sovereignty to the level they deserve in the civilized world and to ensure the peace, security and prosperity of the nation. In the foreign policy practices carried out in line with this goal, attention was paid to the principles of rationality, realism, equality, flexibility, international cooperation, proactive foreign policy, peace at home, peace in the world, respect for international law, consistency and reliability. The principles were transformed into flexible and dynamic practices that quickly adapted to changing conditions and the requirements of the age. These characteristics showed that the goals and principles could also shed light on today's foreign policy strategies.

In summary, Atatürk gave importance to peace, balance and stability in foreign policy. Gazi's words "Peace at home, peace in the world" indicate the close relationship between domestic and foreign policy and that foreign policy cannot be handled independently of domestic policy. The most important condition for success in foreign policy is the unity, solidarity, integrity and consciousness of the nation, as Atatürk emphasized in his speech "What is essential is the domestic front".

REFERENCES

- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Armaoğlu, Fahir, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu*, (31 Ekim-1 Kasım 1988), Ankara 1989, s.164.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam III. Cilt*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*. Remzi Kitabevi. İstanbul, 2011.

Aykan, Mahmut Bali, Türk Dış Politika Anlayışı, (der.) Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası (1918-2008)*, Platin. Ankara 2008.

Başbuğ, İlker, *Mustafa Kemal Anlatıyor Savaş ve Barış*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2002.

Cengiz, Emre, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2012, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).

Doğan, İzzettin, “Atatürk’ün Dış politika ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander Oral, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1973.

Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih 1919-1939*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1953.

Giritli, İsmet, “Nutukta İç ve Dış Politika”. *Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50.Yıl Semineri*, Bildiriler Tartışmalar, Ankara 1980, s.190-191; F. Armaoğlu, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk’ün Ölümünün 50.Yılı Sempozyumu* (31 Ekim –1 Kasım 1988) Ankara 1989, s.168.

Gök, Mehmet, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları”, *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 1984, ss. 49-66.

Gönlübol, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992, s. 1051-1075.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

Gözen, Ramazan, *Dış Politika Nedir? 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (der.) İdris Bal, Lalezar Yayınları, Ankara 2006.

Gözen, Ramazan, *Dış Politika Yapımın Aktörleri, İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009.

İbrahimoğlu, T. R, Çok kutuplu dünyaya doğru ilerlerken uluslararası ilişkilerde denge politikası analizi. *International Journal of Science Culture and Sport (I)*, 2014, 138-147.

Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Dergisi C. 35. Ankara, 1980, s.309.

Mütercimler, Erol, *Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta Geleceği Yönetme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

Oran, B. “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1996, 51(01).

Oran, Baskın. “Dönemin Bilançosu 1919-1923”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 97-109.

Öztoprak, İzzet, “Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (A. A. M. Dergisi)*, C:1 Kasım 1984, sayı:1, Ankara 1990, s.288-289;” *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri -II*, s.325-326.

Sander, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Sander, Oral, *Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri, Türk Dış Politikasının Analizi, (der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998.*

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 6. bs., Der Yayınları, İstanbul 2006.

Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi*, Ankara 1978, s.566.

KIBRIS BARIŞ HAREKATI'NIN TARTIŞMALI HADİSESİ TCG KOCATEPE MUHRİBİ OLAYI*

THE CONTROVERSIAL INCIDENT OF THE CYPRUS PEACE OPERATION: THE TCG KOCATEPE DESTROYER INCIDENT

Çağhan Sarı**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 10/06/2025 Düzeltme/Revised: 27/06/2025 Kabul/Accepted: 27/06/2025

Derleme Makalesi / Review Article

Atıf / Cite as: Sarı, Ç. (2025). Kıbrıs Barış Harekati'nin Tartışmalı Hadisesi TCG Kocatepe Muhribi Olayı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 36-68. <https://doi.org/10.52735/bellek.1716438>

ÖZ

Savaşların bir başka boyutu olan “dost ateşi” kavramı, müttefiklerin yahut aynı ordu içerisinde birliklerin istihbarat veya muhaberat hatasından kaynaklanarak birbirini vurmasıdır. Kıbrıs Barış Harekati’nda Yunanistan’ın 21 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs’taki Rum Alayı’na bir takviye konvoyu gönderdiği haberi üzerine Girne açıklarında bulunan TCG Adatepe, TCG Kocatepe ve TCG Mareşal Fevzi Çakmak muhripleri, Baf limanı yönünde önleme harekâtı emri almıştır. Yunan makamlarının herhangi bir konvoy göndermedikleri beyanlarına karşılık bunun bir aldatmaca olacağı ihtimalinde duran Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk Hava Kuvvetleri’nin unsurlarını harekete geçirmiştir. 21 Temmuz öğle saatlerinde Baf bölgesine ulaşan muhripler, herhangi bir Yunan deniz unsuruna rastlamazken Türk savaş uçakları bölgeye geldiklerinde karşılarındaki Türk muhriplerini, Türk bayrağı çekmiş Yunan savaş gemileri olarak değerlendirmiştir. Yunan silahlı kuvvetlerinin başvurabileceği savaş hilelerinden biri olabileceği ihtimaline karşılık Türk uçakları, muhriplere taarruz etmiştir. Takriben beş saat süren bombardıman sonucunda TCG Kocatepe muhribi aldığı hasarlar sonucunda batmış saat 22.20’de batmıştır. Diğer iki muhrip TCG Adatepe ile TCG Mareşal Fevzi Çakmak muhripleri aldıkları hasarlara rağmen bölgeden uzaklaşarak Türk karasularına dönmüştür.

Muhriplerden Türkçe telsiz anonslarının da Yunan tarafının kolaylıkla yapabileceği, dost ateşinin önüne geçilmesine yeterli olmamıştır. Ankara Akıncı Üssü’nün Harekât Başkanlığı ile temaslarında da savaş hilesi değerlendirmesi etkili olmuştur. Bu hadise sonucunda TCG Kocatepe muhribi 54 şehit verilmiştir. Muhribin tahliye olabilen personelinden 42 kişi İsrail Deniz Ticareti Okulu teknesiyle kurtarılrken, 39 personel de bir Lübnan şilebi tarafından kurtarılmıştır. Kurtarma sallarının denizdeki akıntı ile gruplara bölünmesinden ötürü 112 personelde İngiliz unsurları ve TCG Berk gemisi tarafından kurtarılmıştır. TCG Kocatepe muhribinin batması üzerine bir soruşturma açılmıştır. Türk Hava Kuvvetleri, Türk muhriplerinin yasak ilan edilen bölgede bulunduklarını iddia etmiştir. TCG Kocatepe Muhribi olayı Türk Silahlı Kuvvetleri’nde üzüntü yaratırken hadiseden sağ kurtulan bazı muhrip personelleri ile harekât esnasında görevli bazı pilotlar anılarını kaleme almıştır.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Uzman Öğretmen, Özel Acarkent Doğa Anadolu Lisesi, caghansari@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1851-6123

Bu çalışmada hadisenin meydana gelişi, hadiseden sonra yaşananlar ve günümüzde halen sürmekte olan tartışmalar incelenmiştir. Çalışma kapsamında anılarını kaleme almış subaylardan TCG Kocatepe Muhribinde görev yapmış Em. Dnz. Kur. Yrb. Özhan Bakkalbaşıoğlu ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amfibi, Enosis, Muhrip, Kıbrıs, TCG Kocatepe

EXTENDED SUMMARY

Another dimension of wars is the concept of “friendly fire”, which is when allies or units within the same army hit each other due to intelligence or communication errors. In the Cyprus Peace Operation, upon the news that Greece had sent a reinforcement convoy to the Greek Cypriot Regiment in Cyprus on July 21, 1974, the destroyers TCG Adatepe, TCG Kocatepe and TCG Mareşal Fevzi Çakmak, located off the coast of Kyrenia, received orders for a preventive operation in the direction of the port of Paphos. Considering that this was a deception in response to the statements of the Greek authorities that they had not sent any convoy, the Turkish Armed Forces mobilized elements of the Turkish Air Force. While the destroyers that reached the Paphos region at noon on July 21 did not encounter any Greek naval elements, when the Turkish warplanes arrived in the region, they considered the Turkish destroyers facing them to be Greek warships flying the Turkish flag. In response to the possibility that this could be one of the war tricks that the Greek armed forces could resort to, the Turkish planes attacked the destroyers. Following the bombardment, which lasted approximately five hours, the destroyer TCG Kocatepe sank as a result of the damage it received and sank at 22:20. The other two destroyers, TCG Adatepe and TCG Mareşal Fevzi Çakmak, despite the damage they had sustained, left the area and returned to Turkish territorial waters. The Turkish radio announcements from the destroyers were not enough to prevent friendly fire, which the Greek side could easily do. The assessment of warfare trickery was also effective in the contacts of Ankara Akıncı Base with the Operations Directorate. As a result of this incident, 54 people were killed on the TCG Kocatepe destroyer. While 42 of the destroyer's evacuated personnel were rescued by the Israeli Merchant Marine School boat, 39 personnel were rescued by a Lebanese barge. Due to the separation of the rescue rafts into groups by the current in the sea, 112 personnel were rescued by British units and the TCG Berk ship. An investigation was opened regarding the sinking of the TCG Kocatepe destroyer. The Turkish Air Force claimed that Turkish destroyers were in the area declared off-limits. While the TCG Kocatepe Destroyer incident caused sorrow in the Turkish Armed Forces, some of the destroyer personnel who survived the incident and some pilots who were on duty during the operation wrote their memoirs. When we look at the history of wars, we see that there have been casualties as a result of friendly fire within armies in many battles. Moreover, during the Cyprus Peace Operation, the Greek National Guard was part of another mistake by shooting down a military cargo plane coming from Greece on the opposite front. Turkey experienced its saddest loss in the operation with the sinking of the TCG Kocatepe. This statement is more than a claim, it is an observation. It was repeated in documentaries and narrations prepared years later by the command staff who participated in the operation that Turkey would certainly not overshadow its success that went down in war history with the simultaneous use of land, sea and air elements in the operation. However, it is also saddening that disasters and catastrophes are forgotten in the social memory more quickly than victories. Covering up mistakes and not learning from disasters can be seen as natural human behavior. However, it should be equally natural for societies to learn from such regrettable events and take the necessary precautions to prevent them from happening again. It is useful to recall a point emphasized by the commanders whose narratives are included throughout the study after TCG Kocatepe. During wartime, almost everything may not go according to plan and instant decisions are very important. Mistakes are inevitable. Minimizing these mistakes and winning the battle by making fast and appropriate decisions is a skill. The Turkish Armed Forces have proven this capability many times. Memorializing the memories of the martyrs and veterans of TCG Kocatepe and keeping this incident alive in the social memory should not mean constantly highlighting a flaw. Minimizing these mistakes and winning the battle by making quick and appropriate decisions is a capability. The Turkish Armed Forces have proven this capability many times. Memorializing the memories of the martyrs and veterans of TCG Kocatepe and keeping this incident alive in the collective memory should not mean constantly highlighting a flaw. On the contrary, this action is a behavior that will reveal the value a society gives to all its members. This study examines the occurrence of the incident, the events that followed the incident, and the ongoing discussions today. Within the scope of the study, an interview was conducted with one of the officers who wrote his memoirs and served on the TCG Kocatepe Destroyer, Ensign Naval Staff Lt. Col. Özhan Bakkalbaşıoğlu.

Keywords: Amphibious, Enosis, Destroyer, Cyprus, TCG Kocatepe

GİRİŞ

Kıbrıs adası, 9283 kilometrekarelik yüzölçümüyle Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya'dan sonra üçüncü en büyük adasıdır. Ada, konumu itibarıyla stratejik öneme sahiptir. Adanın ismi üzerinde birçok açıklama bulunmaktadır. Kıbrıs sözcüğünün etimolojik olarak kökenine bakıldığında kına çiçeği ile Yunan mitolojisindeki aşk tanrıçası Kipris'e dayandığı rivayet edilmektedir.¹ Bir başka iddia Latince 'bakır' anlamına gelen 'cuprum' kelimesinden adanın isminin türetildiğidir.² Ada, İskenderun körfezine doğru uzanmakta, Anamur'a 40 mil, Yunanistan ana karasına 110 mil mesafededir. Adanın iklim yapısı, İç Anadolu ile Anadolu'nun güney sahilleriyle benzerlikler göstermektedir.³ Ada, tarih boyunca birçok uygarlığın hakimiyeti altına girmiştir. Hitit, Mısır, Yunan Fenike, Asur, Pers, Büyük İskender İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Doğu Roma (Bizans), Ceneviz, Venedik ve Memlûkler, sırasıyla Kıbrıs adasına tarihsel süreçle hâkim olmuşlardır. Haçlı Seferleri sırasında haçlıların işgal ve yağmasına da maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminde, Memlûkler üzerine girilen Mısır seferi sırasında ada, Venedik kontrolündeydi. Memlûkler'in tasfiye edilmesinin ardından Venedik, Kıbrıs için ödediği yıllık vergiyi Osmanlı Devleti'ne ödemeye başlamıştır.⁴ Venedik'in Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane politika izlemesi üzerine 1570 yılında ada kuşatılmış, nihayet 7 Mart 1573 tarihinde ada Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir.⁵

Osmanlı Devleti, Anadolu Eyaleti'nden Alanya, Karaman Eyaleti'nden İçel, Sis Eyaleti'nden Zulkadir, Halep Eyaleti'nden Tarsus'u da dahil ederek bir Kıbrıs Eyaleti kurmuş ve Muzaffer Paşa'yı ilk Kıbrıs Beylerbeyi olarak atamıştır.⁶ Üç yüzyıl Osmanlı idaresinde kalan Kıbrıs, 1877-1878 Osmanlı -Rus Harbi sonrası toplanan 1878 Berlin Kongresi'nde geçici statüsüyle İngiltere'ye devredilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri Bloğuna katılması üzerine İngiltere, Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etmiştir.⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, adayı Filistin Cephesine yönelik bir lojistik üssü olarak kullanmıştır. Millî Mücadele döneminin başarıya ulaşarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, adadaki Türk varlığına yönelik ilgi yeniden başlamıştır. 1930'larda adada yaşayan Türk varlığı, geçim sıkıntılarının baş göstermesi ve bağımsız bir Türk devletinde yaşamak arzusuyla Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır. Adadaki siyasi hava hassaslaşarak 21 Ekim 1931 tarihinde adadaki Rumların, Yunanistan'a ilhak olabilmek için isyana girişmiştir.⁸ İngiliz yönetimi isyanı bastırırken 1935 yılında Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç eden nüfus 20.000'i bulmuştur.⁹ 1934 yılında adada yapılan nüfus sayımında Türk nüfusunun 65.303 olarak tespit edildiği göz önüne alındığında Türkiye'ye gerçekleşen göçün yüksek bir oran oluşturduğu ortadadır. 6 Haziran 1935 tarihinde yayın hayatına başlayan Ses gazetesinde Hoca Said Efendi, 24 Haziran 1935 tarihinden başlayarak "Hicret Meselesi" başlıklı bir yazı serisi kaleme almıştır.

¹ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977, s. 13.

² Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 2022, s. 369;

³ H.F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 14

⁴ Mikail Kolutek, "Kıbrıs Barış Harekatı'nın Artvin Gazetelerine Yansımaları Üzerine Bir Basın Kritiği, *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 155.

⁵ H.F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 78.

⁶ George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 4.

⁷ H. F. Alasya, *Kıbrıs Tarihi...*, s. 116; M. Kolutek, "Kıbrıs Barış Harekatı'nın" ..., s. 155.

⁸ Kıbrıs'la Yunanistan'ın birleşmesi yönündeki siyasi harekete Enosis denilmiştir.

⁹ Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye – Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1989, s. 83.

Yazar, bu göç hareketinin adadaki Türk bünyesini zayıflatacak bir sorun olarak değerlendirmesiyle Türkiye de göçlerin durması için tedbir arayışına girmiştir.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Yunanistan'ı ve Ege adalarını işgal etmesiyle Kıbrıs'a Yunan göçü başlamıştır. 24 Ocak 1942 tarihinde İngiltere'nin Kıbrıs Valisi, adaya sığınan Yunan mülteciler arasında askerliğe elverişli olanların Hayfa'ya gönderildiklerini aktarmaktadır.¹¹ 16 Nisan 1942 tarihine kadar adaya sığınan 3272 Yunan mülteciden 700'ü Hayfa'ya gönderilirken Eylül 1939'da Alman işgali altında kalmış Polonya'dan da adaya 500 Polonyalı mülteci gelmiştir.¹²

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İngiltere'nin sömürge bölgelerinden çekilme politikasını izlemesi Kıbrıs'ı tartışma konusu haline getirmiştir. 16 Nisan 1950 tarihinde Rumlar, Yunanistan'a ilhak için bir plebisit düzenlemiş bu plebisit Birleşmiş Milletler tarafından geçersiz kabul edilmiştir. 23 Ocak 1950 tarihinde dönemin Türkiye Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın adanın İngiltere tarafından başka bir devlete bırakılmayacağına yönelik kanaatinin olduğunu açıklaması, akabinde Demokrat Parti iktidarının ilk Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de Kıbrıs meselesine yönelik net bir beyanatta bulunmayışı, tepkiyle karşılanmıştır.¹³ 20 Ekim 1950 tarihinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğuna seçilen Makarios, Kıbrıs'ın bağımsız olup Yunanistan'a ilhakından vazgeçmeyeceğine yemin etmesi, yaklaşan sorunun ayak sesleridir.

20 Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan, BM'ye başvurarak adada self-determinasyon hakkı talep etti.¹⁴ BM'nin talebe yanıt vermesinden önce 31 Ağustos 1954 tarihinde Faik Kaymak başkanlığında üç kişilik bir heyet, Kıbrıs'tan Türkiye'ye gelip, kamuoyunu uyarmak ve Türkiye'nin desteğini almak için girişimlerde bulundu. 11 Eylül 1954 tarihinde Ankara'da *Kıbrıs Türktür Cemiyeti* kurulurken Türkiye'deki önemli sivil toplum kuruluşları bu cemiyete desteklerini açıkladılar. 14 Aralık 1954 tarihinde BM, Yunanistan'ın talebini reddetti. 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren adadaki Rumlar, Türk varlığına yönelik silahlı saldırılara girişti. 30 Haziran 1955 tarihinde İngiltere, adanın geleceğini görüşmek için Türkiye ve Yunanistan'ı konferansa davet etti.¹⁵ 29 Ağustos'ta Londra'da açılan konferansta, Yunan tarafı, self-determinasyon talebini yinelerken, İngiltere adadan tamamen çekilmeyeceğini ancak adadaki statünün değişmesinden yana olduğunu bildirdi. Türk tarafı ise adadaki Türk varlığının korunma altına alınmadığı hiçbir statüyü kabul etmeyeceğini bildirdi. 30 Ağustos 1955 tarihinde Londra'da beş bin Türk'ün katıldığı bir miting gerçekleşirken Türk kamuoyunda gerginlik giderek yükseldi.¹⁶ 6 Eylül 1955 günü saat 13.00'da Anadolu Ajansı'nın bildirdiği haberle Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı duyuruldu.¹⁷ İstanbul Ekspres gazetesi üst üste baskı yaparak haberi doğrudan aktardı.

Bu gelişmenin doğruluğu veya hadisenin sorumluları ve doğuracağı sonuçlar ele alınamadan Türk siyasi tarihine 6-7 Eylül 1955 Olayları olarak geçen büyük bir nümayiş meydana geldi.¹⁸ Olayların sonunda Londra Konferansı netice alamadan dağıldı. Rum tarafı

¹⁰ S. İsmail ve E. Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye...*, s. 84.

¹¹ Ulvi Keser, *Kıbrısta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, s. 102.

¹² U. Keser, *Kıbrısta Türk-Yunan...*, s. 105.

¹³ Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorunun Doğuşu Menderes Dönemi Türk Yunan İlişkileri*, Arayış Yayınları, İstanbul 2006, s. 81-82; Hüseyin Agun, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1997, s. 11.

¹⁴ M. Kolutek, "Kıbrıs Barış Harekati'nin" ..., s. 156.

¹⁵ Çağhan Sarı, "6-7 Eylül'ün Ezberi Sabri Yirmibeşoğlu", *İhtimal Dergisi*, Ekim 2016, S.5, s. 11.

¹⁶ Fatih Akın, *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6 – 7 Eylül 1955 Olayları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006, s. 136.

¹⁷ *6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar – Belgeler Fahri Çoker Arşivi*, Yay. Yön. Zafer Karaca, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. IX.

¹⁸ Bkz: Emine Gürsoy Naskali, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

adada EOKA adında bir örgüt kurup Enosis için silahlı eylemlere yöneldi. Kıbrıs Türkleri varlıklarını korumak için 1955 yılında Volkan isiminde bir teşkilat kurdular. Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş liderliğinde kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı, açıkça savunma mücadelesine girişti.

11 Şubat 1959 tarihinde toplam yirmi maddeden oluşan Zürih Antlaşması Türkiye ve Yunanistan arasında imzalandı. 19 Şubat günü Londra’da, Kıbrıs’taki Türk ve Rum temsilcilerinin de katıldıkları toplantıda Londra Antlaşması adıyla İngiltere’nin imzalamasıyla mutabakata varıldı. Bu antlaşmanın sonucunda Kıbrıs’ta bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyetin hükümetinde yedi Rum, üç Türk bakan olmak üzere kabine belirlendi. Devlet başkanı Makarios, başkan yardımcısı Dr. Fazıl Küçük oldu.

1. Kıbrıs Barış Harekâtı

Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasına karşın adanın Yunanistan’a bağlanması hedefinde olan Rum kesiminde girişimler durmadı. 20 Aralık 1963 gecesi adadaki silahlı Rumlar, Türklerin yaşadığı bölgelere saldırıya geçti. Devlet hastanesinde yatmakta olan Türk hastalar, Rum doktorlar tarafından öldürüldü.¹⁹ Kumsa Baskını olarak tarihe geçen saldırılar sırasında 24 Aralık 1963’te Türk yerleşim yeri olan Ayvasıl’da katliam devam etti. Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığı’nda görevli Tabip Albay Nihat İlhan’ın eşi ve üç çocuğu öldürüldü. Bu katliamın fotoğrafları Türk kamuoyunda infiale neden oldu. 25 Aralık günü Türk jetleri adanın üzerinde uyarı uçuşları yaptı.²⁰ Türkiye, Zürih ve Londra Antlaşmalarındaki garantör devlet hakkına dayanarak adaya askeri müdahale hazırlıklarına girişti. Harekatın başarısızlığa uğrama ihtimali ile NATO üyesi Yunanistan’la bir çatışmaya girme ihtimalini ortadan kaldırmak için harekât hazırlığı Amerika Birleşik Devletleri ile paylaşıldı.²¹ ABD 5 Haziran 1964 tarihinde Türkiye’ye bir mektupla yanıt verdi. Mektup iki ülke ilişkileri tarihinde ABD Başkanı Johnson’un adıyla, “Johnson Mektubu” olarak yerini alırken verilen mesaj Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verdi.²² Mektupta Türkiye’nin Kıbrıs’a bir müdahalede bulunması halinde ABD’nin verdiği silah ve teçhizatı kullanamayacağı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Kıbrıs’a müdahil olması durumunda ise NATO’dan doğan yükümlülükleri yerine getirmeyeceği iletiliyordu.²³ 8 Haziran 1964’te Başbakan İsmet İnönü imzasıyla gönderilen yanıtla ABD’nin tutumu eleştirildi ve Türkiye’nin Kıbrıs’ta garantör devlet olarak müdahale hakkının meşru olduğu vurgulandı.²⁴

Türkiye’nin müdahale kozunu öne sürmesiyle Kıbrıs’taki siyasi hava bir süreliğine dindi. 1967 yılında silahlı Rum milisleri Geçitkale ve Boğaziçi’ni işgal etti. Türk ve Yunan tarafı yeniden çözüm için bir araya geldiler.²⁵ Bu görüşmelerden de netice alınamadı. 28 Kasım 1967’de Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi kuruldu.²⁶ Kıbrıs’taki Rum kesimi ise Yunan Albay Grivas ile Kıbrıs Devleti Cumhurbaşkanı Makarios etrafında bölündü. Grivas, Türkleri silah yoluyla adadan çıkartmak bu mümkün olamayacağı sürece Türkleri katletmek yolunda ilerlerken Makarios Türkleri manen çökertmek ve ekonomik hayatta tecride itmek yoluyla Enosis’i sağlamak peşindeydi. Bu dönemde Yunanistan’da iktidarı elinde bulunduran Albaylar

¹⁹ Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs’ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 206.

²⁰ V. Z. Serter, *Kıbrıs’ta Rum-Yunan...*, s. 216.

²¹ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

²² Söz konusu mektup, 13 Haziran 1966 tarihinde gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından kamuoyuna paylaşılması üzerine Türk toplumunda tepki çekmiştir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.V, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 312.

²³ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s. 310-311

²⁴ H. Şahin, *Johnson Mektubu...*, s. 77-78.

²⁵ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları*, İstanbul 2015, s. 149.

²⁶ Kolutek, “Kıbrıs Barış Harekâtı’nın” ..., s. 158.

Cuntası, Grivas'a yakın bir siyaset takındılar. Yunanistan'la ilişkileri kopma noktasına gelen Makarios, Yunanistan Başbakanı Gizikis'e mektup göndererek EOKA-B'yi²⁷ şikâyet etti.²⁸

Makarios ile Yunanistan'ın arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, Kıbrıs'ta darbe söylentilerini çıkardı. 5 Temmuz 1974'te Yunan gazetesi Haravgi, Makarios'a karşı bir darbe hazırlığını işaret etti. 14 Temmuz günü Kıbrıs'a gelen Tuğgeneral Nikos Sampson, 15 Temmuz 1974 tarihinde kanlı bir darbeye Makarios'u devirdi.²⁹ Makarios İngiliz Ağrotur³⁰ üssüne sığındı.³¹ Sampson, Rauf Denktaş'a haber göndererek Türk tarafının varlığını tanıdığını bildirdi. Ancak Denktaş, söz konusu durumda kendilerinin Sampson'u tanıyıp tanımayacaklarının bir mesele olduğu yanıtını verdi. Lefkoşe Türk Elçiliği, Ankara'ya darbenin haberini verirken Türk hükümeti olağanüstü olarak durumu değerlendirmek için kabine toplantısına girdi. 16 Temmuz'da İngiltere ve ABD Büyükelçiliklerine müdahale kararı bildirildi. 17 Temmuz'da Başbakan Bülent Ecevit, diğer garantör devlet olan İngiltere'ye gitti. İngiltere Başbakanı Harold Wilson, İngiltere Dış İşleri Bakanı James Callaghan ve ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco ile görüşen Ecevit, müdahalenin İngiltere'yle ortak yapılması teklifini açtı. İngiltere müdahaleye yanaşmadı. Müdahaleye Arap ülkelerinden de beklenen destek gelmedi.³² İngiltere'nin çekimser kalma ihtimali göz önünde bulundurulduğu için hükümet müdahale hazırlıkları kararını almış bulunuyordu. 19 Temmuz tarihinde yurda dönen Ecevit, kabine üyeleri ve ordu komuta kademesi ile son toplantısını gerçekleştirdikten sonra müdahale kararı yazılı olarak Genelkurmay Başkanlığı'na iletilti.³³

20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı sabah saatlerinde "Attila Harekâtı" koduyla başladı. Türkiye saatiyle saat 06.00'da başlayan hava indirmeyi iki saat sonra denizden karaya kapak atma işlemleri izledi. Hava İndirme Tugayı 1. Paraşüt Taburu, Pınarbaşı'na, 2. Paraşüt Taburu Gönyeli'ye indi. Denizden çıkarma Karaoğlanoğlu (Pladini) plajına yapıldı. İlk günün sonunda Doğruyol tepesini tutarak Girne Boğazını kontrol altına aldı. Harekâtın ilerleyen saatlerinde Rum milislerin ve Rum Milli Muhafız Ordusu'nun karşı saldırılarına Türk kuvvetleri püskürtme harekâtında başarılı olup ilerleyişe devam ederken denizde moral bozan bir gelişme yaşandı. Kocatepe muhribi Türk jetleri tarafından batırıldı. Harekâtın üçüncü günü olan 22 Temmuz'da Bora Özel Kuvveti, 3. Komando taburuyla Girne'ye girdi. Aynı gün saat 17.00 itibarıyla ateşkes kararı alındı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çağrısıyla Cenevre'de İngiltere, Yunanistan ve Türkiye delegasyonları bir araya geldi. İki ayrı aşamada süren Cenevre Görüşmelerinden bir netice alınamaması üzerine 14 Ağustos 1974 tarihinde Türkiye ikinci harekâtı başlattı.³⁴ 17 Ağustos'un sonunda harekatta öngörülen Yeşil Hat'ta ulaşıldı. Türk ordusu harekatta 498 şehit ve 1200 yaralı verdi.³⁵

1.1. TCG Kocatepe'nin Görevi

TCG Kocatepe muhribinin yapımına, 29 Ekim 1944'te Bethlehem Steel Corp. (San Pedro, California, U.S.A.) tarafından başlanılmıştır. 22 Mayıs 1945'te tamamlanan ve 8 Eylül 1945'te Amerikan donanmasındaki görevine USS Harwood (DD861) ismiyle başlayan gemi, ismini iki kere Navy Cross madalyası kazanan ve Leyte Körfezi savaşında şehit olan (Commander) Bruce L. Harwood 'dan almıştır. Harwood gemisi, Pearl Harbour ve Vietnam

²⁷ 1967 yılında göstermelik bir biçimde EOKA'nın dağıtılması üzerine kurulan örgüttür.

²⁸ U. Keser, *Kıbrısta Türk-Yunan...*, s. 427.

²⁹ Murat Tevfik Tenşi, *Kıbrıs Darbesi Yunan İstilas 15 Temmuz 1974*, Gülnar Yayınları, Ankara 2023, s. 207.

³⁰ Akrotiri Üssü.

³¹ M. Y. Tenşi, *Kıbrıs Darbesi Yunan...*, s. 231.

³² Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 199-200.

³³ U. Keser, *Kıbrısta Türk-Yunan...*, s. 443.

³⁴ Tommy Clark, *Kıbrıs Tarihi*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2020, s. 79.

³⁵ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Kıbrıs Sorunu Kaygılı Yıllar (1974-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 141.

olmak üzere birçok savaşta Amerikan Donanmasına hizmet etmiştir. Harwood, 1 Şubat 1971'de donanma listesinde çıkarıldı ve 17 Aralık 1971'de Türkiye'ye satıldı ve Kocatepe adıyla Türk Donanmasına hizmet etmeye başladı.³⁶ Kocatepe, Gearing sınıfı muhrip olup deplasmanı 3.516 ton, uzunluğu 119.2 metre, genişliği 12.45 metredir. Muhribin hızı saatte 36.8 knot, personel kapasitesi 1962 yılındaki modernizasyondan sonra 247 kişidir. Muhribin silahları 4 adet 5"38 kalibre top, 1 adet Hedgehog denizaltı savar silah, 2 adet üçer Mark 46 torpidodur.

TCG Kocatepe muhribinin Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk Hava Kuvvetleri tarafından batırılmasına değinmeden önce bu konuyla ilgili üç çalışma önem taşımaktadır. Eskişehir Ana Jet Üssü Komutanlığı'nda 112. Filo'da görevliyken harekâta katılan PL. Yz. İsmail Meker'in kitabı "*Kocatepe Batarken Cehennemde Ateş Kardeşliği*", TCG Kocatepe'de vazifeli Astsubay Ahmet Kuşçu'nun "*48 Saat*" kitaplarıyla TCG. Kocatepe muhribinde seyir subayı olarak görev alan Üstğ. Özhan Bakkalbaşoğlu'nun "*Kıbrıs Barış Harekâtı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması)*" başlıklı kitapları, hatırat değerindedir. Özellikle Bakkalbaşoğlu'nun kitabı akademik metodoloji içerisinde Kocatepe'nin seyrini aşamalarıyla belgelere dayanarak aktarmaktadır. Bu sebeple bu kitaplar ekseninde hadisenin meydana gelişini takip ederken bu üç değerli TSK mensubunun anılarındaki görüşleri metin içerisinde sunulacaktır.³⁷

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başlamasıyla 19 Temmuz'da Kocatepe muhribi, Mersin Limanı'ndan hareket etti. 20 Temmuz sabahı Kıbrıs sahilleri önlerine yaklaşan TCG Kocatepe, Girne önlerinde Türkiye'nin yasak saha ilan ettiği bölgede İngiliz, Amerikan ve Sovyet gemilerini tespit etti. İngiliz gemisinin adadaki İngiliz vatandaşlarını tahliye ettiği anlaşıldığı için İngiliz gemisi hariç diğer gemilere yasak bölgeden uzaklaşması bildirildi.³⁸ Saat 06.50'de TCG Kocatepe, Kıbrıs'taki ilk hedeflerini vurmaya başladı.³⁹ RMMO'nun topçu bataryası hakine getirdiği Zephyros Oteline, sivil hedeflere zarar vermemek adına azami dikkatle atışlar yaparak savaş dışı bıraktı.⁴⁰ Aynı gün saat 20.00'da Mersin yönüne intikale başladı. Harekâtın ikinci gününde yeni birlikleri Kıbrıs'a getirecek gemilerin olası Yunan denizaltı saldırısına karşı koruma göreviyle Mersin'den 21 Temmuz günü saat 06.15'te yeniden seyre başlayan TCG Kocatepe için bu görev E. Dz. Kur. Yb. Özhan Bakkalbaşoğlu'nun deyiimiyle sonun başlangıcıdır.⁴¹ TCG Kocatepe, saat 09.45'te TCG M. F. Çakmak ve TCG Adatepe muhripleriyle beraber Baf'ın 60 mil batısında olduğu rapor edilen Yunan konvoyunu önleme görevi aldı.⁴²

1.1. Yunan Konvoyunun Varlığı

TCG Adatepe muhribinin hasar aldığı, TCG Kocatepe'nin batırıldığı talihsiz olayın temelinde yer alan Yunan konvoyu hakkında ilk ihbar Muğla Valiliği'nden gelmiştir. 20 Temmuz günü saat 19.30 civarında Muğla Valiliği'nden Genelkurmay Başkanlığı'na iletilen mesajda Rodos Adasının mendirek liman arkasına sahilinden on iki Yunan ticaret gemisinin asker yüklü olarak Kıbrıs yönüne doğru seyrettiği bildiriliyor ve teyit edilmesi isteniyordu.⁴³ 20 Temmuz'u 21 Temmuz'a bağlayan gece saat 02.00'de gelen ilk keşif uçuş raporlarında beş adet geminin saatte 10 mil hızla doğu rotasında ilerlediği bildirildi. Saat 03.20'de iletilen yeni bir

³⁶ <http://kaanaltin.com/kocatepe.html> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

³⁷ Emekli Deniz Kurmay Yarbey Özhan Bakkalbaşoğlu ile 14 Eylül 2024 tarihinde bir mülakat gerçekleştirilmiş olup mülakatın tam metni ikinci bölümde sunulmuştur.

³⁸ Özhan Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020, s. 102.

³⁹ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 113.

⁴⁰ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 121.

⁴¹ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 131.

⁴² Özhan Bakkalbaşoğlu, kitabında Panter kod aldı deniz karakol uçağının raporunun detaylarına yer vermektedir. Keşif uçağının bildirdiğine göre gemiler çift bacalı, aralarında nakliye gemilerinin de olduğu, konvoy süratinin 11 mil olduğu yer almaktadır. Bkz. Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 132.

⁴³ Ulus İrkad, *1974 Baf Çarpışmaları ve Kocatepe Olayı*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011, s. 103.

keşif raporunda gemilerin sayılarının ondan fazla olduğu konvoyda bir adet tankerin bulunduğu bildirildi. Sabah saatlerinde gelen bir diğer raporda ise konvoyun 10 muhrip, 2 nakliye gemisi olduğu iletildi.⁴⁴ İrkad'a göre aktarılan üç raporun üçünde de sayılar ve konvoyun nitelikleri farklılık göstermektedir.⁴⁵ Saat 06.10'da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan harekattaki gemilere iletilen rapora göre Kıbrıs'ın batısında 60-70 mil açıklarında beşli ve altılı iki ayrı gemi topluluğunun Baf limanı istikametinde ilerlediği ancak gemilerin hangi devlet veya devletlere ait olduğunun belirlenemediği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁶

Saat 09.05'te TCG Tınaztepe muhribinde Muharebe Subayı Dz. Tğm. Ergun Demirel'in D/K uçağı pilotu Dz. Plt. Ütğm. Âdem Bilgili ile yaptığı görüşmede 9 muhrip tarafından emniyete alınmış 11 gemilik bir konvoyun varlığı rapor edildi. Gemilerin borda numaraları ve tiplerinin ne olduğunun sorulması üzerine Tepe sınıfına benzer 212 borda numaralı muhrip olarak kayıtlara geçti.⁴⁷ Bu borda numarası Yunanistan donanmasının HS Kanaris muhribine ait olduğu notunu düşen Bakkalbaşıoğlu, bu raporun konvoy hakkındaki tek somut kanıt olduğunu ifade etmektedir.

Saat 09.30 civarında TCG M. F. Çakmak muhribi, deniz üzerinde kurtarılmayı bekleyen Hv. Plt. Ütğm. Sadık Dülger'i kurtardı.⁴⁸ Muhripler iddia edilen Yunan konvoyuna doğru ilerlerken yaklaşan Yunan konvoyu ile ilgili bir tartışmayı burada açmak gerekir. Hava keşfi askeri operasyonlar için hayati önem taşımaktadır. Bakkalbaşıoğlu'nun eserinde alıntılanan E. Kora. Atilla Kıyat'ın "Üç Yıldız Bir Penaltı" isimli kitabındaki 161-162. sayfalardaki konvoyla ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir. Kıyat, Rodos limanından kalktığı iddia edilen konvoyla ilgili bir değerlendirme toplantısı sırasında dönemin rütbesiyle Tuğamiral Orhan Serim'in Yunan donanmasında Başaran gemisiyle aynı sınıftan tek gemi olduğunu, konvoyda iddia edildiği gibi bu kadar sayıda muhribin olmadığına değinerek bu haberin doğru olmayacağını söylediğini aktarmaktadır.⁴⁹

Eleftherios Handrinos komutasında Baf limanına saldıran Levsos isimli Yunan amfibi gemisi yarattığı kargaşa ile Baf'a doğru bir Yunan konvoyu bilgisini teyit edilmeden doğruymuş gibi kabul edilmesinde önemli bir yanılgıya sebep oldu. 2. Taktik Hv. Kuv. K. Korg. Hulusi Kaymaklı ise keşif uçuşlarından gelen raporlar doğrultusunda 21 Temmuz sabahı menzil itibarıyla Türk savaş gemilerinin konvoyla yetişme imkânı olmadığı için konvoyla Türk Hava Kuvvetleri'nin taarruz etmesi yönünde karar verildiğini Mehmet Remzi Gökhan'ın "Kıbrıs Barış Harekatı'nda İlginç Olaylar" isimli eserinde anlatmaktadır.⁵⁰ Başara'nın kaleme aldığı, Kaymaklı'nın 1989 yılında yayınlanan Savunma ve Havacılık dergisinin üçüncü cildi dördüncü sayısında "Türk Uçakları Kıbrıs Üzerinde" başlıklı anılarında 184. Filo komutanı Bnb. Cengiz Yetkiner'e⁵¹ keşif emri verdiği, RF-84F ile bölgeye giden Yetkiner'in herhangi bir hedef göremediği bilgisi de yer almaktadır.⁵² Keşif karmaşasına rağmen ateşkes sağlanması adına Atina'da görüşmelerde bulunan ABD Dış İşleri Bakanı Yardımcısı Joseph John Sisco, Yunan makamlarıyla yaptığı görüşmelerde Yunanistan'ın Kıbrıs'a herhangi bir konvoy göndermediği, hatta Türklerin bir konvoy bulması halinde batırabilecekleri mesajını iletirken ABD

⁴⁴ U. İrkad, 1974 *Baf Çarpışmaları...*, s. 103.

⁴⁵ TCG İzmit muhribinin 19 Temmuz tarihli raporunda ise koordinatlarıyla birlikte LST Samos çıkarma gemisi ile demirli halde bir cephane gemisinden bahsetmektedir. Bkz. Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekatı...*, s. 134.

⁴⁶ İsmail Meker, *Kocatepe Batarken Cehennemde Ateş Kardeşliği*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 2021, s. 52.

⁴⁷ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekatı...*, s. 135.

⁴⁸ Sadık Dülger, hareketin ilk günü düşen F-100'den paraşütle kurtulmayı başarmış deniz üzerinde 26 saat kalmıştır. Bu pilotumuz 16 Haziran 1977'de İncirlik Üssü'ne yaklaşırken diğer koldaki bir uçakla çarpışarak şehit düşmüştür. İ. Meker *Kocatepe Batarken Cehennemde...*, s. 58.

⁴⁹ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekatı...*, s. 136.

⁵⁰ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekatı...*, s. 138.

⁵¹ Binbaşı Cengiz Girginer'in ismini yanlış hatırlamış olması ihtimali vardır (yz. notu)

⁵² Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekatı...*, s. 140.

istihbaratından da konvoyun olmadığı bilgisi ABD Büyükelçisi Macomber aracılığıyla Ankara'ya aktarıldı.⁵³

184. filoda görevli E. Hv. Plt. Yzb. Engin Akaltan, konvoyu tespit edilmesi için gerçekleştirilen keşif uçuşları ile ilgili şöyle bahsetmektedir:

“Görevi bizim filo komutanına vermişler. Ancak onun keşif tecrübesi fazla değildi. Neyse, uçağa atladı ve gitti. Döndüğünde çektiği fotoğraflar değerlendirildi ama iyi çekilmediği için sonuçlar pek tatmin edici değildi. Yine de Foto Kıymetlendirme Subayı arkadaşım Mücahit Yavaşoğlu, filo komutanının çektiği fotoğrafları incelemeyi bitirdiğinde ‘Tamam bunlar Amerikan gemisi. Bizde de var, Yunanistan’da da var’ dedi. Defalarca aynı ifadeyi söyledi Neticede Ankara bu gemilerin bizim olmadığına karar verdi ve taarruz emri verildi. Hatırladığım kadarıyla bu göreve sadece filo komutanı gitti”.⁵⁴

Aynı filoda görevli E. Hv. Plt. Alb. Ahmet Ata ise bu görevi şöyle aktarmaktadır:

“Yunan gemi konvoyu haberleri gelince bize görev verildi. Akdeniz’in o bölümünü hep taradık. Ben de gittim. Yakıtımızın yettiği yere kadar, Rodos’a kadar gittik. Rodos’tan Baf’a doğru gelen hiçbir şey yoktu. Bu gemilerin hızı belli, Rodos-Baf arasındaki mesafe belli, Baf’a varacakları zaman belli, arada ne kadar zaman geçeceği belli. Bizim mantığımız almadı. Yani bizim o gemileri kesinlikle görmemiz gerekirdi. Fakat hiçbirimiz göremedik ve bunu rapor ettik. (...) Öyle turist gibi rastgele bir yere gidip biraz sağa biraz sola uçup gelmeyiz. Özellikle K38 kameralarının çekimleri çok iyi netice verirdi. Buna rağmen o büyütülmüş fotoğraflarda bile bir şey çıkmadı. Siz pilot olsanız ve sizi Akdeniz’e gemi aramaya gönderseler, uçağınızdaki bütün kameralarla, çekebildiğiniz kadar çok ve çeşitte fotoğraf çekmez misiniz? Biz de öyle yaptık ama gemi konvoyu falan görmedik”.⁵⁵

Yine 184. Filodaki pilotlardan E. Hv. Plt. Yb. Ali Çetinkaya, TCG Kocatepe’yi vurulduktan sonra fotoğraflayan subayıdır. O da anılarını şöyle aktarmaktadır:

“Hedefimiz Baf limanının ve açığında bulunan Yunan muhriplerinin keşfiydi. Sonradan bunların Türk olduğu anlaşıldı. Biz bölgeye gidip taarruz sonu keşfi yapacaktık. Ziver Tuncer ile beraber kalktık. Kalkış saatimizi hatırlayamıyorum. (...) Ziver Tuncer ateş hattına beni gönderdi. Ben de bir geminin üzerine gittim. Yanıyordu, bacasından yükseklerle doğru siyah bir duman çıkıyordu. Henüz batmamıştı. Ben onu fotoğrafladım. (...) Foto kıymetlendirme subayı ve ekibindekiler banyo edilen fotoğrafları görünce ‘Bu Türk gemisi’ dediler. (...) Foto kıymetlendirme ekibinin elinde bütün Yunan gemilerinin fotoğrafları vardı. İsim isim biliyorlardı. Fotoğrafları görünce bunun bir Türk muhribi olduğunu hemen söylediler. Hatta çok iyi hatırlıyorum Mücahit, geminin üzerindeki teçhizatların ve silahların konumu sayesinde kime ait olduğunu belirleyebildiklerini söylemişti. Bizi gemilerin fotoğrafını çekmeye taarruzdan sonra gönderdiler. Taarruzdan önce oraya Filo komutanı Bnb. Cengiz Girginer gitti ve ‘Yunan gemileri bana ateş etti’ diye geri döndü. Muharip uçuculuğu biraz zayıf bir komutanımızdı. Zaten harekate sadece bir kez uçtu. O da bu uçuştur. Kendisi filo komutanlığını yapmıştır. Aleyhinde konuşmak istemem ama gerçekler bunlar (...) Bu arada şunu da söylemek istiyorum. Ben gemilere doğru taarruz sonu keşfi için ya giderken ya da gelirken, şimdi tam hatırlayamıyorum, radardan aynen şu emir yayınlandı: ‘Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Emin Alpkaya’nın emrini iletiyorum. Şu anda Kıbrıs’a gitmekte olan veya Kıbrıs üzerinde olan bütün silah yüklü uçaklar. Görev yeriniz değiştirilmiştir. Baf açıklarındaki Yunan muhriplerine taarruz edeceksiniz’ bu cümleleri aynen duydum”.⁵⁶

Çetinkaya’nın anılarında Girginer için olumlu değerlendirilmesi mümkün olmayan bir aktarım mevcuttur. Benzer ifadeler aynı kitaba söyleşi vermiş 184. Filodaki E. Hv. Kd. Bnb Hüseyin Denктаş’ın anlatımlarında da bulunmaktadır. Denктаş şöyle aktarmaktadır:

“Komutandan Kıbrıs açıklarına yaklaşan gemi konvoyunun fotoğrafını çekmesi istenmiş. Görevin çok önemli olduğunu, bunun mutlaka filo komutanı tarafından yapılması gerektiği belirtilmiş. Halbuki filo komutanına böyle bir emir verilmemesi lazım. Bir filo komutanı eğer o görevi en iyi kendisinin yapabileceğine inanıyorsa kendisi yapar, yoksa filodaki en güvendiği pilotunu görevlendirir. Bizim filo komutanının üç haftadır uçuşu yoktu. Daha Kıbrıs üzerinde tek bir uçuş dahi yapmamıştı. Yanlış burada. Peki 184. Filo komutanı Bnb. Cengiz Girginer ne yaptı? Kendisine doğrudan emir verildiği için mecburen kalktı ve göreve gitti. 36 inçlik ana şakuli makineyle geminin fotoğraflarını çekmiş. Fakat içeride buharlama yaptığı için görüntüler bulanık çıkmış. Fotoğraflarda bir

⁵³ Güneş Şahin & Emre Ahmet Korkmaz, “Kıbrıs Barış Harekatı’nın İkinci Gününde Yunan Konvoyu Meselesi ve TCG Kocatepe’nin Batırılışı”, *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 2023, C. 3, S. 2, s. 245-246.

⁵⁴ Levent Başara, Serhat Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar “G -Günü”*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022, s. 325.

⁵⁵ L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 331-332.

⁵⁶ L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 343-344.

gemi varmış ama net değilmiş. Kıymetlendirme subayı fotoğrafları inceleyip ‘Bu muhripte tek bizde, bir de Yunanistan’da var. Eğer bu gemi bizim değilse Deniz Kuvvetleri’ne sormak lazım bizim de olabilir’ demiş. Denizciler de geminin kendilerine ait olmadığını söyleyince gemilere düşman muamelesi yapıldı. Eğer bu görevi tecrübeli bir pilot yapmış olsaydı, sadece ana şakuli kamerayla çekim yapıp dönmezdi. Sağa ve sola bakan kameralarla da çekim yapılması iyi olurdu. Yani tecrübeli ve deneyimli bir pilot olsaydı birkaç yol daha denerdi (...) Filo komutanının görevini yapmış olmasına rağmen fotoğrafların net çıkmaması ve denizcilerin de hata yapıp bu geminin kendilerine ait olmadığını söylemesi Kocatepe’nin vurulmasında rol oynayan etmenlerden olmuştur. (...) Bence Cengiz Girginer’e yapılan eleştiriler haksız. Ona bir görev verdiler, o da görevini yapıp döndü. Daha iyi yapılabilir miydi? Evet yapılardı. (...) Gemiler Kıbrıs’a doğru gelirken Anamur radarı eko görmüş. Arkasından S-2E Tracker deniz karakol uçağını kaldırmışlar. Onlar da gemi ekosu var demişler. Şimdi yapılan bir diğer hataya geliyorum. Deniz karakol uçakları gözle temas kurup keşif yapmak yerine gemilere yaklaşımadan sadece radara bakmışlar. En büyük hata burada. Sadece eko bilgisinden hareketle karar vermişler. Anamur radarına ‘9-11 tane eko var’ diye bilgi aktarmışlar. Halbuki bu bilgiyi aktarmadan önce gözle teyit etmeleri gerekirdi. (...) Bu radar ekolarının alındığı, Antalya’nın güneyindeki bölgeyi tarama görevi bana verildi. Yani gemilere taarruzlar başlamadan önce ben oraya gittim. Her yerde harp gemisi aradım. 3-4 tane ticari gemi dışında hiçbir harp gemisi yoktu.”⁵⁷

Hava keşfindeki tutarsız aktarımların sonuna doğru gelirken Tuğgeneral rütbesinden emekli olmuş dönemin 184. Filo komutanı Bnb. Cengiz Girginer’in aktarımı bu noktada bir savunma kimliği taşımaktadır.⁵⁸ Girginer’in, Başara ve Güvenç’in kitabındaki beyanatları şöyledir:

“Yunan gemi konvoyuyla ilgili olarak o göreve ben gitmediğim için bilmiyorum. Değişik maksatlarla keşif görevleri için arkadaşlar gitti geldi. Pek hatırlayamıyorum. Biz her zaman gidip geliyorduk oraya ama hiçbir arkadaştan orada kendi deniz birliklerimizin olduğuna dair bir haber geldiğini hatırlamıyorum. Ancak şöyle bir şey hatırlıyorum. Adana-İncirlik’te denizci subaylar vardı. Ne maksatla orada bulunuyorlardı onu hatırlamıyorum. Çekilen fotoğraflara sonra beraber bakıyorduk. Bu fotoğraflara bakarken bir denizci subay arka arkaya ilerleyen 3-4 gemiyi tanıdı. ‘Ya bunlar bizim gemilerimiz’ dedi. Bu anlattığım gemiler vurulduktan sonra oluyor. Fotoğrafların çekilmesinden önce taarruz olmuş bitmiş. O olayda bir aymazlık vardı, bir bilgi noksanlığı oldu ki böyle bir kaza oldu. Gemilerin fotoğrafı çekilmişti ve o deniz subayı ‘Bunlar bizim gemilerimiz’ demişti ama iş isten geçtikten sonra. Böyle bir konuşma olduğunu hatırlıyorum.”⁵⁹

Girginer’in ifadelerinin satır aralarını incelemek elbette bu çalışmanın amacını teşkil etmemektedir. Ancak istisnasız olarak gerek keşif emrini veren Hulusi Kaymaklı’nın gerek 184. Filodaki diğer pilotların keşif görevini Girginer’in yerine getirdiği hususunda müşterek olmaları dikkate değerdir. 184. Filodan keşif görevine katılmış, Başara ve Güvenç’in kitabında söyleşi yer alan son isim E. Hv. Alb. Şeref Uğuriş’tir. Uğuriş’in de ifadelerinde önemli detaylar bulunmaktadır:

“Harekatın ilk günü meşhur Yunan gemi konvoyu olayı meydana geldi. Genelkurmay’dan ‘komutayı biz alıyoruz’ şeklinde bir mesaj geldi. Hava Kuvvetleri’nin bütün uçakları Genelkurmay’ın emrine verildi. Hedef Rodos ile Kıbrıs arasında denizde görülecek bütün gemilerdi. Bu sefer telsiz konuşması yapılmayacaktı. 1963 harekâtında Rumlar bizimkilerin konuşmalarını dinleyip bundan faydalanmıştı. Bu yüzden bu sefer biz havada konuşmayı yasakladık. Anamur radarı Allahlıktı zaten, yarım saat çalışır, bir saat çalışmazdı. Doğru dürüst bir radar sistem yoktu. (...) Deniz Kuvvetleri’nin Antalya Meydanı’na intikal etmiş, iki motorlu S-2E Tracker uçaklarıyla görev yapan bir (D/K) uçak filosu vardı. Bu filoda dört uçak vardı. Kendi başlarına keşif yapıyorlardı. Bu uçakların radarla keşif yapma kabiliyeti vardı. Üzerlerinde herhangi bir kamera veya fotoğraf makinesi bulunmuyordu. Dolayısıyla görüntü alma kabiliyetleri yoktu. Deniz Kuvvetleri’nin harekât merkezi, Genelkurmay’da değildi. Kara ve Hava Kuvvetleri’ninkiler oradaydı ama denizciler kendi binalarındaydı. Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Kemal Kayacan kendi karargahından Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar’a direkt telefon ederek ‘Komutanım benim uçaklarım tespit etmiş, Rodos’tan Kıbrıs’a doğru 21 parça gemi gidiyor’ demiş. Bunun üzerine Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Emin Alpaya ‘Böyle bir şey var mı?’ diye bize sordu. ‘Komutanım çekilen bütün fotoğrafları size gönderdik, 15 dakikada bir keşif uçağı kaldırıyoruz, Rodos ve Kıbrıs arasında gidip geliyorlar, fotoğraflarda üç gemi dışında hiçbir şey görünmüyor, onların da kimlikleri tespit edildi’

⁵⁷ L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 351-352.

⁵⁸ Girginer’in söyleşisinin yer aldığı bölümde birden fazla hususta, örn. uçakların intikali, harekât sırası vs. gibi detaylarda diğer pilotlarla çelişen anıları Başara ve Güvenç tarafından dipnotlarla açıklanmıştır. Bkz. L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 356-360.

⁵⁹ L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 361-362.

diye cevapladık. Gerçekten de yaptırdığım keşifler sonucunda Rodos ve Kıbrıs arasında üç tane gemi tespit edilmişti. Bunların ikisi İsrail ticaret gemisi, üçüncüsü İngiliz gemisiydi. Hava Kuvvetleri adeta çırpınıyordu. Buna (E) Hv. Plt. Kur. Alb. Behçet Tamuroğlu şahittir. Böyle bir konvoy yoktu.”⁶⁰

1.2. TCG Kocatepe’nin Batırılışı

Konvoyun olduğuna dair kesin bir kanının oluşmasıyla Başbakan Bülent Ecevit, Genelkurmay’da Yunanistan’ın her ne kadar konvoy yoktur söylemine güvenilemeyeceği değerlendirmesinde bulunmasıyla müdahale kararı alındı.⁶¹ Hazırlanan plana göre Hava Kuvvetleri 1. Taktik Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na ait filoların denetimi 2. Taktik Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na verildi. Deniz Kuvvetleri ile irtibatın kurulması için Genelkurmay’da bir deniz subayı görevlendirildi. 21 Temmuz günü saat 10.05’te TCG Tınaztepe’de bulunan Harp Filosu karargâhı bir durum değerlendirmesi yaparak şu emri vermiştir:

“Emrinize TCG M. F. Çakmak, TCG Kocatepe ve TCG Adatepe’yi alarak 210920 C’de Baf’ın 60 mil batısında bulunan konvoy ile temas sağlayınız ikaz ederek geri döndürünüz, dönmediği takdirde taarruz ediniz.

MD. 2/ Konvoy dönerse, bir saat süreyle aksi rotaya döndüğünü takip ediniz ve müteakiben Baf bölgesine yaklaşarak sahildeki mevcut askeri birlikleri tespit ettiğinizde bombardıman ederek Girne bölgesine dönünüz.

MD.3/ TCG Tınaztepe’yi hedef bölgesindeki atış desteği için bırakınız. Bu gemi 50.0’in emrine göre hareket edecektir.

MD.4/ GGK 50.0 ve CRC ile devamlı temas sağlayınız

MD.5/ Konvoy ikaza rağmen geri dönmezse taarruzunuzla **koordineli olarak havadan direkt destek talebinde bulununuz.**⁶²

MD.6/ Müteakip safhalarda durum ve şartlara göre GGK 50.0, TCG Tınaztepe ve TCG İzmit ile sizinle koordineli hareket için denizde buluşacaktır.

MD.7/ Birlik taktik manevralarında kuzeye çekilmeyi tercih edecektir.

MD.8/ Harekât sahamızda d/s harekatı yapılmayacaktır

MD.9/ Her zamanki başarılarınız devamını dilerim.”⁶³

Bu emirden sonra saat 10.20’de konvoyun dağılmaya başladığı, 10.32’de gelen ‘konvoy zig yapıyor’⁶⁴ mesajları kafaları karıştırdı.⁶⁵ Saat 11.33’te konvoyun Kıbrıs’a 53 mil mesafede olduğu mesajının gelmesiyle TCG Kocatepe’de atmosferin gerginleştiği muhakkaktır. TCG Kocatepe komutanı Dz. Kur. Yb. Güven Erkaya, Taner Baytok’un hazırladığı “*Bir Asker Bir Diplomat*” isimli eserde o esnadaki düşüncelerini aktarmaktadır. Erkaya, üç muhriple var olduğu iddia edilen 9 Yunan muhribine taarruz etmenin zorluğunun altını çizmektedir. Yine bir başka hususta Hava Kuvvetleri’nin ilk taarruzu yapacağını, harekât sahasından uzak durulmasını değerlendirmektedir. Bir harekât sahasının çizilmediğini, kendisinin bir konum belirlemesi gerçeği karşısında hem hava unsurlarından uzak durup hem de akabinde karşısındaki konvoyu ulaşabilecek kadar yakın olmanın imkansızlığını vurgulamaktadır. Gelen raporların bazılarında 8 bazılarında 19 muhribe kadar koruma olduğu bazı raporlarda ise herhangi bir korumanın olmadığı ifadelerin yarattığı çelişkiyi de göz önünde tutmaktadır.⁶⁶

⁶⁰ L. Başara ve S. Güvenç, *Kıbrıs İçin Havalandılar...*, s. 371-372.

⁶¹ G. Şahin ve E.A. Korkmaz, “Kıbrıs Barış Harekatı’nın”..., s. 255.

⁶² Alıntılanan kaynakta koyu ve altı çizili verilmiştir.

⁶³ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 145.

⁶⁴ Zikzak

⁶⁵ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 146.

⁶⁶ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 147-148.

Saat 12.16'da TCG Kocatepe'ye ve diğer muhriplere Genelkurmay'ın son emri iletili. Emre göre yasak sahada bulunan Yunan savaş ve yardımcı gemilere ateş açılacak, Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın takip ile bir veya iki düşman gemisinin batırılmasını istediği bildirildi. Saat 13.30 sularında Lara Burnu civarındaki kayalıklardan çıkan üç Rum hücumbotu, Türk muhripleri tarafından tespit edildi. TCG Kocatepe, TCG M. F. Çakmak ve TCG Adatepe "ateş serbest" emrini almasıyla Rum hücumbotları batırıldı. Seyre devam eden Türk muhriplerine saat 13.49'da yeni bir mesaj geldi. Mesajda "Hava taarruzları başladı, bölgeye yaklaşmayın". O dönem TCG Kocatepe'de seyir harekât merkezi subayı olan Ütgm. Özhan Bakkalbaşoğlu, iletilen mesajda ilgili bölgenin koordinatlarının verilmemesinin altını dikkatle çizmektedir.⁶⁷ Üç muhripten oluşan filonun komodoru ve diğer kurmay subaylar arasındaki değerlendirmelerde hava unsurlarının Baf limanına taarruzda olabileceği bu nedenle Baf'ın 15-20 mil kuzeyinde seyir yapılmasına karar verildi. Saat 15.58'de Yunan çıkarma gemisinin adının "Line-Messina" olduğu mesajıyla Kocatepe'deki personelde kısa süreli bir şaşkınlık ortaya çıktı. Saat 14.50'de Panter II kod adlı deniz keşif uçağına Kocatepe Komutanı Erkaya'dan gemilere tamamen yaklaşarak milliyetlerini tespit etmesi emri verildi. Uçaktan silahının olmadığı için alçalamayacağı yanıtı geldi. Üç Türk muhribinin akıbetine yaklaşan saatlerde, 15.00'te yayınlanmak üzere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na sahada herhangi bir konvoyla rastlanılmadığı bölgede sadece biri İtalyan, biri Yugoslav iki ticaret gemisinin bulunduğu raporlandı. Türk filosu yıldız istikametinde dönüşe geçince en arkada yer alan TCG Kocatepe, en öne gelmiş oldu. Saat 14.40'tan itibaren Türk uçakları ile gemiler karşılaşmaya başladı. Giderek sayısı artan Türk uçaklarına ilk olarak Kocatepe'den IFF/SIF cihazıyla dost-düşman tespitinde kullanılan sinyalleşme yapıldı. Uçakların dost olduğu tespit edildi. Saat 15.00'da uçaklar gemiler üzerinde alçak uçuşa geçince yeniden IFF/SIF cihazından tanıma tanıma yapılması istendi. Ancak bu andan itibaren Kocatepe'nin sonunu getiren olaylar zincirinin ilk adımı atılmış oldu.

Bölgeye gelen 111. ve 141. Filo uçakları Yunanistan'a karşı konuşlu iken bu görevi aldıkları için uçaklarda IFF/SIF kodları bulunmuyordu. Bu nedenle dost-düşman tanımlanması yapılamadı.⁶⁸ Saat 15.05'te uçaklardan ilk saldırı başladı. İlk hücumu uğrayan Kocatepe'den sonra Çakmak ve Adatepe muhriplerinden de saldırıya uğradıkları mesajları geldi. TCG Kocatepe aldığı ağır yaralarla sarsıldı ve personele gemiyi terk etme emri verildiği dakikalarda, saat 15.30'da TCG Adatepe, Anamur Hava Radarı'na uçak saldırısına uğradığını bildirdi.⁶⁹ Anamur Radarı'nın gemilerin Türk gemileri olduğunu ve taarruzun durdurulduğunu emrini yayınlamaya başlamasıyla 181. Filonun birinci uçuş kolu Girne Zefiros Oteli bölgesine diğer kolları Baf Liman tesislerine yönlendirildiler. Bu filoya bağlı uçaklar bombalarını bıraktıktan sonra Antalya havaalanına döndüler.⁷⁰

Saat 16.20 sularında TCG Kocatepe personeli salların üzerinde deniz üstünde dururken yeniden hava taarruzları başladı. Saat 17.00'da 191. Filo ile saat 17.30'da 112. Filoya kalkış emri verildi.⁷¹ Hava taarruzları 20.00'de sona erdi. Bu esnada Çakmak ve Adatepe muhripleri kendilerini korumak için belli bir mesafede patlayan mühimmatlarla kendilerini savunarak Türkiye istikametine yöneldiler. Saat 22.00'de alevler içerisindeki TCG Kocatepe'de peş peşe iki büyük infilak meydana geldi ve gemi saat 22.05'te tamamen sulara gömüldü.⁷² Yaşanan müessif hadise sonucunda 54 şehit verildi.

⁶⁷ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 159.

⁶⁸ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 163.

⁶⁹ Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 247.

⁷⁰ İ. Meker, *Kocatepe Batarken Cehennemde...*, s. 69-70.

⁷¹ İ. Meker, *Kocatepe Batarken Cehennemde...*, s. 107.

⁷² Ö. Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 269.

Deniz üzerinde kurtarılmayı bekleyen TCG Kocatepe mürettebatı, üçüncü ve dördüncü günlerde muhtelif unsurlarla kurtarıldı. Bir kısım personeli İngiliz helikopterleri ile İngiliz muhribi HMS Andromeda tarafından kurtarıldı.⁷³ Komutan Erkaya'nın da aralarında bulunduğu personel, İsrail Deniz Ticaret Okulu gemisi tarafından kurtarıldı.⁷⁴ Otuz sekiz personel TCG Berk gemisi tarafından kurtarıldı.⁷⁵ Kurtarılan personel İngiliz hava üssü ile Hayfa limanında bir süre kaldıktan sonra yurda döndü.⁷⁶

2. TCG Kocatepe'nin Batırılışı Üzerine Tartışmalar ve İddialar

Kocatepe'nin ardından gerek Hava Kuvvetleri'ndeki subaylar gerek Deniz Kuvvetleri'ndeki subaylar, anılarını kaleme alarak yahut gazetecilere demeç vererek konu üzerindeki fikirlerini açıkladı. Israrla üç muhribin de uçaklara telsizden Türkçe konuşarak "Türk gemisiyiz, bizi vurmayın" dediği ortak anlatımdır. Yine uçakların bu anonsları Yunan aldatmacası olabileceği kanısıyla temkinli yaklaştığı da anlatımlarda yer alan bir başka ortak noktadır. Harekât sırasında denizden kurtarılan pilot Dülger'in Çakmak muhribinde uçaklara kendini tanıtır uçaklardaki pilotlar tarafından tanınması da ortak anlatımlara girmektedir. Yine İsmail Meker'in kitabında bazı pilotların alçak uçuş sırasında gemilerdeki kırmızı bayrakları görüp üstelik mukavemet ateşinin de açılmayışı üzerine "bunlar Türk gemisi" denilerek hareket ettiklerini yazmaktadır. Anlatımlardaki bazı eksik ya da hatalı bilgiler de dikkat çekicidir. Hv. Plt. Ütgm. Bican Erçakır, Kaya Konakkuran'ın kaleme aldığı "*Arı Kovanı*" isimli eserinde uçaklara ilk olarak gemilerden uçaksavar ateşi açıldığını iddia etmektedir. Ancak muhriplerdeki bütün subayların anlatımlarında böyle bir ateş ilk anda gemilerden açılmamıştır.⁷⁷ İsmail Meker, Hava Kuvvetleri Komutanı'nın Deniz Kuvvetleri Komutanı ile yaptığı bir görüşmeyi teybe alarak pilotlara dinletildiği ve bu konuşmada notamlanmış sahada Türk gemilerinin olmadığı bilgisinin içerdiğini öne sürmektedir.⁷⁸ Meker gemilerin yasak bölgeyi kesin olarak bildiklerini de iddiaları arasına almaktadır.⁷⁹ Haberleşmedeki eksiklerin altını çizen bir diğer isim ise dönemin Güney Deniz Saha Komutanı Tümamiral Nejat Tümer'dir. Yaşanan müessif hadisede en önemli kusurun haberleşmedeki eksikler olduğunu belirtmektedir.⁸⁰ O halde bu acı olayın yaşanmasında kusurlu ya da sorumlular kimlerdir? Bu sorunun üzerine dönemin Genelkurmayın soruşturma aşamasına bakalım.

Kocatepe'nin batırılışının nedenleri Türk kamuoyunda muhtelif yıllarda daima gündeme gelmiştir. 21 Kasım 1974 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Cüneyt Arcayürek konuyu köşesine taşımıştır.⁸¹ Arcayürek'in açıklamasından bir hafta sonra 28 Kasım 1974 tarihinde Genelkurmay bir açıklama yaparak bir tahkikatın açıldığı ama henüz bunun sonuçlanmadığı belirtilmiştir.⁸² Bu tahkikatın sonuçlanmaması üzerine rahatsızlık duyan isimlerin başında Oramiral Kemal Kayacan gelmektedir. Kayacan'ın 23 Ağustos 1974'te kaleme alıp dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'a ilettiği mektup bulunmaktadır. Kayacan mektubunda Kocatepe'nin batırılışındaki kusurları tespit ettiğini ancak harekât sırasında birlik ve beraberliğin bozulmaması adına sessiz kaldığını vurgulamaktadır. Kayacan'a göre bütün kusur Hava Kuvvetleri'ne aittir. Nitekim Kayacan mektubunda bir amiralin yarım saate yakın bir süre

⁷³ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 291.

⁷⁴ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 324.

⁷⁵ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 325.

⁷⁶ Kurtarılan personelin yaşadıkları ve olaylar sonrasında subaylar arasında yaşanan tartışmalar ve insanî öyküler için Bakkalbaşıoğlu'nun anlatımlarına bakınız.

⁷⁷ Ö. Bakkalbaşıoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı...*, s. 188.

⁷⁸ İ. Meker, *Kocatepe Batarken Cehennemde...*, s. 117.

⁷⁹ İ. Meker, *Kocatepe Batarken Cehennemde...*, s. 124.

⁸⁰ Hasan Kulaç & Selçuk Erdurak, *Bir Komutan Bir Yaşam (E) Ora. Nejat Tümer 10ncu Deniz Kuvvetleri Komutanı*, Dz. K.K. Basımevi, Ankara 2008, s. 111-112.

⁸¹ U. Irkad, *1974 Baf Çarpışmaları...*, s. 134.

⁸² U. Irkad, *1974 Baf Çarpışmaları...*, s. 135.

rica hatta yalvarmasına⁸³ rağmen uçakların taarruza devam ettiğini belirtmektedir. Kayacan, 20 Ekim 1976'da Semih Sancar'a bir mektup daha yazarak sitem duygularını ifade etmektedir.⁸⁴

Ancak söz konusu tahkikat 15 Temmuz 1976 tarihinde tamamlanmış ve Genelkurmay Askeri Savcılığı takipsizlik kararı vermiştir. 17 Aralık 1976 tarihinde Manisa Milletvekili Veli Bakırlı, TBMM'ye bir önerge vererek soruşturmanın neticesini sordu. 1977 bütçe görüşmelerinde Milli Savunma Bakanı Ferit Melen meselede bir suç unsurunun bulunmadığını açıklarken 14 Ocak 1977 tarihinde Veli Bakırlı'nın önergesine yazılı cevap vermiştir. Melen'in cevabı şöyledir:⁸⁵

“20 Temmuz 1974 tarihinde başlatılan Kıbrıs Barış Harekâtı'nın devamı süresinde, 21 Temmuz 1974 günü Türk Hava Kuvvetlerine mensup uçakların taarruzuna maruz kalarak batan T.C.G. Kocatepe muhribinin batırılmasına ilişkin olayla ilgili bilgi ve belgeler Genelkurmay Başkanlığı Harekat Merkezi ile Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarından celbedilerek bir dosya halinde, gerekli adli tahkikata dayanak olmak üzere, 353 sayılı Kanunun 8 ve 95'inci maddeleri gereğince Genelkurmay Başkanlığı Askeri Savcılığına yapılan adli tahkikat sonucunda:

T.C.G. Kocatepe muhribin uçaklarımız tarafından batırılması olayı savaşın doğal bir sonucu olup, bu olayda savaş her kademedede yöneten ve savaşa katılan bütün komutan ve personelin herhangi bir surette ihmal ve kusurunun mevcut olmadığı, olayın savaş psikolojisi içerisinde vukua gelen, önlenmesi arzu edilmesine rağmen mümkün olmayan bir olay olduğu, bu itibarla olayda cezai sorumluluğu gerektirecek bir fiilin mevcut olmaması karşısında, olay hakkındaki 352 sayılı Kanunun 105'inci maddesi hükümlerine göre, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Savcılığınca 15/7/1976 gün ve 1976/540 sayılı kovuşturmaya yer olmadığı kararı ve bu karara itiraz edilmediğinden kesinleşmiştir. Arz ederim”.⁸⁶

24 Haziran 1987 tarihli Sabah gazetesinde Akın Simav konu üzerine bir yazı dizisi başlattı. Yazı dizisinde yukarıda yer alan Kayacan'ın mektuplarına yer vererek kusurun haberleşmede olduğu sonucunu çıkardı. 22 Temmuz 1995 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde meseleyi bu kez “Kocatepe Nasıl Batırıldı” başlıklı bir yazıyla Erol Mütercimler ele aldı. Mütercimler yazısında Bakkalbaşıoğlu ile bir söyleşi yaparak gemilere bir hat çizilmediği bilgisini köşesine taşıdı.⁸⁷ Gazeteci Emin Çölaşan da Kocatepe konusuna eğilen gazeteciler arasındadır. İlk defa 26 Temmuz 1987 tarihindeki *Hürriyet* gazetesinde çıkan yazısında 141. Filo 2. Kol Komutanı Plt Bn. Zeki Kılıç'la yaptığı söyleşiye yer verdi. Çölaşan 1999'da yine *Hürriyet* gazetesinde ve 2023 yılında *Sözcü* gazetesinde ana omurgası ilk söyleşisine dayanan yazılar kaleme aldı. Kılıç'ın anlatımlarında Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın gemimiz yoktur teyp bandı iddiaları yenilenmektedir ve Kılıç konvoyun gerçekte var olduğu konusunda ısrarlıdır.⁸⁸ Emin Çölaşan'ın belirli seneler aralıklarıyla tekraren köşesine taşıdığı yazılarında beyanatlarına yer verdiği Zeki Kılıç'ın bölümü şöyledir:⁸⁹

“Ankara Mürted üssünde kol komutanı idim. Birliklerimiz 20 Temmuz'da Kıbrıs'a çıkmıştı, 21 Temmuz'da da çıkarma devam ediyordu. O sabah bize emir verildi: ‘Düşman gemilerinden oluşan bir konvoy Baf'a doğru yol alıyor.’ Biz o bölgeyi harp sahası ilan etmiştik. Dost ve düşman hiçbir gemi oraya giremezdi. Uçaklarımıza gemilere karşı kullanılacak özel mermi ve bombalar yüklendi ve öğle saatlerinde konvoyu vurmak üzere havalandık. Birinci kol lideri Binbaşı Namık Kemal Aşıcı. Ben ikinci kol lideri idim...Deniz savaşı olacağı zaman komutan gemisinde bizim özel eğitim görmüş bir arkadaşımız mutlaka olur ve o havacı arkadaşımız bizi yönlendirir. Denizde yirmi tane aynı tipte ve aynı bayraklı gemi bile olsa hiç fark etmez. O arkadaşımız bizi yönetir ve biz de vuracağımız gemiyi aralarından çeker çıkarırız. Bunu yaparken kendi gemilerimize en ufak bir zarar bile vermeyiz. (...) Bize Ankara'daki Savaş Harekât Merkezinden emir verilmişti ‘Baf limanında ve limana

⁸³ İfade mektupta olduğu gibi verilmiştir.

⁸⁴ U. Irkad, 1974 *Baf Çarpışmaları...*, s. 137.

⁸⁵ U. Irkad, 1974 *Baf Çarpışmaları...*, s. 137.

⁸⁶ 15 Temmuz 1976 tarihli Genelkurmay Başkanlığı Askeri Savcılığı'nın kararının tam metni için bkz: Ö. Bakkalbaşıoğlu, Kıbrıs Barış Harekâtı..., s. 588-593.

⁸⁷ U. Irkad, 1974 *Baf Çarpışmaları...*, s. 147.

⁸⁸ <https://www.sozcu.com.tr/kocatepeyi-nasil-batirdik-bombalayan-pilot-anlatiyor-wp7747686> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

⁸⁹ <https://www.sozcu.com.tr/kocatepeyi-nasil-batirdik-bombalayan-pilot-anlatiyor-wp7747686> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

yaklaşmakta olan, gördüğünüz bütün yüzer cisimleri batırın' diye.⁹⁰ Ama gemilere irtibat subayı verilmemiş! Baf'a doğru havalandık, havada gazları açtık. Ankara'dan Baf 24 dakika sürüyor. Bir muhrip bize uçaksavarla salvo ateşine başladı. Ancak bizim hedefimiz o gemi değildi. Hedefimiz Baf'a çıkarma yapacak konvoyu yok etmekti. Onun için bize ateş eden o gemiye saldırmadık.⁹¹ İşte olaylar burada başlıyor. Baf'ın hemen yakınında üç savaş gemisi vardı.⁹² Gözlerimizle gördük onları orada. Limanın neredeyse içindeler. Bize uçaksavar ateşi açtılar. Çevremizde filmlerde falan gördüğümüz şarapnel parçaları tıkr tıkr dolaşıyordu. Onların arasından dalıyorduk. Gemilere roket taarruzu yaptık, sonra top taarruzuna geçtik...Sonra biz bu gemilerde Türk bayrağı olduğunu gördük. Ama bize hiç kimse 'bunlar Türk gemisidir, ateş etmeyin' demedi. Cephamız bitmiş, yakıtımız azalmıştı ve dönüşe geçtik. Ama son anda Türk bayrağını ve panosunu gemilerde gördüğümüz için, içimizde bir burukluk oluşmuştu. Kendi kendimize acaba diye soruyorduk ama bir yandan da harp sahası ilan edilen o bölgede bizim gemilerimizin olmayacağını düşünüyorduk. Savaş gemilerimizle uçaklarımız arasında telsiz bağlantısı yoktu. (...) Biz döndük Mürted ana üssümüze ve komutanlarımıza gemilerde Türk bayrağı gördüğümüzü söyledik. Araştıralım dediler. Biraz sonra bunların Yunan gemisi olduğu bize tekrar bildirildi ve yeniden kalkış emri geldi...Emir şöyleydi: Bunlar düşman gemisi. Yeniden kalkın ve kalan varsa batırın. Eğer gemi göremezseniz Baf limanını yok edin. O sevinç dakikalarını size anlatamam. Bunların Yunan gemisi olduğunu duyunca bütün arkadaşlar, 12 pilot birbirimizle kucaklaştık, şapkalarımızı havaya fırlattık. İçimizdeki kuşku yok oldu. Uçaklarımız yeniden yüklenmişti. O moralle uçaklarımıza koştuk. İkinci göreve daha büyük coşkuyla gidiyorduk şimdi. (...) Düşman radarlarına yakalanmamak için çok alçaktan uçuyorduk. 20 metre falan...Yukarıdan bir baktık ki, isabet alan gemilerden biri yanıyor. Diğer iki gemi ise kaçmış. Görevimizi yaptık ve Baf limanına hasar verdik. Düşman çıkarma yapmasın diye orasını mahvettik...Yaralı kuşa taş atılmaz. Yanan gemiye artık yeniden saldırmadık...O kargaşada kimin (hangi pilotun) isabet sağladığı belli olmaz. Orası tam bir ana baba günü. Yani kıvrıp kıvrıp tekrar ateş ediyoruz. Gemiler de bize ateş ediyor. Ama kim vurdu, onu bilmek mümkün değildir. Oraya gidenler hepimiz tecrübeli arkadaşlardık. Yani bombaları karavanaya atmadık...Hatta alçaldığımız sırada biz onlara top atışı yaparken, gemilerden de su bombası atıyorlardı. Bu bombalar suyu 50-60 metre yükseltiyor. Yani o su sütununa çarparsak rahat paramparça oluruz. Hatta o anda içimden geldi ve telsizle pilot arkadaşlara dedim ki 'Yahu bunlar bizi Kleopatra gibi su sütunlarının arasında dolaştırıyorlar.' Aynen bu lafı ettim! Sonra diğer filolarımız kaçmakta olan o iki gemiye yeniden taarruz etmişler. Ayrıca o yanmakta olan gemi de batmış. Batanın Kocatepe, kaçanların da Adatepe ve Mareşal Çakmak olduklarını sonradan öğrendik. Kaçan o ikisi de ağır isabet almışlar. İkinci saldırıyı da yaptıktan sonra Ankara'da Mürted üssüne döndük. Yine alarmdayız ve uyumuyoruz. Ertesi gün de Kıbrıs'a bir kara görevine gideceğiz. O sabah erken saatlerde vurduklarımızın bizim gemilerimiz olduğunu kesinlikle öğrendik ve çok büyük üzüntü yaşadık. Sabah 9'da Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Emin Alpkaya üsse geldi ve Deniz Kuvvetleri Komutanı ile yaptığı konuşmaların teyp kayıtlarını bize dinletti. Bu bant herhalde devlet arşivindedir.⁹³ Alpkaya dedi ki "Kendilerine yirmi defa sordum, ilk taarruz sırasında pilotlarımızın bu gemilerde Türk bayrağı ve panosu gördüklerini söyledim. O bölgede kesinlikle Türk gemisi olmadığını ve bunun bir Yunan aldatmacası olduğunu söylediler. Ancak bu cevabı bize vermeleri tam üç saat sürdü ve bu süre içerisinde zaten olan oldu..." Gerçeği öğrenince hepimiz, bütün havacılar mahvolmuştuk. O büyük sevinç bir anda yok olup gitti. Ama bu hata bizim değildi. Bize Baf yakınlarında gördüğünüz bütün yüzer cisimleri batırın diye emir verilmiş. Diyelim ki ben orada gemilerde Türk bayrağını gördüm ve uçaklarımıza ateşi kestirdim. Meğer o gemiler düşmana aitmiş ve bizi aldatmak için Türk bayrağı çekmişler. Bu durumda bir pilot üstlerine nasıl hesap verebilir? Havada uçarken öteki pilot arkadaşlarla aramızda bir görüş alışverişi veya tartışma olmadı. Uçak kritik bir araçtır. Hele savaş durumunda daha da kritiktir. Böyle bir durumda yanınızda uçan bir arkadaşınızı üzemezsiniz. Çünkü onun geri dönüşü olacak, kendini emniyete alacak ve inişi olacak. Onun için havada böyle bir tartışmaya girilmez. Ama indikten sonra tartışmamızı yaptık ve komutanlığa bildirdik. (...) Denizde böyle bir Yunan konvoyu yoktu. Biz görmedik. Ama elektronik bir aldatmaca değildi o. Konvoy aslında var. Belki Rodos açıklarına geliyor ve sonra geri dönüyor. Burada bizim keşif uçaklarımızın büyük hatası var. Konvoy Rodos açıklarında keşfediliyor ama sonra takip edilmiyor. Oysa taarruz uçakları hedefe gönderilmeden önce keşif uçaklarının alçalıp hedefin resimlerini çekmesi gerekir.⁹⁴ Çünkü keşif uçakları kıvrak uçaklardır. Nihayet kendisine birkaç kez ateş ederler ama vuramazlar. Bir iki manevra ile sıyrılır gider. Böyle yapsaydı gemilerin ve

⁹⁰ Emrin bu şekilde verilmesinin belgeye dayandırılması gerekmektedir. Türk savaş tarihinde hedef tanımlı yapılmaksızın ateş emrinin verildiği iddiası ayrı bir tartışmayı açmaktadır.

⁹¹ Bu noktada yazıda iddia edilen ilk ateş açıldı gemilerden iddiası doğrulanmamaktadır.

⁹² Kocatepe, Adatepe, Mareşal Çakmak (Çölaşan'ın notu).

⁹³ Bu söz konusu teyp ile ilgili Hava Kuvvetleri Eski Komutanı E. H. İbrahim Fırtına'nın *Alçalmadan Yükselenler* kitabında önemli bir anekdota ilerleyen kısımda yer verilmiştir.

⁹⁴ Röportajın bu kısmında Emin Çölaşan okurlarını eksik bir bilgiyle dolaylı yoldan yanıltmaktadır. Çölaşan parantez içinde keşif uçaklarının Deniz Kuvvetleri'ne ait olduğu notunu düşerek sadece D/K uçaklarının sorumluluğu altında gibi hadiseyi göstermiştir. Ancak Hava Kuvvetleri'nin Adana'dan kalkan keşif uçaklarıyla ilgili anlatımlara önceki kısımda yer verilmiştir.

yedi sülalesinin ismini okur ve dönüp gelirdi...Vicdan azabını hatayı yapanlar çeksın. Bunun sorumlusu gemileri oraya gönderenler ve kendi gemilerinin nerede olduğunu bilmeyenlerdir. Ben bu olayda denizcileri suçluyorum.”⁹⁵

Çölaşan, 20 Temmuz 2023 tarihli Sözcü gazetesinde bu sefer TCG Adatepe muhribinde görevli Yb. Mehmet Kalburan’a yer vererek bir nevi cevap hakkını yerine getirmiştir. Kalburan şöyle aktarmaktadır:⁹⁶

“Kıbrıs harekâtında Adatepe muhribi ikinci komutanıydım. Gemi komutanımız albay Rızanur Öncü. 15 Temmuz günü Yunan cuntasının Makarios’u devirdiğini öğrendiğimizde Marmaris’te idik. Gelen emirle hemen Mersin’e doğru yola çıktık ve savaş eğitimi yapmaya başladık. Bazı arkadaşlarımız ‘Son anda yine geri döneriz’ diyordu! 19 Temmuz sabahı çıkarma gemilerimiz asker, malzeme ve cephane yüklü olarak Mersin’den açılmaya başladı. Çok muhteşem ve göz yaşartıcı bir manzaraydı. Bunu görmeyene anlatmak mümkün değildir. Limandaki bütün gemilerin telsizlerine el kondu. Konvoylarımızı beş gemi koruyoruz. Mareşal Çakmak, Adatepe, Tınaztepe, Kocatepe ve İzmit muhripleri... Biz Adatepe olarak konvoyun en arkasındayız. 20 Temmuz sabahı gün ağarırken çıkarma başladı. Girne kalesinin tam karşısında vaziyet aldık, kaleden bize ateş açılınca biz de kaleye ateşe başladık...Bu arada limandan çıkan bir Rum hücumbotu üzerimize gelmeye başladı. Bizim o anda beliren uçağımız buna bir tek bomba salladı. Bombanın yarattığı su kümbeti yok olunca bir baktık ki, hücumbot ortada yok! Bu manzarayı görünce ‘Helal olsun pilotumuza’ dedik. Askerimiz kıyıya çıkıyordu. Çıktıkları yerin yakınında bir ev vardı, beş on dakika sonra oraya Türk bayrağını çektiler, bu iş oldu dedik... 21 Temmuz sabahı bize bir emir geldi: Dokuz muhrip tarafından korunan bir Yunan askeri konvoyunun Rodos’tan hareket edip Kıbrıs’a yaklaştığı tespit edilmiştir. Bu konvoyu karşılayıp durdurmak üzere Kocatepe, Adatepe ve Mareşal Çakmak muhripleriyle derhal Baf yönüne gidin ve bunları batırın... Girne’den Baf’a doğru Kıbrıs’ın kuzey sahilini izleyerek yola çıktık. Emirde ayrıca Baf yönüne giderken sahildeki muhtemel hedefleri de bombalayın deniliyordu. Sahilde bir radar istasyonu vardı. Kıbrıs’ı alırsak bu radar işimize yarar diye onu bombalamadık... O sırada bizim bir uçağımız düşmüş. Mareşal Çakmak denizde parlayan bir şey görüyor. Bize telsizle dediler ki bizi koruyun, o parılının olduğu yere gidip bakacağız. Gerçekten de düşen bizim pilotumuzmuş. Sal otomatik olarak açılmış ve denizde yüzüyor. Gidip o pilotu kurtardılar. Sonradan o pilotumuz da bizimle bombalandı!.. Sonra bir emir daha geldi: Uçaklarımız Yunan konvoyunu bombalayacak, siz o bölgenin içine girmeyin. Bizim uçaklar konvoyu bombalayacağı için biz oralarda dolaşıyoruz, Türkiye sahiline doğru inip çıkıyoruz. Yani Baf önlerine gitmiyoruz artık. Bizim geminin savaş harekât merkezi de Anadolu üzerinden gelen uçakları bize bildiriyor. Bir süre sonra harekât merkezi ‘Uçaklar döndüler, bize yaklaşıyorlar’ demeye başladı. Biz neden böyle yaptıklarını düşünürken birdenbire Kocatepe’nin telsizinden ‘Uçak hücumu, uçak hücumu’ diye sesler duyduk... Tam o sırada Kocatepe’nin sesi kesildi ve biraz sonra bir gümbürtü de bizim Adatepe’de koptu. (...) Gelen uçakların bizim olduğunu tahmin ediyoruz ama uçaklarla telsiz bağlantımız yoktu. Uçaklar her nedense bizim kontrolümüzde değildi. Bunlar 21 Temmuz günü saat 14.30 dolaylarında oluyor. 750 librelilik koskoca bir bomba hemen yanımızda suyun içinde patladı ve gemi birden karardı. Bakınız neler oldu: Bütün telsiz cihazlarımız ve cayro pusulamız devreden çıktı ve cayro alarmı çalmaya başladı. O büyük sarsıntıdan sonra gemide ‘Vuuu, vuuu’ diye alarm çalıyordu. Makine dairesinde borular patladı. Kazanlar yerinden kaydı. Kondenserde su kaybı var. Buharlı jeneratörler durdu ve geminin içi zifiri karanlık oldu. Tabii birdenbire böyle bombalanmak hepimizde şok etkisi yaratmıştı. Uçaklar üzerimizde dolaşmaya devam ediyordu. Sanırım her gemiye birkaç uçak var. Hemen ardından biri daha geliyor. Biz gemiyi kuzeye döndürdük, uçaklardan kurtulmak için yılankavi seyirle Anadolu’ya doğru rota tutturduk. Tam bu sırada, ileride Mareşal Çakmak muhribini gördük. Aynı tipte bir bomba onun iskele baş omuzluğunda patladı. Mareşal de ateş ediyordu uçaklara. (...) Biz de ateş ediyoruz. Birkaç dakika sonra uçaklar yeniden saldırdı. Bu kez makineli tüfekle tarıyorlar. Mareşal Çakmak’la irtibat kuramıyoruz. O da bizimle Türkiye’ye rota tutturdı. Bir ara güneye

⁹⁵ Çölaşan seneler içerisinde söyleşi metninde bazı ifadeleri çıkarmıştır. Dr. Erol Mütercimler’in Satılık Ada Kıbrıs isimli kitabında Kılıç ile Çölaşan arasında gerçekleşen söyleşinin tam metni bulunmaktadır. Öneme not düşmek adına şu ifadeleri aktarılmalıdır: “Bize, Baf limanındaki bütün yüzen cisimleri batırın diye emir verilmiş. Diyelim ki ben orada gemilerde Türk bayrağı gördüm ve uçaklarıma ateşi kestirdim. Meğer o gemiler de düşman gemileriymiş ve bizi aldatmak için Türk bayrağı çekmişler. Bu durumda bir pilot üstlerine nasıl hesap verir? Vicdan azabını, hatayı yapanlar çeksın. Vicdan azabı şöyle çekilir. Diyelim ki evde çocuğunuz, salonda bırakılan bir bardağı kırdı ve elini kesti. Burada çocuğunuza kızamazsınız, çünkü bir kaza olmuştur. Ama çocuk o bardağı bilerek kırmışsa, onu döversiniz. Bilerek yaparsa, o bir suçtur. Biz de o durumdaydık. Elimiz masaya çarptı ve bardak kırıldı. Ama o bardağa elimiz çarpacak şekilde masaya kim bıraktı? Bardak rafta olur, mutfakta olur. Getirip de herkesin geçtiği bir yere bardak bırakılmaz. İşte bardağı oraya kim koymuşsa o suçludur. Bizim elimiz çarptı ve bir kaza sonucunda bardak kırıldı. Bir kaza oldu Emin Bey. Dolayısıyla bunun suçluları, gemileri oraya gönderenler ve kendi gemilerinin nerede olduğunu bilmeyenlerdir. Biz kendimizde suç görmüyoruz ve vicdan azabı da çekmiyoruz.” Erol Mütercimler, *Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri: Satılık Ada Kıbrıs*, Alfa Kitap, İstanbul 2024, s. 381.

⁹⁶ <https://www.sozcu.com.tr/kocatepeyi-nasil-batirdik-gemi-komutani-anlatiyor-2-2-wp7748532> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

doğru baktım ki Kocatepe isabet almış, muazzam bir duman çıkıyor. Makineleri durduğu için gemi olduğu yerde kalmış. Gemi durunca uçaklar yeniden hücumla geçti. Çünkü duran hedefe saldırmak daha kolay olur. Bu arada bize de saldırmaya devam ediyorlardı... Biz Kocatepe'nin yardımına gidemiyoruz çünkü onu kurtarabilmek için önce kendimizi emniyete almamız gerekir. Denizdeki kural şöyledir: Orada tehlike varsa hiçbir gemi yardıma gidemez. Çünkü yardım etmek için makineleri durdurup hareketsiz kalacaksınız. Hareketsiz hedefi hemen batırırlar. Yani önce kendinizi kurtaracaksınız... Sonunda Mareşal Çakmak'la telsiz irtibatı kurabildik, hasarlı olduğumuzu anlattık. Çakmak'taki komodorumuz Kurmay Albay İrfan Tınaz 'Siz güvenli bölgeye (Anadolu sahiline) gidin, ben Kocatepe'ye yardıma gidiyorum' dedi. Bir saat sonra Mareşal Çakmak'tan uçak hücumuna uğradık, tekrar hücum ediyorlar diye mesaj aldık. (...) Onlar Kocatepe'nin yanına gidip makineleri durduruyorlar. Yanan ve batmak üzere olan geminin çevresinde salları görüyorlar. Canını kurtarabilen subay, astsubay ve erler sallara binmişler. Mareşal Çakmak orada ne yapacak? Filikalarını indirip Kocatepe personelini denizden toplayacak ve gemiye alacak... Tam kurtarma işlemi başlarken uçaklar yeniden saldırıyor ve Mareşal Çakmak oradan kaçmaya başlıyor. Makinelerine verebildiği kadarını veriyor, ateş ederek oradan uzaklaşmak zorunda kalıyor. Böylece denizdeki Kocatepe mürettebatı da kaderleriyle baş başa kalıyor. Denize dökülenleri daha sonra İsrail balıkçı (!) gemileri kurtarmış.⁹⁷ Biz ertesi sabah saat sekizde Mersin limanına ulaşabildik.⁹⁸ Tek kazana kaldığımız için çok ağır gidiyorduk. Hızımız saatte ancak beş mildi. O gün akşama doğru Mareşal Çakmak da geldi. Bizim uçaklardan çok isabet almışlar. Hatta onlar da gemideki mermilerini bitirecek kadar ateş açmışlar bizim uçaklara. Ancak gemide büyük hasar vardı... Biz Türkiye'ye doğru gelirken uçaklar üzerimizde yine uçuyordu. Ama bu kez saldırmak için değil, keşif için uçtukları belliydi. Aradan geçen bu süre içerisinde bizim Savaş Harekât Merkezi saldırıya uğrayan gemilerin Türk gemisi olduğunu herhalde fark etmiş ve bunu uçaklara bildirmişti. (...) Böyle bir Yunan konvoyu ne yazık ki yoktu. Biz bunu sonradan anladık. Elektronik bir aldatmaca olabilir. Orası Türkiye'nin harp sahası ilan ettiği yasak bölgeydi. Belki hedefine kısa yoldan gitmek isteyen bazı ticaret gemileri o yasak bölgede mecburen toplanmıştı. Ancak benim tahminim, radarlarda görülen o konvoy tamamen elektronik bir aldatmaca idi. Ama bu görüntü üst makamları haklı olarak tedbir almaya zorlamış ve üzerine gidilmiştir. Biz o konvoyu hiçbir zaman gözlerimizle görmedik... Bazıları bu olayda Deniz Kuvvetlerinin hatası olduğunu söyledi. Ama öyle olsa bize niçin 'Konvoya önce uçaklarımız hücum edecek, siz şu sahanın güneyine inmeyin' dersen. Burada uçakların kendi gemilerimizden haberi yoktu herhalde. Acaba Hava Kuvvetlerinin hatası mıdır? Elbette hata var ama bence Kuvvet hatası değildir. Savaş Karargâhının hatası olabilir. Harekât sırasında uçaklarımız denizdeki kuvvet komutanının emrinde olsaydı bu üzücü olay belki de yaşanmayacaktı. Böyle şeyler dünyanın her yerinde ve her savaşta olabilir ve olmuştur. Araştıralım ve bu hatalardan ders alalım."

Emin Çölaşan yazı dizisinin sonunda Ankara'da savaş karargahında görevli Pl. Kur. Alb. Behçet Tamuroğlu ile görüşmesini köşesine taşımıştır. Tamuroğlu'nun anlatımı da şöyledir:⁹⁹

"Genelkurmay Savaş Harekât Merkezi daima hazırlıklı olan, filmlerde gördüğümüz gibi bir yerdir. Masalar, duvarlar harita ve cetvellerle doludur. Gerekli haberleşme araçları ve diğer malzemeler vardır. Personeli bellidir ama gerektiğinde her personel çağırılabilir. Savaşın her açıdan kontrolü buradan yapılır. Burası sığınakta görev yapar. Ayrıca her kuvvet komutanlığının ayrı bir savaş karargâhı vardır. Kıbrıs Harekâtı sırasında Kara ve Hava Kuvvetlerinin merkezi Genelkurmay'da, ancak Deniz Harekât merkezi ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığında idi. Genelkurmay karargahında denizcilerin bir irtibat subayı vardı. Zaten Kocatepe'nin batırılmasının en önemli nedeni irtibat bozukluğu ve yakın koordinasyon eksikliği olmuştur. (...) Gelelim Kocatepe olayına. İlk gün çıkarma yapılmıştı. Ufak tefek hata ve eksikler vardı ama bu çıkarmayı Amerikan ordusu da yapsa aynı hata ve eksikler olurdu. Sonra o meşhur konvoy haberi geldi. Deniz keşif uçağının verdiği bilgiler bu Yunan konvoyunun tehlike yaratacağı biçimindeydi. Konvoyda asker, malzeme ve cephane yüklü yedi- sekiz şilep ve bunlara eşlik eden dört muhrip varmış!.. Denizciler konvoyun hem kendilerine ait keşif uçakları hem de bir denizaltı tarafından görüldüğünü ve kesin olduğunu söylediler. Bu durum harekât merkezinde görüşüldü ve Kocatepe'nin batmasına neden olan o karar alındı. (...) Karar şu: Girne önlerinde bulunan üç muhribimizin, Baf bölgesindeki düşman konvoyuna bizim uçaklarla birlikte koordineli taarruza girişi. Ancak muhriplerimiz Arnavutburnu'nu geçmeyecek, daha aşağıya, Baf'a doğru inmeyecekti. Çünkü orasını harp sahası ilan etmiştik. Hesaplara göre Yunan konvoyunun Baf'a ulaşması 21 Temmuz öğle saatlerini bulacak, bizim uçaklar da buna göre kalkış yapıp konvoy Baf'a yaklaşırken en hassas zamanda, yavaşladıkları zaman onları vuracaktı. (...) Uçaklar vurunca durum Deniz Kuvvetlerine bildirilecek, Arnavutburnu'nda bekleyen gemilerimiz Baf'a doğru aşağı inip bunları atmaca gibi avlayacak ve işlerini tamamen bitirecekti. Olay en baştan iki Kuvvet Komutanı arasında böyle planlandı. Ben

⁹⁷ Emin Çölaşan röportajın bu kısmında parantez içerisinde bir not vererek gemilerin İsrail deniz istihbarat gemileri olduğunu yazmaktadır.

⁹⁸ 22 Temmuz 1974.

⁹⁹ <https://www.sozcu.com.tr/kocatepe-batarken-genelkurmay-harekat-merkezi-4-wp7749559> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

işin baştan sona tanıyıyım...Önce Deniz Kuvvetleri Adatepe, Kocatepe ve Mareşal Çakmak muhriplerini bölgeye gönderdi. Uçaklarımızın kalkacağı üsler belirlendi ve düşman gemilerini vuracak silahlar yüklendi. Kalkış planları yapıldı. Uçaklarımız sırayla kalkıp konvoyu öğle saatlerinde Baf önlerinde yavaşlayınca veya durunca vuracak, gemilerimiz uzakta bekleyecekti. Uçaklara kalkış emri verildi. Harekât merkezinde dev bir ekran vardır ve bu ekranda Türkiye üzerinde uçan bütün uçakların izini yol yol görürsünüz. Uçaklarımızın gittiği hedefte dört düşman muhribi olduğu bildirilmişti. Düşmanın da radarları var. Uçaklarımız radara yakalanmamak için çok alçaktan uçmak zorunda. Aksi takdirde ateş yerler. Bu yüzden Akdeniz üzerinde 10 metreye kadar iyice alçalıyor ve bizim radarlarımızdan da kayboluyorlardı... 21 Temmuz 1974 bizim açımızdan şanssız bir gündü. Hava açıktı ama son derece pus vardı. Denizin üzerinde bir sis tabakası vardı. Uçaklarımız birkaç dakika sonra hedefin üzerinde olacaktı. Karargâhta korkunç bir sessizlik... Sinek uça sesi duyulur. Herkes dua ederek bekliyor. (...) Aradan birkaç dakika geçmişti ki harekât merkezinin kapısı bir anda açıldı ve içeriye bir denizci yıldırım gibi daldı. Bu durum her türlü askerlik kuralının ve disiplinin dışında bir şeydi. İçeriye böyle hızla giren deniz kurmay albay 'Komutanım, bizim gemiler taarruza uğradı' diye bağırdı. Yüzü kıpkırmızı olmuştu ve hepimiz şok geçirdik. Hiç unutmuyorum, Genelkurmay Başkanı Semih Sancar başını iki eliyle tuttu, Emin Alpkaya ve Kemal Kayacan'a dönüp 'Eyvah, şimdi ne olacak' diye bağırdı. Alpkaya emir verdi: 'Havadaki bütün uçaklar derhal geri dönsün, harekât durdurulmuştur...' Dedim ki 'Komutanım emir verirsiniz bu uçaklar önce Baf limanını bombalayıp dönsünler. Böyle yüklü durumda bunları kendi üslerimize indirmeyelim.' Uçaklara bu emir verildi. Böyle yüklü uçakların alana inmesi süper tehlikelidir. Her şey olabilir, çok büyük felaketler doğabilir. Bu durumda konvoyu karşı yaptığımız operasyon durduruldu ve uçaklarımız yüklerini Baf limanına boşalttılar. Bu liman bütün tesisleriyle birlikte yerle bir edildi, cephane depoları patlatıldı. (...) İlk olay sonrasında harekât durduruldu da Kocatepe niçin batırıldı? Bizim üç muhribimiz ne yazık ki kendilerine emir verilen yerde değildi. Bunlar Baf'ın hemen yakınında idi. Belki de şöyle düşünerek gitmişlerdi oraya: 'Hava nasılsa puslu. Gelmekte olan Yunan konvoyuna bir baskın taarruzu yapalım ve bu zaferi biz kazanmış olalım.' Benim inancım budur. Gemilerimiz hedefin tam ortasına oturmuşlar. Yani uçaklarımız oraya saldırarak ve siz bunun tam göbeğinde bekliyorsunuz...Uçaklarımız üç gemimize birden saldırıyor. Fakat öteki ikisinin batmama nedeni, o gün çok kesif pus var. Aynen Boğaz'daki yoğun sis gibi... Alçaktan uçan pilotlar hedefi tam göremiyor. Yoksa hepsi batabilirdi. İlk operasyon böyle bitti ve uçaklarımız geri döndüler...İki gemimizi Baf'tan Anadolu sahillerine doğru yönlendiğini denizcilerden öğrendik. Bu arada Kara Kuvvetleri ısrar etmeye başladı: 'Pus yüzünden konvoy tam olarak görülmemiş olabilir. Bunlar Baf'a çıkarma yaptıkları takdirde büyük zarar görürüz. Bu nedenle yeniden operasyon yapılsın ve Yunan konvoyunun bütün unsurları imha edilsin.' Bu durumda Hava Kuvvetleri ikinci operasyon için emir verdi...Yanlarında ben de vardım. Havacı komutan, denizci komutana telefon açtı ve dedi ki 'Amiralim sabah üzücü bir olay oldu. Biraz sonra ikinci operasyonu başlatacağız. Arkadaşlarımız gemilerin oradan çekildiğini söyledi. Bunu bir de sizden duymak istiyorum. Çünkü bu konuşmamız sonrasında uçakları yeniden kaldırma emri verilecek.' Denizci komutandan cevap geldi: 'Orada hiçbir gemimiz yok. Yarım yolla Mersin istikametine gidiyorlar. Bu bölgenin güneyindeki tüm gemileri batırabilirsiniz. Şehitlerimizin intikamını alın...' Sonra öğreniyoruz ki Kocatepe Baf önlerinde bombalanıp hareketsiz kalmış. Mareşal Çakmak geri dönüp Kocatepe'ye yardıma gidiyor. Deniz Kuvvetleri, dumanı tüten Kocatepe'nin batırılmasını hassasiyetle istiyor. Pilotlarımız oraya ikinci defa gittiklerinde onlara verilen emir aynen şöyle: 'Konvoy artık dağılmış olabilir. Bunlardan bulduğunuz vurun.' Uçaklarımız tekrar saldırıyor. Bombalanan Kocatepe orada durduğu için rahatça batırılıyor. Mareşal Çakmak ve Adatepe yara alarak kaçmaya başlıyorlar. Gemilerimiz niçin yanlış yerdedi? Benim tahminim, bunlar tatlı bir zafer heyecanına kapıldılar. Ellerine bir av düşmüştür, bunlar ava yanaşiyor. Hava da puslu. Düşman gemileri biraz sonra Baf'a yaklaşıncı hız kesecek ve bunlar da yıldırım gibi bir taarruzla onları batırıp kahraman olacaklar. Böyle düşünmüş olabilirler ama yapılmayacak bir hatadır. (...) Pilotlarımız gemilerin üzerindeki Türk bayrağını görmemiş mi? O korkunç hızla gemiye dalarken bunu görmek mümkün değildir. O sırada yıldırım gibi gidiyor ve isabet ettirmeye çalışıyorsunuz. 200 kilometre hızla araba sürerken yol kenarındaki küçük çiçeği nasıl göremezseniz, burada da durum öyledir. Eğer çiçeği görmeye çalışırsanız dikkatiniz dağılır ve ölürsünüz. Yunan konvoyu var mıydı? Kesinlikle yoktu. Eğer olsaydı, harekâtın bir aşamasında mutlaka görülür ve imha edilirdi. Belki elektronik bir karıştırma olmuştur. Belki de o bölgenin yasak bölge ilan edildiğini duyan ve o sırada Mısır, Suriye, İsrail, Kıbrıs gibi Akdeniz ülkelerine gitmekte olan sivil gemiler rota değiştirirken bir durakladılar, belli bir yerde birikim yaptılar. Bu konvoyu sadece Deniz Kuvvetlerinin bir keşif uçağının gördüğü söyleniyor, hepsi o kadar."

Emin Çölaşan'ın köşesinde verdiği söyleşiler uzun süre anlatımları temelden etkileyerek literatüre de girmiştir. Gazeteci Can Dünder, *Birikim Dergisi*'nin 1988 yılı Mart ayında yayınlanan sayısında Kocatepe'yi ele alarak 1975'te dönemin Genelkurmay 2. Başkanı Kenan Evren'in bir soruşturma başlattığı ve Hava Kuvvetleri ile Deniz Kuvvetleri'nin iletişim eksikliği neticesinde olayın yaşandığı kanısına varılarak konunun kapatıldığını aktarmaktadır.

Gazeteci Mehmet Ali Birand'ın TRT için 1989 yılında hazırladığı Yeşil Ada Kıbrıs belgeselinin beşinci bölümünde Kocatepe için bir bölüm ayrılmıştır. Belgeselde İngiltere Dış

İşleri Bakanlığı Siyasi İşleri Genel Müdürü Sır Alan Goodeson bölgedeki Türk birliklerinin telsizlerini tamamen dinleyebildiklerini ve yaklaşan bir Yunan konvoyunun olmadığını kesinlikle vurgulamaktadır. Belgeselde konuşan Dz. K. K. Kayacan'ın beyanatı şöyledir:¹⁰⁰

“Kayacan - Evvela şunu söyleyeyim, bu tür zayıflar en mükemmel devletlerin silahlı kuvvetlerinde, muharebelerinde de bu yanlışlıklar olmaktadır. Kocatepe bir yanlışlık eseri batmıştır. Bizi çok üzmüştür, hepimiz çok üzüldük. Ama bu tip zayıfların olabileceğini de düşünmemiz lazım. Bundan da inceleyerek gerekli dersleri alıp bu tip zayıfları en asgari seviyeye indirmek lazım.

Birand – Kocatepe'nin batmasında sizce hangi unsurlar rol oynar, mesela elektronik şaşırtma mı, enformasyon mu yani genelde bir değerlendirme yaptığınızda özetle ne dersiniz?

Kayacan – Bu her ikisi de olabilir. Enformasyon da olabilir. Muğla Valiliği, Mit raporları, uçaklardan alınan raporlar ve heyet-i vekileden çıkmış kararlarla yapıldı. Binaenaleyh bunların hepsini bir araya getirirsek Kocatepe olayı meydana çıktı”.

Belgeselde konuşan bir diğer isim Tuğ. Hasan Sağlam'ın değerlendirmesi şöyledir:

“İki kuvvet arasında tabiatıyla bir koordinasyon eksikliği görmek herkes tarafından değerlendirilebilecek bir sorundur. Ama savaş her şeyi getirebilir. Milletleri bazen batırabiliyor, silahlı kuvvetleri imhaya götürebiliyor, bir milleti dağıtabiliyor. Bunun örnekleri çok. En modern ordularda dahi siz de ifade ettiniz bunlar olabiliyor. Silahlı kuvvetlerin içerisinde böyle bir olay istenmezdi. Ama olmuştur bunu pek gölgeleyebilecek bir olay olarak ben telakki etmiyorum.”

Dönemin Milli Savunma Bakanı Hasan Işık'ın Kocatepe değerlendirmesi de haberleşme eksikliği üzerinedir:

“Bir konvoy geldiğinde ısrar var. Bu konvoyun biraz sonra dağılabileceği ve her birinin adanın bir köşesine çıkabileceğine dair haberler geliyor. Ve bu haberlerin sağlığından da şüphe edilmiyor. Ve sonunda böyle bir konvoyun mevcut olmadığı ortaya çıkıyor ve bu tabiatıyla bizim haber alma sistemimizin düzeltilmesi gereken bir yönü olduğunu çok açıklıkla ortaya koyuyor.”

Kocatepe'nin batırılışı üzerine yaşanan tartışmalarda son olarak 2003-2005 yılları arası Hava Kuvvetleri Komutanı olan E. Org. H. İbrahim Fırtına'nın 2020 yılında Kırmızı Kedi yayınlarından basılan “Alçalmadan Yükselenler” kitabındaki Hava Org. Safer Ayhan Necioğlu ile söyleşisindeki ilgili kısma bakılmalıdır. Fırtına, seneler sonra Hava Kuvvetleri Komutanı ile Deniz Kuvvetleri Komutanı arasında teybe alındığı iddia edilen konuşmadaki teyp kaydının akıbetini şöyle sormuştur:¹⁰¹

“Fırtına: Komutanım, Kocatepe konusunda sizdeki bilgiler nasıl? Yani bu geminin vurulması konusunda bize...

Necioğlu: Onu bilemiyorum ben. Yani ben dediğim gibi kendi içimizde kapalıydık biz.

Fırtına: Hayır sonradan da olabilir. Şöyle bir şey duydum ben. Deniz Kuvvetleri Komutanı ile bizim komutanımızın bu konuda bir görüşmesi olmuş ve bunun da ses kaydı yapılmış. Orada bu işin doğrusu, nasıl olduğu kayıtlıymış.

Necioğlu: Bilemiyorum, bilemiyorum

Fırtına: Ben bunu sağa sola soruyorum. Söylenti muhtelif, ancak kayda ulaşamadım henüz. Bu söylentilerde Hava Kuvvetleri üzerine bırakılan yük ve töhmet çok fazla. Bunun da böyle olmadığı kanaatine varmak üzereyim. Bu işin açıklığa kavuşturulması gerektiğine inanıyorum. İlk sorumluluk tabi ki baştaki komutanlara ait. Aradan otuz seneyi aşkın bir zaman geçmiş. Tık yok... Anlaşılması zor, inleyenleri duyan, hisseden yok.”

Dr. Erol Mütercimler, *Satılık Ada* Kıbrıs kitabında ilk kez 1995 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınladığı TCG Tınaztepe'nin magnetik banda kaydettiği saldırı sırasındaki uçak-uçak ve uçak-gemi arasındaki telsiz görüşmelerinin çözümlerini bir kez daha okurlara sunmuştur. Ayrıca aynı kitapta bir Tuğamiral ve bir hava Tümgenerali arasında geçen bir

¹⁰⁰ Mehmet Ali Birand, “Yeşil Ada Kıbrıs” Belgeseli, 1989 TRT. <https://www.youtube.com/watch?v=gHTM4iy1jqE&t=2238s> Erişim Tarihi: 16.12.2024.

¹⁰¹ H. İbrahim Fırtına, *Alçalmadan Yükselenler*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 243.

diyalogu aktarmaktadır. Bu diyalogla ilgili olarak yukarıda var olup olmadığı halen tartışmalı banda rağmen bu konuşmaların tutulan notlar sonucunda elde edildiği, Oramiral Hilmi Fırat'ı tanık göstererek ve Amiral Orhan Serim tarafından doğrulandığı ifadesini düşmektedir. Söz konusu diyalog şöyledir:¹⁰²

“Amiral: General'im gemilerimiz devamlı ateş altında, az önce yeniden hücumu uğradılar.

General: Bizim uçaklar değil.

Amiral: Gemilerimiz devamlı taarruz altında olduklarını ve yara aldıklarını bildiriyorlar. Muhribimiz yara aldı. Bir muhribimiz sarktı.

General: Uçakların tipi ne?

Amiral: Tipini sorduk. Tam bilemiyorlar. Yine ateş altındalar. Lütfen yardımcı olun.

General: Bizim uçaklar olamaz.

Amiral: Baf'ın 320 derecesinde 11 mil mesafede gemilerimize hücum ediyorlar.

General: Bizim uçaklar Yunan gemilerine taarruz ediyor.

Amiral: Bizim gemilerimiz devamlı ateş altında hava desteği istiyorlar. Üç gemimiz de yara aldı. Başta ve kıçta Türk bayrakları asılı. Ateşi kesin. Bölgedeki hiçbir gemiye ateş etmeyin.

General: Taarruz eden bizim uçaklar değil.

Amiral: Gemilerimiz kuzeye doğru seyrediyorlar. Hiç değilse, kuzeye doğru giden gemilere ateş edilmesin. Bir gemimiz yaralı, ötekilerde isabet var. Gemilerimize taarruz, roket ve makineli tüfekle yapılıyor. Bizimkilerin yükü roket ve makineli tüfek yükü mü?

General: Evet.

Amiral: Komutanım lütfen ateşi durdurun

General: Bölgede geminiz olmadığını söylemişsiniz. Derhal durduruyorum.”¹⁰³

Gazeteci Yener Süsoy'un Milliyet gazetesinde 14 Haziran 1987 tarihinde kaleme aldığı yazıda Hava Korgeneral Faruk Koralp, Hava Korgeneral Hulusi Kaymaklı ve Koramiral Nejat Serim ile gerçekleştirdiği söyleşiler de tartışmaya bir boyut kazandırmaktadır. Hulusi Kaymaklı, Yener'le söyleşisinde Kayacan ile Alpkaya arasındaki konuşmanın bir telefon görüşmesi olduğunu, görüşmenin banda alındığını ve görüşmede Kayacan'ın hatanın Deniz Kuvvetleri'ne ait olduğunu kabul ettiğini iddia etmektedir.¹⁰⁴ Koralp ile Yener'in görüşmesinde Koralp, Alpkaya'nın bölgede Yunan gemileri olduğunu ve saldırı emrini verdiğinde bölgeye keşif uçakları gönderdiğini ve bölgede Yunan gemisi tespit edilmediğini aktarmaktadır. Sonrasında Deniz Kuvvetleri ile ortak bir saldırı kararı alınınca Tüma. Nejat Serim ile görüşerek Türk muhriplerinin İnceburun'da olduğunu, denizaltılarla da irtibat kurulamadığını öğrendiğini belirtmektedir. Özetle Hava Kuvvetleri'nin o dönemde görevli iki önemli isminin ifadeleri bu şekildedir. Yener Süsoy'un Tümamiral Nejat Serim'le görüşmesi ise şöyledir:¹⁰⁵

“Süsoy: Sayın Serim, Ankara'da Faruk Paşa ile konuşurken, kendi keşif uçaklarının bir Yunan konvoyuna rastlamadıklarını, yalnızca ticari gemileri gördüklerini anlattı. Sizin istihbaratınız farklı mıydı

Serim: Anamur radarından önemli bilgiler aldık. Biz de kendi sorumluluğumuzda olmakla, deniz karakol uçaklarımıza keşif görevi verdik. Onlar da böyle bir gemi topluluğunun Baf rotasına ilerlediğini bize defaten teyit ettiler. Bütün bunların mesajlarının örnekleri, sorumlu makamların kasalarında halen durmaktadır.

Süsoy: Bu gemilerin askeri amaçlı olmadığı söyleniyor.

¹⁰² E. Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs...*, s. 362-363.

¹⁰³ Mütercimler, bu diyalogları sadeleştirerek naklettiğini ifade etmektedir.

¹⁰⁴ E. Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs...*, s. 417.

¹⁰⁵ E. Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs...*, s. 420-432.

Serim: Efendim, konvoy tabir ettiğimiz birlik, çoğunluğuyla zaten sivil gemilerden teşekkül eder. Malzemeyi de personeli de bunlar taşır. Bunların korunmalarını askeri gemiler yapar. Ama asıl konvoy sivil gemilerden oluşur.

Süsoy: Sayın amiral, hareketin ilk günü için bir hat belirlenmiş. Gemilerimizin bu enlem boylam dışında olmaları istenmiş. Genelkurmay harekât planında böyle olduğu ifade edildi. Bunu Ankara’da görüştüğüm Kaymaklı Paşa da anlattı. Ama bizim üç gemi de belirlenen o hattın güneyine geçmiş. Karışıklığın buradan kaynaklandığı öne sürülüyor. Siz o zaman harekât başkanı olarak, bunu bilebilecek tek yetkiliydiniz. Doğru mudur paşam?

Serim: Yener Bey, Türk gemilerinin o hattın güneyine geçtiğini kabul ediyoruz. Kişileri suçlamadan hataları ortaya koyalım. Türk gemileri bu çizginin altına geçmekle hata etmişlerdir.

Süsoy: Neden geçmiş olabilirler paşam?

Nedeni, o günkü komutanlar bilir. Görevi bir an önce yapmak hevesi olabilir, sonucu kati olarak almak hevesi olabilir, mevki tespitinde hata yapılmış olabilir. Ama o hat geçilmiş ve hata edilmiştir. Buna mukabil, Hava Kuvvetlerimize bağlı uçaklar da kendilerine verilen hedefin, 30 mil kuzeyindeki bir hedefe taarruz etmişlerdir. Bu da bir hatadır. Enteresandır, Kocatepe başta olmak üzere, Türk gemilerinin taarruza uğradığı zamanki mevkileriyle, hedef olarak verilen mevki arasında 30 mil fark vardır.

Süsoy: Siz tek değil, birkaç hava hücumu yapıldığını söylüyorsunuz. Faruk Paşa da tek hücum yapıldığını, sonradan durumun anlaşılacak bombaların denize atıldığını söylüyor.

Serim: Sayın Süsoy, muhabere jurnalleri, mesajlar, harp cerideleri bugünkü sorumluların kasalarında... Türk gemilerinin ilk taarruzu 20 Temmuz günü saat 15.03’tür. Yaz saati kullanıyorduk.

Süsoy: Gemilerden, uçak saldırısı mesajları aldığınızda neler yaptınız?

Serim: Hava Kuvvetleri’yle aynı karargâhta çalışıyorduk, anında bildirdik. Adana’daki Müsterek Harekât Merkezi sorumlusu Hv. Korg. Hulusi Kaymaklı’yla irtibatımız vardı. Resmi veya gayri resmi, Hava Kuvvetleri’nden bu işle görevli olduğunu bildiğimiz, zannettiğimiz herkesi alarm ettik. Bu da vesikalarda kayıtlıdır. Taarruz emriyle kalkmış bir hava birliğinin geri döndürülmesinin nasıl yapıldığını bilmem. Onun çin hep beraber birinci hareketin sonunu bekledik.

Süsoy: İlk harekât ne kadar sürdü?

Serim: 10-12 dakika sürdü. En ağır darbeyi Kocatepe yedi. Ötekiler de küçük isabetler aldılar. Uçaklara, bizim gemiler de maalesef ateşle mukabele ettiler. Can pazarı, başka çaresi yoktu.

Süsoy: Peki ikinci hava hücumunu ne zaman haber aldınız?

Serim: Adatepe gemisi de bir makine arızası yaptığı için tek makineyle Türk kıyılarına doğru rota vermişti. Mareşal Fevzi Çakmak gemisi de o sırada Kocatepe’ye yardıma gitti. Saat zannediyorum 18.43’ta, biz tekrar ‘Hava Kuvvetlerimiz yine taarruz ediyor. Bombalar altındayız, acele yardım edin’ mesajı almaya başladık.

Süsoy: Bu, aynı hareketin devamı olamaz mı?

Serim: Dikkatinizi çekerim... 15.00 gibi bir taarruz, sonra 18.00’in sonlarında bir taarruz... Bunu, hareketin devamı olarak kabul etmek mantiken mümkün değil. Uçaklarımız, bu kadar süre havada kalamazlar ki... Ve maalesef Mareşal Çakmak gemisi, öncelikle kendini kurtarmak zorunda olduğu için Kocatepe’ye yardım edememiştir. Kocatepe gemimiz, benim değerlendirmeme göre, bu ikinci taarruzda da batmadı.

Süsoy: Çok ilginç... Bir taarruz daha mı oldu paşam?

Serim: Aynı gün, saat 19.20’de, biz denizdeki birliklerimizden, gemilerimizden yeniden hava saldırısına uğradıkları hakkında mesajlar almaya başladık. Hepsisi taarruzun durdurulmasını, yardım edilmesini istiyorlardı.

Süsoy: Bütün bunların Hava Komutanlığı karargahına bildirmiyor muydunuz?

Serim: Halen emekli olan bir amiral arkadaşımız, hele ilk taarruz devam ederken, heyecanından dayanamayıp havacı arkadaşlarımıza ‘ayaklarınızın altını öpeyim, şu taarruzu durdurun’ diye ricada bulundu.”

TCG Kocatepe’nin akıbetiyle ilgili muhtelif yıllarda yayınlanmış anı kitaplarına, belgesellere, gazetelere ve telif eserlere bakıldığında tartışmaların odak noktası daima sorumlu arayışı ekseninde döndüğü görülmektedir.

2.1. Gazi E. Dz. Kur. Yb. Özhan Bakkalbaşıoğlu ile Mülakat

Bu çalışmanın temel omurgasını oluşturan kitabın yazarı Emekli Deniz Kurmay Yarbay Özhan Bakkalbaşıoğlu ile bir söyleşi yapılmıştır. Deniz üzerinde kurtarma salındayken dahi çalışan kol saati sayesinde olayları dakikalara varan detaylarla tarihe düşülmesini sağlayan Bakkalbaşıoğlu ile yapılan söyleşinin tarihe not düşülmesi adına tam metni şöyledir:

“Ç.S.: Komutanım kitabınızın cevapladığı soruları sormayacağım. Bütün akademik soruları bu kitapları karşılıyor. Kitabınızda ismini vermek istemeyen Hava Kuvvetleri subayları olmuş. Seneler sonra görüştüğünüz havacılar da bir mahcubiyet hissettiniz mi?

-Ö.B.: *Onu ikiye bölmek lazım. Biri harekâtı icra edenler bir de harekâtın emrini verenler. İcra edenler aslında bir yerde masum sayılabilir. Her ne kadar yine de aralarında bir takım koordine eksikleri, çelişkiler olmasına rağmen verilen emri bir şekilde uyguladılar. Zaten askerliğin temeli de bu. Aslında icra makamını pişmanlık duydu mu duymadı mı bunu sormak lazım. O ayrı konu. Dolayısıyla ben burada gerek üç gemideki komuta heyetinin gerekse bize taarruz eden filoların kol liderleri ve pilotları pek fazla kınamıyorum. Verilen emri yerine getirdiler. Ancak onların gözle görüp de gemilerin Türk gemisi olduğunu anlamalarıyla inisiyatifleriyle pilotların bomba atmamaları roket atmamaları, bazılarının hiç başka bir hedefe yönelmeyip bombalarını oraya atmaları ama bazılarının ise ‘hayır bunlar Türk gemisi Yunan gemisi değil’ demesi, dolayısıyla aslında bu çerçevede yani o pilotların hepsi hatalıdır demek yanlış. Briefing odalarında verilen briefinglerin sıhhatli olmaması, tatminkâr olmaması ile hedefin tam olarak tanımlanmaması nedeniyle yüzer her cismi batırın emrinin verilmesiyle sahada buldukları her şeyi batırdılar. Her ne kadar pilotlar için bunu söylüyorsam da burada asıl hedef konvoy. Savaş gemileri değil. Sahada iki tane de ticaret gemisi var. Gökyüzünden baktığınız zaman üç gemimiz iki de ticaret gemisi, beş gemi oluyor bir konvoy teşkil ediyor. Yedi sekiz mil güneyimizde İtalyan ve Yugoslav ticaret gemileri bulunuyor. Hedef konvoysa o zaman bu ticaret gemilerine taarruz etmeleri lazım. Niye bu ticaret gemilerine taarruz etmediler de kendilerini riske atarak savaş gemilerine taarruz ettiler? Eğer bizim savaş gemileri yerine Ege’de konuşlanmış olan İstif sınıfı dediğimiz muhriplerimiz olsaydı eminim ki birçok uçak düşerdi. Neden çünkü o muhriplerin uçaksavar silahları çok fazla. Bu gemilerin burada seçilmesinin nedeni denizaltı savunma harbi güçlü gemiler. Çünkü Yunanistan’ın tek tehdit unsuru denizaltı. Dolayısıyla buna karşı. İkincisi bu gemiler rahatlıkla kara bombardımanı yapabiliyorlar. Bu gemilerin Kıbrıs Barış Harekâtı’nda seçilmesi çok doğru bir karar. Yunan taarruzuna karşı da Ege’de uçaksavar silahları bol olan diğer gemilerin orada konuşlanması doğru karar. Bunun tersi olsaydı acaba taarruz eden uçaklardan üç beş tanesi düşer miydi düşmez miydi bunun muhasebesini yapmak lazım. Dolayısıyla asıl hedef konvoy size ve siz yüzen her hedefi imha edin emri almış iseniz sahada iki tane ticaret gemisi var.*

Ç.S.: Komutanım tam şunu açmak istiyorum. NATO üyesiyiz Yunanistan da o tarihte NATO üyesi. Harekattan sonra NATO’dan çıktı. ABD’nin tavrı net. Birbirinize ilk ateş açanı cezalandırırım yaklaşımında NATO’yu deldiği için. Sivil gemileri vurmak varken savaş gemilerini vurdukları takdirde meşruiyet dairesinde de olsa Türk-Yunan savaşını başlatacak. Zaten Türkiye meşruiyet kavgası veriyor, Türk-Yunan savaşı başlatan taraf ben olmayayım diye savaş gemilerinden ziyade hedef konvoysa yine bence o sivil gemilere önce yönelmesi lazım. Ben o noktada da şaşırıyorum. Tarihin bir kırılma noktası olsa hakikaten gemiler Yunan gemisi olsa bu sefer savaşı başlatan Türkiye olacak ABD’yi karşısına alacak.

Ö.B.: *Aslında ABD bu savaşta genelin dışında bir politika uyguladı. Makarios bağlantısız ülkeler liderliğine oynayarak Sovyetler Birliği’ne daha çok yaklaştı. ABD’nin işine gelmedi. İkincisi ABD cuntadan da kurtulmak istiyordu. Dolayısıyla böyle bir harekât ABD’nin politikasına uygundu. Yani hem cunta devrilecek hem Makarios bir şekilde gidecek dolayısıyla ada yine eski statüsüne kavuşacak dolayısıyla politikaları doğru bir şekilde devam edecekti.*

Ama bu yerden sonra gerçekleşmedi. Biliyorsunuz ikinci harekât başladı ve ada taksim oldu. ABD'nin esas amacı Kıbrıs'ın NATO'nun isteklerine uygun kalmasını sağlamaktı. Türkiye'nin bu kadar çok ileri gideceğini ABD fark edemedi. Kissenger çok usta bir politik kişi. Anılarında açık olarak söylemiyor ama siyasi hayatında en büyük yanlgıyı Kıbrıs'ta yaptığını söylüyor. Türkiye'den beklemiyorlardı. Yunan basınından anılara baktığımda bizi gören Yunan kuvvetleri ve Rum milli muhafız ordusu mensuplarının bile "yahu geliyorlar ne yapacağız" dediklerinde 'korkmayın onlar tatbikat yapıyorlar birazdan dönerler' deyip ateş açmalarına mâni olacak bir ortam oluyor.

Ç.S.: 1960'lardaki olaylar Rumları gaflet uykusuna sokmuş. Şunu sormak istiyorum. 15 Temmuz'da darbe oldu, Bülent Ecevit İngiltere'ye gitti. Sonra harekât başladı. Size harekât nasıl tevdi edildi. Ne hissettiniz?

Ö.B.: *Aslında kitapta da göreceksin. 4 Temmuz'da büyük bir Deniz Kurdu tatbikatı başladı. Her yıl iki defa yapılır biri Karadeniz'de biri Ege ve Akdeniz'de. Donanma zaten denizde. 14 Temmuz'da Marmaris limanına geldi. Ondan sonraki safha başlayacaktı. Ertesi gün Kıbrıs'ta darbe oldu. Darbe olunca ister istemez Türk Silahlı Kuvvetleri normal olarak alarm kademelerine geçti. Hükümet direktifini beklemeye gerek yok kuvvet kendi yapısı içerisinde alarma geçti. Ondan sonra bizim gemi de bu tatbikata katıldı ama Marmaris'ten ayrılıp özel görev kuvveti diye Mersin'de bir iki yıldır teşkil edilen birliklere katılacaktı. Orada üç ay nöbet tutacaktı sonra dönecekti. Dolayısıyla biz de tatbikattan sonra oraya gidecektik. Ama bu hadise olunca gemiler planları dahilinde dağılma bölgelerine gittiler. 16 Temmuz'da Milli Güvenlik Kurulu toplandı. Karar çıktı. 17 Temmuz'da da Güney Özel Görev Grup Komutanlığı teşkil edildi. Buna mayın tarama gemileri, amfibi çıkarma birliği komutanlığı, 2. Ordu Komutanlığı bünyesindeki birlikler, 2. Taktik Hava Kuvvetleri müşterek harekât merkezi adı altında Adana'da kurulan 2. Ordu komutasında karargâhta toplandılar ve planlar ortaya çıktı. 18 Temmuz'da planlar ve lojistik ikmaller yapıldı. Birlikler konuşturuldu. Ve 18 temmuzda çıkarma plajının yeniden tespit edilmesi yapıldı. Çünkü daha önceden bir şekilde çıkarma plajı Magosa deşifre olmuştu. Magosa en güzel yer olduğu için bütün tahkimatlar orada yapılmıştı. O gün çıkarma birlikleri komodoru ve amfibi alay komutanı yeniden bir plaj seçimi yaptılar. 2. Ordu komutanı da onayladı. Bu plaj aslında çıkarmaya elverişli olmayan kötü bir yer. Buradan da maksat baskın. Umulmadık bir yere çıkarma yaparak düşmanı baskına uğratıp kuvvet kaydırmasını önlemek. Bunun için Kemal Kayacan bir aldatmaca yapın bir sahte konvoy da Magosa'ya gitsin emrini verdi. Yunan raporları da bir grup Magosa'ya bir grup Girne bölgesine gidiyor diye bahsediliyor. Bu da yerine oturdu. Olumlu bir davranıştı Kemal Kayacan'ın önsezisiyle. Ve 450 metre boyunda çıkarmaya elverişli olmayan hatta ABD Harp Akademisinde "hangi deli seçti burayı seçti" diye bizim Mesut Günsev'e sormuşlar. Aşağı yukarı 08.30-10.30 arasında dünya harp tarihinde ilk defa sıfır zayıatla amfibi deniz alayı kıyıya çıktı ve kıyıyı tuttu. 10.30'dan sonra mukavemet başladı. İlk gece çok kritik anlar yaşandı. Ertesi gün hemen yanındaki küçük plajlar tespit edildi. Oralara da çıkarma yapıldı.*

Ç.S.: Pladaniya plajı mı?

Ö.B.: *Pladani denilen yer aslında Pentemile, Türkçesiyle beş mil plajı. Orada güneşlenen insanlar vardı. Sonra sat timleri çıkınca insanlar oradan kaçtılar. Aslında hem plaj hem kamp yeri. Böyle enteresan bir yer. Zaten askerlikte kritik yer ve zamanda sıklet merkezini toplayıp baskın yapacaksın ve düşmanın ihtimal vermediği yerde olacak. Barış harekâtında bu çok başarılı oldu. Kitapta yazdım ama söyleşide söyleyeyim. Çok önemli iki hadise daha oldu. Birincisi söyledim sıfır zayıatla çıkıldı. Normalde yüzde 60 zayıatla kıyı başını tutarsanız başarılı oldu denir. Bir seferde mesela 72 tane helikopter bir tabur askeri indirdi. Bunu ABD Vietnam'da yapamadı. Rusya İngiltere o döneme kadar bunu yapamadı. Bu helikopterler silahlı değil. Ve bunlar sıfır zayıatla gittiler. Hiç kırılma olmadı. Diğer önemli yön de deniz kuvvetlerinde harekât yapılırken bir şeyi unuttular. Saat farkı. Kıbrıs yaz saatini kullanıyor bir*

saat fark var. Daha biz Kıbrıs'a çıkarma yapmadan Rauf Denktaş konuşmaya başladı. Ama bir yerde de iyi oldu. Kıbrıs'ın her yerinde çıkılıyor deyince panik oluştu.

Ç.S.: Komutanım o konuşmayı o esnada dinleyebilmiş miydiniz?

Ö.B.: *Yok köprü üstündeydik biz sadece Ecevit'i dinleyebilmiştik bir küçük radyom vardı. Pilli. Bu bir saatlik zaman farkı var.*

Ç.S.: Aslında bu saat farkı karşı tarafa baya toparlanma imkânı verir.

Ö.B.: *Toparlanma imkânı veriyor ama biraz önce söyledim. Bizi radardan izliyorlar komutanları 'tatbikat yapıyorlar endişelenmiyor' diyor. Şimdi bu zaman farkı çok önemli. Normalde amfibik harekât yapılırken ana gemi çıkarma bölgesinin biraz uzağına demirler. Ufak gemiler ona yanaşırlar ana gemideki askerleri hızlıca küçük çıkarma gemilerine nakledilir. Ufak çıkarma gemileri daireler çizerek sıralarını bekler sırası gelen sahile gider. Şimdi bu Kıbrıs önlerinde yapılırsa bir iki saat daha gecikme olacak. Öğle olacak o zaman adamlar iyice uyanacak. Yine bu bir Türk zekâsı, harp tarihinde ilk defa ve eğitimsiz. Eğitimi yapılmamış. Ana gemi Ertuğrul seyir halindeyken küçük gemiler buna yanaştı, ağlar atıldı.*

Ç.S.: Uçakların havada ikmal yapması gibi.

Ö.B.: *Evet, hiç eğitimi olmadan personel bunlara bindi. Yani Kıbrıs'a geldiğimizde bütün gemiler doluydu. Parti parti sırası gelen kapak atmaya çıktı. Yaş kapak atıldı. Yaş kapak şudur gemiler sahile tamamen çıkmadan kıyıda suya kapak atarlar. Ama sonra greyderler geldi. Ondan sonra sahil düzlendi kuru kapak atıldı. Bir de Amerikalıların bir yanılgısı Türkler bir seferde bu kadar çok askeri tek seferde çıkaramazlar diye raporları var. Dolayısıyla çıkarma başarısız olma ihtimali var diye düşünüyorlar. Standart çıkarma planlarına göre düşünüyorlar. Her çıkarma yaparken yanında cephane sandıkları olacak, kumanyası olacak, jeep olacak, zırhlı personel olacak. Biraz da asker olacak. Halbuki biz ilk partide sadece asker çıkardık.*

Ç.S.: Cephane arkadan geldi.

Ö.S.: *Onlar ikinci parti geldi. Bir seferde 50. Piyade alayı çıktı. 3 4 bine yakın asker çıktı. Tabi bu güç teşkil ediyor bir yerde. Amerikalıların yanılgısı da bu. Meşhur bir laf vardır, en az hata yapan savaşı kazanır. İki tarafta hata yapar. Hatasız savaş yok. Yani İkinci Dünya Savaşı'nda Maginot hattını yapmış adam ormana yapmamış, Almanlar Ardenne ormanından gelip hattın arkasına geçiyor. Yani hataları sıfıra indirmek lazım. Hata yapacaksınız. Ama bu hata ölümcül olmamalı. O nedenle barış hareketinin bu söylediğim noktalarının da incelenmesi lazım.*

Ç.S.: Komutanım şimdi bir algı var. Yunan yardım konvoyu gelecek gelecek gelecek. Kıbrıs'a baktığımızda ilk defa hava kara deniz müşterek bir harekât yapıyor ve çok başarılı. Peki mesela Muğla Valiliği'nin sorumluluğu yok muydu? Yunan konvoyu geliyor gelmiyor. Ben 32. Gün Yapımı Yeşil Ada Kıbrıs belgeseline bakmıştım. Türk dış işleri Yunanistan'a konvoy gönderirseniz vururuz diyor, Yunan dış işleri konvoy göndermedik bulursanız vurursunuz diyor. Türkiye kesin konvoy geliyor fikrine mi şartlandı. İlk hata orada mı başladı?

Ö.B.: *Orada başladı. Yunanistan cephesine bakalım. Cunta karışık. Kimse kimseyi dinlemiyor. Yunan general Ioannidis, ekibin başı emirler dağıtıyor. Girit'teki hava filosuna gidin taarruz edin diyor emri dinlenmiyor. Gitseler de çok az havada kalacaklar 20 dakika falan.*

Ç.S.: Beş dakika anca kalabiliyorlarmış.

Ö.B.: *Ondan sonra Selanik Volos'ta bir deniz üssü var. Orada bir amfibi hazırlıklar yapılıyor. Fakat vazgeçiyorlar. Böyle bir şey Türk- Yunan savaşına neden olur adaları da*

kaybederiz diyorlar. Dolayısıyla Yunan devletinin yönetenleri içerisinde emirleri dinlemeyen bir yapı oluşmuş. Bu yapı ile münferit hareketler yapılıyor. Sadece Türkiye’de kahramanlar yok. Yunanistan’da da kahramanlar var. İkinci Dünya Harbi’nde Yunan ordusunun İtalyanlara karşı gösterdiği mukavemet önemli.

-Ç.S.: İkinci Dünya Savaşı’nda Yunanistan’da Metaksas vardı.

-Ö.B.: Evet. Metaksas vardı. Yunanistan’da gönüllüler var. Feribotlara binip Kıbrıs’a gelmek istiyorlar. Bunları geri döndürüyorlar. En azından uçakla bir silahlı birlik göndermek istiyorlar. Bu sefer de Rum uçaksavarları gelen Yunan uçağını vuruyor. Levsos diye bir tank çıkarma gemisi var. 13 Temmuz’da Magosa’da Yunan alayını değiştirecek. Yola çıkarken darbe olunca duruyor. Atina’dan haber bekliyor. Çıkarma başlayınca Levsos aldığı alayla beraber Baf’a girmesi, o alayı da Kıbrıs’a indirmesi emri veriliyor. Baf’a geliyor. Aslında konvoy karışıklığının bir sebebi de bu. Levsos 20 Temmuz’da Baf’a geliyor. Yunanistan cephesi bu durumda. Yunanistan’ın yapacağı tek doğru şey denizaltı göndermek. Çünkü denizaltı silahı tehlikeli bir silah. Bir konvoyu saldırabilir rahatlıkla torpil atarak birkaç gemi batırması söz konusu olabilir. Zaten denizaltı tehlikesi bizim için önemliydi. Hep sonarlarla denizaltı aradık. Bir Rus denizaltısı yakalandı. Su bombası attık. Sahta çıkmadı. Sonra boğazdan, denizaltının geçişi deniz üstünden olur, denizaltı su üstüne çıkınca yelken dediğimiz güverte kısmının parçalanmış olduğu teyit edildi. Şimdi gelelim bizim cepheye. Bizim Kara Kuvvetleri diyor ki aman bu konvoyu yok edin. Bu askeri birlikler takviyeye gelirse benim kara harekatım zorlaşır düşüncesinde. Hava Kuvvetlerine büyük bir baskı yapıyor Genelkurmay. Bana göre ben de bir kurmay subayım. Böyle bir endişe de yersiz. Neden hava hakimiyetinin sizde olduğu bir savaşta, ada belli bir ölçekte coğrafi parça, dolayısıyla bunların çıkış yerleri belli. Limasol’dan çıkabilir, Larnaka’dan çıkabilir, Baf’tan çıkabilir. Üç tane liman var.

Ç.S.: Batı kıyılarından gelebilir.

-Ö.B.: Yani, siz bu üç limanı her zaman kontrol altına alabilirsiniz. Nitekim Girne’ye yaklaşan Yunan askeri birliklerini Hava kuvvetlerinin uçakları, tek tek tüm tankları zırhlı birlikleri vurdu. Yani böyle bir imkân kabiliyetine sahibiz. Dolayısıyla böyle bir takviye gelse cepheye gidene kadar mümkün değil imha olur. Bir kere burada bir hata var. İkincisi bizim de istihbaratımız çalışıyor. Yunanistan’da hazırlıklar mesajlar deşifre oluyor. Yunanistan ilk başta hemen çıkarma birliklerine hazır ol emri veriyor. Gerekli ikmallerinizi yapın diyor. Bütün bunlar Genelkurmay’a gidiyor değerlendiriyor, Yunanistan da bir konvoy hazırlığında diye. Ama 670 mil. O anda herkes hazır olsa 24 Temmuz’da gelebiliyor ancak.

Ç.S.: Dört gün!

Ö.B.: Düşünebiliyor musunuz siz 20 Temmuz’da Kıbrıs’a kapak atmışsınız, Yunanistan’ın da o gün anında her şeyiyle hazır harekete geçtiğini varsayalım, varış 24 Temmuz. Üstelik bu nereden gelecek. Ege’den gelecek. Ege’de bizim kuvvetlerimiz var.

Ç.S.: Üzerinde durmak istediğim nokta, kara istihbaratı var, deniz istihbaratı var, konvoy böyle bir şekilde gelse, geçeceği yerler de belli.

Ö.B.: Şimdi Mendirekte bir hareketlilik var. Jandarma postalarının gözetleme dürbünleri var. Bakıyorlar. Bu mesaj bir yerden bir yere giderken şekil değiştiriyor. Nasıl şekil değiştiriyor. Yahu Mendirek değil diyorlar. Mandrake burnu bu karıştırıyorsunuz diyorlar. On on iki tane GMS var ya bunlar GMS değil çıkarma gemisi diyorlar. Rapor öyle gidiyor. Fakat bu noktada ne yapmak lazım. Keşif. Keşif unsurları hemen çıkıyor. Burada bir eksiklik var. Deniz karakol uçakları henüz yeni envantere girmiş. Bunları kaldırıyorlar. Bunların hiçbir tanesi gözle keşif yapamıyor. Gece keşfi ve radarla keşif yapıyorlar. Radar keşfi yapıldığı zaman bir takım gemi toplulukları görüyorlar. Bu da nereden kaynaklanıyor, tabi biz olaydan sonra yorumluyoruz. O zaman da bunun aslında söylenmesi gerekirdi. Biz yasak bir saha ilan

ettik. Bu yasak sahaya Türk savaş gemilerinin haricinde kim gelirse gelsin batıracağınızı notamlıyorsunuz bütün dünyaya. Dolayısıyla bu notamı alan bütün ticaret gemileri hemen yön değiştiriyor ve ekonomik olarak en az yakıtla en kısa yoldan güneye inerek mallarını götürecekler. Gemiler bir koni gibi daraltılmış bir alana toplanıyor. Siz radarla keşif yaptığınızda ekranda gemi topluluğu görüyorsunuz. Gemi topluluğu görürken maalesef bir tane Yunan muhribi, kendi memleketine doğru Rodos tarafından geçiyor. Bizim gemilerin aynısı. Bu gemiyi de görüyorlar. Diyorlar ki koruyan gemiler bizimkilerin aynısı. Sonra bu sayılar çelişkili artıyor. Dokuz, on bir, beş gemi oluyor. Sabahleyin gün içerisinde baktıklarında konvoy dağıldı diyorlar. Çünkü gemiler kendi rotalarına ayrılmaya başlıyor. Bütün bunlara rağmen konvoy ilerliyor. Hava kuvvetleri keşif uçakları kaldırıyor. Fotoğraf keşfi yapıyorlar. Fakat fotoğraf keşfinin fotoğrafları değerlendirilirken bizim genç subayların bunlar bizim gemiler tespitleri üst makamlar tarafından ciddiye alınmıyor. Yukarısı hayır diyor. Akıl tutulması dediğimiz dava o işte. Çünkü kilitlenmiş herkes.

Ç.S.: Soru işareti olan nokta bu.

Ö.B.: *Yani siz bunu görmeseniz bile neredeyse evet konvoy var yahu noktasına geleceksiniz. Deniz karakol uçakları bu hataları yaptılar diyelim. Hava kuvvetleri keşif uçakları hiç görmedi. Fotoğraf çekildiği zaman da fotoğraf incelemesi sonucunda Türk gemisi denmesine rağmen kabul etmediler. Neden? Yunanlılar Türk bayrağı çekebilir, Türkçe konuşan personel kullanabilir. İnanmayalım. Kanımca bu şuradan kaynaklandı. Kara muharebelerinde bunlar hep oldu. İkincisi Levsos dediğimiz gemi, Bağ'ıdaki sancaktarın anılarında, Türk bayrağı çeken bir gemi geldi biz çok sevindik buraya amfibi hareket oluyor diye sonra bizi topa tuttu diyor. Bir süre sonra teslim oldular o gemi oraya Türk bayrağı çekerek gitmiş. Demek ki kaledekilerin biraz daha laçka olmasına sebep olmak için. Tabi bunlar hep telsizle bildiriliyor Lefkoşa'ya. Böyle bir kavram var gemiler Türk bayrağı çekebilir diye. Şimdi muharebe pilotlarının masumiyetini sorgularken adam diyor ki gördüm diyor Türk bayrağı var. Ve atarken bombayı levyeyi şöyle kırdım denize attım bombayı diyor. Şüphede. Öbürü diyor ki gördüm ama sahtedir bu diye attım bombayı diyor.*

Ç.S.: Şimdi bizim ordunun envanteri de Yunan ordusunun envanteri de ABD menşeli. Truman yardımıyla başlayan bir süreç vesaire. Fotoğraf inceleyen subaylar. Yani Amerika'nın gemilerini alıyorduk. Türk muhribiyle Yunan muhribini ayırt ettiren özellikler var mıydı?

Ö.B.: *Çok var. Teknik bir konu Çok basit söyleyeyim. Gemilerin borda numaraları var. Bu numaraların siyah gölgeleri vardır. Bu gölgelendirme bile Türk Yunan gemilerinden farklıdır. İyi bir kıymetlendirme subayı onu görüyor. Türk gemilerini öyle iyi analiz ediyorlar ki kıymetlendirme subayları. Örnek vereyim gemilerin helikopter pistleri, vinçlerinin nerede olduğu bunları çok iyi biliyorlar buradan yakalıyorlar. Bu işin uzmanlarına sormak lazım. Yeter ki sağlıklı fotoğraf çekilsin.*

Ç.S.: Kocatepe olayında anladığım kadarıyla hatalar zincir gibi silsileyle gidiyor.

Ö.B.: *Öyledir genelde hatalar başlayıp ve bunu göremeyecek kadar kitlenirseniz, gerçekleri görmekte zorlanırsınız. Gerçekleri kabullenmekte zorlanırsınız. İkincisi yazıya dökülmeden ilgili kişilerin karşılıklı konuşmalarının tam anlaşılmadığını bu harekatta görürsünüz. Örneğin benim ve sizin demli çay anlaşıyorsunuz farklı olabilir.*

Ç.S.: Subjektif bir konu çünkü.

Ö.B.: *Dolayısıyla bu terminolojik bir ifadedir. Hava ve deniz kuvvetlerinin askeri kavramlardaki birlikteliğinin eksikliğini görüyoruz. Şöyle ki basit bir örnek vereyim. Deniz kuvvetleri olarak bir bölge dendiği zaman mesela İzmit bölgesi dendiği zaman Darıca'ya kadar olan kısım, 5-10 millik bir kısım. Genelde bu böyledir. Havacılara göre bölge çok daha büyük bölgedir. Çünkü yukarıdan baktığı için o kadar bir yer ona bölge değildir. Dolayısıyla bölgeye*

yaklaşmayınız dendiği zaman ben Baf bölgesine 20-25 mil mesafe olarak algılar ve yaklaşmam. Hava kuvvetlerine göre belki bölge Arnavut burnundan Baf'a 50 millik bir alandır. Dolayısıyla her şey söylendikten sonra yazılması lazım. Sözler sonradan inkara gelebiliyor. Hatta rahmetli Nejat Tümer'in anılarında "havacıların bizi anladığını zannettik" ifadesi var. Benim anlattığım bu daha fazla anlatmaya gerek yok. Ama şurada aslında iki kuvvetin de hatası var. Ama benim yaptığım incelemede hata payının daha fazla oranı havacılar da. Bunun en güzel kanıtı da beş saat gemilere taarruzu durduramadılar. Demek ki koordine sağlanamıyor bir çelişki var. Amiraller bunlar bizim gemilerimiz diyor, hareket devam ediyor. Ama günümüze kadar bu şöyle geldi. Deniz Kuvvetleri hep hatalı, Hava Kuvvetleri pür-ü pak. Ben bunun mücadelesini veriyorum.

Ç.S.: İddia edilen kusur deniz unsurları girmemesi gereken bölgeye girdi gibi.

Ö.B.: *Bir kere bize bir bölge, koordinat verilmedi. Bir 35. Enlem geçiyor devamlı. Diyelim ki verildi. Zaten biz 35. Enlemi geçmedik ki. Mareşal Fevzi Çakmak'ın gemilerin mevkilerini gösteren orijinal haritası var. Bir nüshası bende de var. 35. Enlemi geçmiyoruz. Deniz Kuvvetlerinin 35. Enlemin altına geçmeyin mesajı var. İnmiyor gemiler. İkincisi Hava Kuvvetlerinin çok önemli bir mesajı var. Bunu pilot arkadaşlara gösterdiğimde çok şaşırdılar. O mesajda Kocatepe'nin nerede olduğunu yazmışlar. Hava Kuvvetleri üslere diyor ki Türk gemileri burada, o meşhur konvoy burada diyor. Türk gemileri bayrakları çekilmiş, parolaları var, kuzey güney yönünde seyrediyorlar, konvoyu 30 mil mesafesindeler. Bu verilmiş. Bu verildiği halde kimse konvoyu gitmiyor.*

Ç.S.: Burada da pilotaj devreye giriyor.

Ö.B.: *Şimdi askerlikte şöyle emirler verilmez. Yüzen tahta parçası bile olsa vurun denilmez.¹⁰⁶ Akademide iki sene okuduk. Hedef tarifi. Beni konuşturmayın. Hedefiniz olur hedef somuttur. Ona ulaşmak için ne lazım geldiği için hazırlanırsınız. Böyle bir emir olamaz. Şimdi böyle olunca uçaklar kuzeyden geliyor. Altta bizi görüyor, aşağıda iki tane de ticaret gemisi. Bir kere bakın bir konvoy harekâtında gerek denizaltında gerek hava taarruzunda uçakların ana hedefi lojistik gemilerdir. Denizaltılar koruyan gemilerin saldırılarına rağmen tek amacı lojistik gemiye yönelir. İki günden beri konvoy lafı var. Konvoy ortada yok. O zaman o iki ticaret gemisini vur o zaman. Size asıl hedef olarak konvoy verildiyse iki saat sonra Baf'a limana saldır. Ne bulursan batır orada, taarruz et.*

Ç.S.: Komutanım şunu soracağım söz konusu ikmal gemileri, çıkarma gemileri gibi değildir. O ikmal gemisinin malzemesini boşaltması için limana gitmesi lazım. Hava Kuvvetleri'nin önceliği limanlar mı olmalıydı?

Ö.B.: *Bak sen sivilsin çok mantıklı bir soru sordun. Bunun sivil askeri yok ki. Düz mantık çıktı. Şimdi bir konvoy, hiçbir şey yapma bırak gelsin. On gemi beş gemi dört gemi. Bir yere yanaşacak. Adamlar inecek malzeme çıkacak.*

Ç.S.: En savunmasız anı olacak o.

Ö.B.: *Bunlar da hemen bir dakikalık iş değil. En az üç dört saatlik iş. Sonra bunlar cepheye gidecek. Baf'tan Girne'ye gidecekler. Otoyol yok. Bir tane yol var. Dolayısıyla sen bekle çıktığı anda iki filo kaldır adamları akbaba gibi vur. İkincisi, hiç gemi gönderme. Hava kuvvetleri de gönderme. Benim orada denizaltım var. Denizaltı sahası var. Denizaltılara emir verilmiş zaten. Varsa çık batır. Yasak sahaya da girme. Yani bir akıl tutulması bu işte*

Ç.S.: Seneler sonra bu hususlar neden görülmek istenmiyor?

¹⁰⁶ Özhan Bakkalbaşıoğlu bu kısımda metinde de yer verdiğimiz Emin Çölaşan'ın hazırladığı yazı dizisindeki Zeki Kılıç'ın ifadelerine cevap vermektedir. (Yz. Notu).

Ö.B.: *Bakın siz bir sivil olarak bir tarih öğretmeni olarak çok mantıklı bir şey sordunuz bunun için mektep medrese bitirmeye gerek yok. Niye böyle bir şey yapıldı. Sonra bu görev önce Deniz Kuvvetlerine verilmişti. Önleme görevi. Doğrusu bu olur. Yasak bölgeye savaş gemisiyle önlersin girme dersin batırırım dersin. Deniz Kuvvetleri diyor ki o saatte oraya yetişmeme imkân yok. Sürati var mesafe var bu matematiksel bir kural. O zaman Hava Kuvvetleri taarruz etsin. Sonra Deniz Kuvvetleri kalanları imha etsin. Hata burada aslında gerek yoktu.*

Ç.S.: Hava unsuru vurduktan sonra.

-Ö. B: *Son olarak şunu söyleyeyim. Hava kuvvetleri diyor ki biz size sorduk orada gemi var mı siz yok dediniz. Şimdi bakın bende deniz kuvvetlerinin bütün harekât mesajlarının çoğu var. Deniz Kuvvetleri her harekâtını Hava Kuvvetlerine bildirmiş.*

Ç.S.: *Muhaberat çalışmış diyebiliriz.*

Ö.B.: *Mesaj olarak yüzde yüz. Her saat başı yönetmelik olarak nerede olursak olalım gemilerin mevkillerini Ankara'ya bildiririz. Bunu yapan bir donanma ve bunu alan bir Ankara karargâhı, orada geminiz var mı diye bir soru alsa yanlış bir cevap verebilir mi? Bu bir. İkincisi yine aynı bölgede Baf'ın 20 mil kuzeyinde, bize taarruz edilen bölgenin 10 mil daha kuzeyinde, üç tane Rum hücumbotu çıktı biz onları tespit ettik imha ettik ve bildirdik. Nerede olduğumuzu, ne yaptığımızı. Dolayısıyla bizim orada olduğumuzu biliyorlar. Onların tek savunduğu bir teyp bandı. Efendim bir teyp bandıyla gelmişler. Sormuşlar deniz kuvvetlerine, işte bant burada. Şimdi İbrahim Fırtına komutanımız bir kitap yazdı epey bir zaman önce. Orada kuvvet komutanı bu teyp bandını soruyor. Teyp bandını kimse bulamadı. Diyelim bu gemilerin Yunan gemisi olduğunu varsayalım. Siz de gemilerin komutanısınız. Taarruza uğradınız. Rotanızı nereye çevirirsiniz?*

Ç.S.: Güneye çeviririm.

Ö.B.: *Bu bir alternatif başka nereye çevirirsiniz?*

Ç.S.: Batıya doğru ricat edebilirim.

Ö.B.: *Yunanistan'a doğru. Peki gemiler beş saat kuzeye gidiyor devamlı.*

Ç.S.: Anakaraya doğru geliyor.

Ö.B.: *Evet anakaraya. İki tane Yunan gemisi olsa ha babam bomba yiyor Anadolu'ya doğru mu gelir. Bu Levsos var ya Baf'a çıkarma yaptıktan sonra süratle Mısır'a gidiyor, Libya'dan dolaşıp Girit'e öyle gidiyor.*

Ç.S.: Ben de bunu düşünmüştüm.

Ö.B.: *Tek taraflı suçlamanın hiçbir sonucu yok. Sonunda birileri çıkıyor tek taraflı şeyleri çürütüyor.*

Ç.S.: *Komutanım son olarak şunları ilave etmeliyim, bu kitabı iyi ki de yazdınız. İlk harekât düzenlenirken daha ilk başta, birbirimizi vurma olasılığına karşılık bir şifre bir parola oluşturulmamış mı?*

-Ö.B.: *Hepsi var. Müşterek harekât merkezine katılan birliklerin müşterek parolaları var. Hiç sorun yok. O gün Birinci Taktik Hava kuvvetleri de harekâta katılıyor. Yani Yunanistan'a karşı bekleyen hava kuvvetleri riske sokup sırf bu konvoyu batırmak için 2. Taktik Hava Kuvvetlerine takviye için gönderiyor. Dolayısıyla bu takviye birliklerde o parola yok. İki, yine anılardan söylüyorum. Gemilerde IFFS cihazı vardır gemilerde. Elektronik sinyal yollarsınız. Uçakla örtüşürse dost musunuz düşman mısınız anlarsınız. Adamlar zaten Yunanistan'a karşı hazırlandıkları için o IFFS kodlarını almamışlar. Dolayısıyla ben kurulumu*

gönderdiğim zaman onu anlayamıyorum dost mu düşman mı? Sonuçta Adana’da bulunan birlikler parolada vs. hepsinde mutabık. Ama hariçten gelen takviyeye olarak gelen hava unsurlarının elinde Kıbrıs’ta kullanılan parola yok.”

SONUÇ

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye’nin Londra ve Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs üzerinde bulundurduğu garantörlük hakkının neticesinde gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılın Türk siyasi ve Türk askeri tarihi açısından en önemli olayları arasında yerini alan Kıbrıs Barış Harekâtı, seneler sonra dahi nihai çözüm tartışmalarının yaşandığı Kıbrıs üzerinde daima önemini koruyacaktır. Savaşlar tarihine bakıldığı zaman birçok muharebede ordular içerisinde dost ateşi sonucunda zayıflar verilmiştir. Hatta Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında karşı cephede de Rum Milli Muhafız Ordusu, Yunanistan’dan gelen bir askeri kargo uçağını düşürerek bir başka hatanın parçası olmuştur. Türkiye, TCG Kocatepe’nin batırılmasıyla harekattaki en üzücü kaybını yaşamıştır. Bu söylem iddiadan öte bir tespittir. Türkiye’nin harekatta kara, deniz ve hava unsurlarının bir arada eş zamanlı kullanılmasıyla harp tarihine geçen başarısına elbette gölge düşürmeyeceği, harekata katılmış komuta heyeti tarafından seneler sonra hazırlanan belgeselerde ve anlatımlarda tekrarlanmıştır. Ancak, facialar ve felaketlerin toplumsal hafızada, zaferlere nispeten unutulmaya daha çabuk yüz tutması da ayrıca üzüntü vericidir. Hataların üstünü örtmek, facialardan ders çıkarmamak, doğal bir insan davranışı olarak görülebilir. Ama toplumların bu gibi esef veren olaylardan dersler çıkararak yeniden yaşanmalarını önlemek adına gereken tedbirleri alması gerektiği de yine bir o kadar doğal bir eylem olmalıdır.

Kocatepe’nin batırılmasından sonra sorumluluk kimlerdeydi sorusu bu hadisede en çok sorulan soru olmuştur. Gemiler yanlış yerde mi duruyordu, hava unsurları mı hatalıydı yoksa her iki kuvvetin de hatasının üzerinde savaş karargahında muhaberatın mı kaynaklanmıştı sorularına senelerdir yanıt aranmıştır. Hatıratlar ışığında hemen hemen her kesim kendi yaşadıkları ve bildikleri ekseninde anlatımlar ortaya koyarken Kocatepe’nin yasak sahada bulunduğu ve bu nedenle bombaların hedefi olmaktan kaçınmadığı iddiasını öne sürenlere karşılık Kocatepe mürettebatında olan isimlerin anlatımları ve belgelere dayandırdıkları çalışmaları, belki de en az sorumluluğun bölgedeki üç gemide olduğunu ortaya koymaktadır. Bu fikirden hareketle olduğunu tahmin ettiğimiz bir diğer husus Nejat Tümer’in de değindiği noktada bu gemilerin komuta kademesindeki değerli subaylar, ilerleyen yıllarda Türk Deniz Kuvvetleri’nde en tepeye kadar birçok önemli komuta kademesine yükselmişlerdir. Hava Kuvvetleri içerisinde ayrıca bir muhaberat eksikliği, yukarıda yer verdiğimiz söyleşilerden anlaşılmaktadır. Mütercimler’in aktardığı üzere de yaşanan aksilikler ve hatalar, Hava Kuvvetleri’ndeki genel kanı müşterek harekât tecrübesinin noksanlığıdır.

Kocatepe’nin batırılışında bütün anlatımlar birleştirildiğinde Ankara’daki Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın teknik ekipmanının Genelkurmay binasına nakledilememesinden doğru harekât haberleşmesinde doğal bir kopukluk olduğu sonucu da çıkarılmaktadır. Israrla bir konvoyun geliyor olduğuna inanılması, Bakkalbaşıoğlu’nun kitabının ismine verdiği, Meker’in de kitabının önsözünde telaffuz ettiği akıl tutulmasına yol açmıştır. O andan itibaren silahlı kuvvetler nerede nasıl olursa olsun bu konvoyun vurulması fikrine göre şartlanmış ve bunun neticesinde Kocatepe kaybedilmiştir. Tek bir sorumlunun olmayışı, hatalar zinciriyle örülen hadisenin akabinde şu soruyu da gündeme getirmiştir. TCG Kocatepe’nin batırılması önlenemez miydi? Bu soru elbette ilk olarak yöneltilen sorumlu kimdi sorusundan sonra gelmektedir. Bunun yanıtı da istihbarat ve haberleşme ağının ancak doğru işletilmesiyle olabileceğidir. Zira hava unsurlarının saat 17.00’den sonra vurmaya devam etmesi, Türkiye’nin bölgede arama kurtarma faaliyetlerine ilk anda başlayamaması şunu ortaya koymaktadır ki tıpkı

1964'te Türkiye'nin silahlanması Kıbrıs'a yönelik bir harekâtı kısıtlamış ve Türkiye böyle bir harekatta o ana kadar hazırlıklı olmadığı anlaşılmışsa, bu harekatta da olası bir dost kuvvet ateşine karşı gereken tedbirler tam manasıyla alınamamıştır. Ege bölgesine doğru konuşlanıp vazifelendirilen uçaklarda harekatta kullanılan parolaların bulunmayışı da bu gerekçe içerisinde görülebilir.

TCG Kocatepe'nin ardından çalışma boyunca anlatımlarına yer verilen komutanların altını çizdikleri bir hususu hatırlatmakta fayda vardır. Harp esnasında hemen her şey muntazam şekilde plana bağlı kalmayabilir ve anlık kararlar çok önemlidir. Hatalar kaçınılmazdır. Bu hataları en aza indirmek ve hızlı, yerinde kararlar alarak muharebeyi kazanmak bir kabiliyettir. Türk Silahlı Kuvvetleri bu kabiliyette olduğunu defalarca ispat etmiştir. TCG Kocatepe'nin şehitlerinin ve gazilerinin anılarının anıtlştırılması ve bu hadisenin toplumsal hafızada canlı tutulması bir kusurun durmaksızın öne çıkarılması anlamı taşımamalıdır. Bu hareket bilakis bir toplumun bütün fertlerine verdiği değeri ortaya koyacak bir davranış şeklidir.

EKLER

Kocatepe Muhribinin ABD Donanmasında görevli olduğu döneme ait fotoğraflar

Kaynak: <http://kaanaltin.com/kocatepe.html>

E. Kd. Kur. Yr. Özhan Bakkalbaşıoğlu ile 14 Eylül 2024 tarihindeki söyleşi

KAYNAKÇA

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar – Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Yay. Yön. Zafer Karaca, Tarih

Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Agun, Hüseyin, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1997.

Alasya, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.

Akın, Fatih, *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6 – 7 Eylül 1955 Olayları*, Kum Saati Yayınları,

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.

Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Bakkalbaşıoğlu, Özhan, *Kıbrıs Barış Harekâtı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020.

Başara, Levent – Güvenç, *Serhat, Kıbrıs İçin Havalandılar "G -Günü"*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022.

Bekarlar, Faruk, *Kıbrıs Sorunun Doğuşu Menderes Dönemi Türk Yunan İlişkileri*, Arayış Yayınları, İstanbul 2006.

Birand, Mehmet Ali, "Yeşil Ada Kıbrıs" Belgeseli, 1989 TRT.

Clark, Tommy, *Kısa Kıbrıs Tarihi*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2020.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Fırtına, H. İbrahim, *Alçalmadan Yükselenler*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020.

İsmail, Sabahattin – Birinci, Ergin, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, KKTC Mili Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Kaynak Kişi: Özhan Bakkalbaşıoğlu, 1948 İstanbul Doğumlu, Deniz Harp Okulu Mezunu, İstanbul'da ikamet etmekte, Görüşme Tarihi: 14 Eylül 2024.

Keser, Ulvi, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kolutek, Mikail, "Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Artvin Gazetelerine Yansımaları Üzerine Bir Basın Kritiği, *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ss. 155-184.

Kulaç Hasan & Selçuk Erdurak, *Bir Komutan Bir Yaşam (E) Ora. Nejat Tümer 10ncu Deniz Kuvvetleri Komutanı*, Dz. K.K. Basımevi, Ankara 2008.

Meker, İsmail, *Kocatepe Batarken Cehennemde Ateş Kardeşliği*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 2021.

Mütercimler, Erol, *Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri: Satılık Ada Kıbrıs*, Alfa Kitap, İstanbul, 2024.

Sarı, Çağhan, "6-7 Eylül'ün Ezberi Sabri Yirmibeşoğlu", *İhtimal Dergisi*, Ekim 2016, S.5, s.8-11.

Serter, Vehbi Zeki, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerle Kıbrıs Sorunu Kaygılı Yıllar (1974-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014

Tenşi, Murat Tevfik, *Kıbrıs Darbesi Yunan İstilas 15 Temmuz 1974*, Gülnar Yayınları, Ankara 2023.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi V*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

<http://kaanaltin.com/kocatepe.html>

<https://www.sozcu.com.tr/kocatepeyi-nasil-batirdik-bombalayan-pilot-anlatiyor-wp7747686>

<https://www.sozcu.com.tr/kocatepeyi-nasil-batirdik-gemi-komutani-anlatiyor-2-2-wp7748532>

<https://www.sozcu.com.tr/kocatepe-batarken-genelkurmay-harekat-merkezi-4-wp7749559>

SÜMER MİTOLOJİSİ VE YAYILIM ALANI*

SUMERIAN MYTHOLOGY AND ITS SPREAD

Burcu AKGÜL**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 30/05/2025 Düzeltme/Revised: 30/06/2025 Kabul/Accepted: 30/06/2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/ Citeas: Atıf / Cite as: Akgül, B. (2025). Sümer Mitolojisi ve Yayılım Alanı. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 69-98. <https://doi.org/10.52735/bellek.1707608>

ÖZET

Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı verimli topraklar, Sümerlilere göre ise Sümer Ülkesi olan Mezopotamya'ya MÖ 4000'li yıllarda geldikleri düşünülen Sümerler yüksek bir kültür seviyesine ulaşmış bir uygarlıktır.

Sümerler Sümer Kent Devletlerini kurmuşlardır. Sümerler, gelişmiş kent yapıları, ileri tarım teknikleri, yazı sistemleri ve hukuk anlayışı ile tarih boyunca kendinden sonra gelen devletleri etkilemişlerdir. Kurdukları her şehre koruyucu bir Tanrı vermişlerdir. Sistematikleştirdikleri bir din anlayışı olan Sümerliler Tanrıları, Tanrıçaları ve olağanüstü figürleri ile inancın ifadesi diyebileceğimiz mitler geliştirmiştir. Mitolojinin birçok tanımı vardır. Bazı görüşler mitlerin insanın dini görüşü olduğunu söylese de bazıları ise bunun tam tersi olduğunu düşünmektedir. Mitler tarihsel bir olayı yansıtabilir onu öyküleştirerek anlatabilir. Gerçek ve gerçek olmayan arasındaki sınırın çizilemediği o zamanlarda mitoloji ortaya çıkmıştır. Yani insanın var olduğu her yerde mitoslar da vardır.

Mitoloji sayesinde yüzyıllar boyu insanlar neler düşünmüş, hangi aşmalardan geçmiş bir film gibi önümüze sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Mitoloji, Sümerler, Tanrı, Babil

EXTENDED SUMMARY

The Sumerians, who are thought to have arrived in Mesopotamia, the fertile lands irrigated by the Euphrates and Tigris rivers, which was the land of Sumer according to the Sumerians, in 4000 BC, were a civilization that had reached a high level of culture.

The Sumerians, who had a systematic understanding of religion, developed myths that we can call the expression of faith with Gods, Goddesses and extraordinary figures. Many definitions have been made for mythology. While some views say that myths are the religious views of people, others think the opposite. Myths can reflect a historical event and tell it by turning it into a story. Mythology emerged in periods when the boundary between reality and unreality could not be drawn. In other words, myths exist wherever there are people.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirisi gerçekleştirilmemiş olup, “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Öğretmen, Şehit Hüseyin Yırtıcı İlkokulu, elifnazsinem@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5580-4216

The Sumerians played the leading role in the meeting of mythology with writing. The Sumerians also left us the first examples of written myths. The texts were written on clay tablets in cuneiform. The tablets they wrote could have been the bedside books of that period. We have learned from these ancient people about many subjects, from the creation of the universe, its organization, the creation of man to social rules, trade, agriculture, writing and literature. Texts written in cuneiform include prayers, hymns, prophecies and mythological stories. Mythological stories in the Sumerians also included moral lessons that reinforced social rules. Even the authority of the king was based on a divine foundation. Kings were seen as representatives of the Gods on earth. Order was provided in society and people followed the rules through mythology. The Sumerians founded the Sumerian City States. The Sumerians influenced later states throughout history with their advanced city structures, agricultural techniques, writing systems and understanding of law. They gave a protective God to each city they founded. According to Sumerian mythology, gods and goddesses were the protectors of the cosmic order in nature and represented different aspects of social life. In the Sumerian belief system, everything from the functioning of the universe to the cycle of nature, from human life to death was associated with gods. The wrath of the gods was associated with drought, war, epidemics and natural disasters. The seven great gods who determined fate were at the center of the Sumerian pantheon. In Sumerian mythology, there are hundreds of gods other than the main gods. However, some of these gods stood out.

Each of the Sumerian cities was the center of one or more gods. The Sumerians built Ziggurats to please the gods and gain their support. These temples were considered the homes of the gods on earth. Each city and community gave priority to certain gods according to their needs. For example, Uruk was the sacred city of Inanna and Nippur was the sacred city of Enlil.

Sumerian mythology consists of stories about the creation of the universe, the duties of the gods, the formation of natural events and the place of man in the universe. According to the creation myth, it is said that the world was initially formed from chaotic waters. It is one of the famous myths that describe the order created by the gods. Sumerian creation myths reveal their cosmological understanding and the roles of the gods in this process. These stories later emerged in Babylonian and Assyrian mythology.

Myths are the basis of cultural transmission. They also ask universal questions about human nature. For example, they deal with universal themes such as life, death, wisdom, power and love. Sumerian mythology has had an indirect, if not direct, influence on not only the period but also on today's literature, cinema and popular culture. The Epic of Gilgamesh, considered the world's oldest literary text, has inspired many works today.

There are four interconnected sections in this study. In the first section of our study, we tried to introduce the Sumerian civilization in general terms. In this section, we introduced the Sumerian civilization in terms of who the Sumerians were, their forms of government, the formation of city-states, the invention of writing, economic activities, etc. In our second section, we introduced the gods in the Sumerian pantheon. In the third section, we discussed the subject of mythology and gave examples from Sumerian mythology. In the fourth section, we discussed the reflections of the Mesopotamian belief system on the Babylonian civilization and the similarities of myths and gods. We tried to explain the mythological influences of Mesopotamian societies by giving examples.

Thanks to mythology, we can watch what the people who lived at that time thought and experienced centuries ago, like a movie. Thank you, ancient community, Sumerians.

Keywords: Mesopotamia, Mythology, Sumerians, God, Babylon

Bu konu hakkında araştırma yapmaya başlamadan önce hiç zaman kavramının olmadığı ya da yazının olmadığı bir dönemde de insanların var olduğunu düşünmemiştim. Evet, insanoğlu böyle bir dönem yaşadı. Ta ki 5000 yıl kadar önce yazı Sümerler tarafından bulunana kadar. Sadece yazı ve zaman kavramı da değil 360 derece, daire, diş hekimliği, tarımda sulama teknikleri, tekerlekli araçlar, geometri, mimari, vergilendirme sistemi, hukuk vb. birçok alanda buluşlar yaptılar. Köy kültüründen şehir kültürüne giden süreçte Mezopotamya'yı medeniyetin merkezi yapmayı başarmışlardır. Bundan 100-150 yıl öncesine kadar tanınmayan bu uygarlık şimdi birçok dalın mimarı konumundadır. Asur ve Babilliler hakkında bilgi aramak için yapılan kazılarda ortaya çıkan kil tabletler okunarak ticari, yasal, idari, dini bilgiler ışığında Sümerler hakkında bilgi edinmiş olduk.

Çok tanrılı bir dini inanca sahip olan Sümerler kurdukları her şehir devletinde tanrılarını onurlandırmak için tapınaklar yapmış ve bu tapınaklara Ziggurat adını vermişlerdir. Çünkü her şehrin bir tanrısı olduğuna inanıyorlarmış. Bu yapılar, tanrıların gökyüzü ile bağlantısını temsil

edermiş. Tapınaklar sadece dini açıdan değil siyasi ve ekonomik açıdan da değerliymiş¹ Bu tapınaklar üç ana bölümden ve yedi kattan oluşmaktadır. Tapınaklar kerpiç ve tuğladan yapılmıştır. İlk katlarda erzak deposu bulunurken, orta katlarda okul ve tapınak, son katta rasathaneler bulunmaktadır.

Sümerlerin renkli, gizemli, yaratıcı bir iç dünyaları vardı. Sümer mitolojisinde ise bu iç dünyayı yansıtan en güzel örnekler mevcuttur. Olağan üstü kahramanlar, gizemli olaylar mitleri süslemektedir. Bu öyküler gerçek olayları da yansıtmaktadır. Sümerlerde kahramanlık öyküleri şiirsel bir metotla anlatılmaktadır. Destan biçimindeki kahramanlık hikâyeleri ise çeşitli müzik aletleri ile müziği ile yeni kuşaklar ezberlemiştir. Gılgamış adına yazılmış beş ayrı şiirsel destan vardır²

Mitoloji kulaktan kulağa aktarılan sözlü birer efsaneyken, Sümerlerin yazıyı bulması ile günümüze kadar ulaşmıştır. Hem yazılı hem de sözlü olarak aktarılan bu destanlar, mitler Sümerlerden sonra gelen Akkadlar, Babiller, Asurlar gibi birçok medeniyeti etkilemiş günümüze kadar gelmiştir.

1. Genel Hatlarıyla Sümer Uygarlığı

Harita1:AntikMezopotamya

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Sumer_satellite_map.jpg.E.T.:12/11/2024, 19:10.

MÖ 3000 yıllarında çok kurak yaşaması zor olan Mezopotamya topraklarını yaşanabilir verimli topraklara dönüştüren kadim uygarlık Sümerler. İlk defa yüksek bir kültür oluşturan Sümer halkı kimdir nereden gelmiştir bunlar tam olarak bilinmemekle beraber Sami kökenli olmadıkları ve Asya'dan geldikleri rivayet edilmektedir. Arkeologlar Asur ve Babil kaynaklarını ararken sadece 150 yıl önce Sümerlere ulaşmışlardır. Akkadlılar onlara Sümeru demişlerdir. Bu ad genel olarak coğrafyaya verilen addır. Sümerler ise Sümer tabletlerinde yaşadıkları bölge için Soylu Krallar Ülkesi Kengi diyorlardı. İlk tabletler yazılırken kendi tarihsel süreçlerini anlatma amaçlı yazılmadığı için kesin olarak Sümerler ne zaman doğdu bilemiyoruz.³

Eklemeli olan bir dil kullanmışlardır. Tek başlarına hecelerin bir anlamı yoktur ve heceler birleşerek yeni kelimeler oluştururlar. Sümerce, Sümer şehir devletlerinin yönetiminde,

¹ Ekrem Memiş, *Eski Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa 2015, s. 21-22.

² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar.*, İstanbul İletişim Yayınları, 2012, s. 70.

³ Emin Bilgiç, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s. 82- 83.

tapınaklarda, ticarete ve kültürel hayatın birçok alanında kullanılmıştır. Sümercenin kökeni belirsizdir.

Sümerlerde eğitim ise sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Yazı dili belli bir sınıfa ait kalmamış ve halk tarafından da öğrenilmiştir. Sümerlerde eğitim, Edubba adı verilen okullarda yapılmış. Okullarda eğitim –öğretim verilirken ilerde okuma yazma öğrenen bu çocukların ülkeye yararlı olabilecek mesleklerde başarı sağlamaları amaçlanmıştır. Ummia adı verilen uzman öğretmenleri ve şeşgal adında yardımcı öğretmenleri varmış. Öğrencilere ise tablet evinin oğulları anlamına gelen dumuédubba denilmiştir⁴. Temel olarak yazı, matematik, din ve idari bilgiye odaklanan bir eğitim sistemi vardır. Sümerlerin gelişmiş bir uygarlık olmasını bu eğitim sistemi sağlamıştır.

Sümerlerde yönetim, dini inançlarla yakından ilişkilidir. Merkezi otorite ve güçlü bir organizasyon üzerine kurulmuş. Rahipler, krallar ve askeri liderler, toplumun düzenini sağlamak ve şehrin refahını korumak için iş birliği içinde çalışıyorlarmış. Her şehir devleti, bir tanrının koruması altındaymış. Sümerlerde yöneticilere Lugal (büyük adam) veya Ensi (vali) denirmiş.

Kanunlar, toplumda düzeni sağlamak ve toplumsal eşitsizlikleri yönetmek için yazılmıştır. Bu kanunlar, suçların cezalarını belirlemekte, sosyal düzeni sağlamakta ve adaleti uygulamakta kullanılmıştır. Sümerler, tarihte bilinen ilk yazılı hukuk sistemlerinden birini geliştirmiştir. Ur-Nammu Kanunları, insanlık tarihindeki ilk yazılı kanunlar arasında kabul edilmiştir.

Dicle ve Fırat nehirlerinden kanallar açarak bahçelerini sulayıp tarım yapmışlardır. Sümerlerde yaşam tarımsal hayata bağlıydı. Doğa her zaman cömert değildi zaman zaman kuraklık ve sel baskınları olmuştur. Sel baskınlarının etkisini azaltmak için setler yapmışlardır.⁵ Kent devletleri tarım yapılabilen verimli nehir kıyısı olan bölgelere kuruluyordu. En önemlisi çiftçiler için el kitabı olabilecek 4000 yıl öncesinden bir tablet tarımın tarihinin en eski kayıdır. Tablet ilk cümlesi:

“Bir zamanlar çiftçi oğluna şu uyarıları yap” tır.

Tarlanın yabani otlardan temizlenmesi, tarladaki su seviyesinin kontrolü, hangi aletleri kullanmaları gerektiği, tohumu ekme, sulama, filiz zamanı gibi bilgiler yer almaktadır⁶

Sümer ekonomisi için hayvan yetiştiriciliği de önemli bir yer tutmaktaydı. Besin olarak ve giysi üretiminde hayvanlardan faydalanılmaktadır. Taşıma işinde kullanılan hayvan eşektir. Ekonomik açıdan koyunlar da önemliydi. Kuş, geyik, ceylan vb. hayvanların teslimatlarının kayıtları vardır.⁷

Maden ve taş az olduğu için en çok bulunan ırmak kilini kullanarak kavanoz, levha haline getirip fırınlamışlardır. Ağaç olmadığı için sazlıklardan faydalanmış ve çamur, kil yardımıyla barınaklar yapmışlardır. Irmak kilini şekillendirerek tuğla yapmış ve inşaat malzemesi olarak kullanmışlardır.

⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 312.

⁵ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 42-43.

⁶ Muazzez İlmiye Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası. II. Cilt* Kaynak Yayınları. 2016.s.115; Samuel Noah Kramer, *Sümerler “Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri”*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s. 145-148.

⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümerler “Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri”*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s. 149-150.

Sümerler hem dini hem de toplumsal yaşamın merkezi olan zigguratlar inşa etmişlerdir.⁸ Sümerler, tanrıların gökyüzünde yaşadığına inanıyorlarmış. Sümer şehir devletlerinde zigguratlar, kralın ve rahiplerin tanrılarla bağlantısını simgelemektedir. Ziggurat, hem dini bir merkezmiş hem de gücün bir sembolüymüş.

En önemli buluşları ise kil üzerine yazı yazmalarındır. Sümerlerde yazı, öncelikle ticaret ve tarım ürünlerinin kaydını tutma amacıyla geliştirilmiştir. Fakat zamanla kültürel, dini ve hukuki bir araç olarak çok yönlü bir sistem haline gelmiştir. İlk Sümer yazıları, nesneleri ve kavramları resimlerle ifade ediyormuş. Zamanla bu semboller daha soyut hale gelmiştir. Pişmiş kilden yapılmış Uruk kentinde bulunmuş bir tablet. Yazıdan daha çok şekiller resim görüntüsündedir. Bu simgesel anlatım zamanla aşağıdaki gibi değişmiştir:

Resim 1: Erken döneme ait bir çivi yazısı örneği. <https://www.wikitarıh.com/wp-content/uploads/2019/03/civi-yazisi-1.jpg>. E.T.

Resim 2: Sümer çivi yazısıyla kil tablet üzerine yazılmış valinin gümüş özet hesabı. https://en.wikipedia.org/wiki/File:P1150884_Louvre_Uruk_III_tablette_%C3%A9criture_pr%C3%A9cun%C3%A9iforme_AO19936_rwk.jpg

	M.Ö. 3200	M.Ö. 3000	M.Ö. 2400	M.Ö. 1000
sag BAŞ				
gin GİR				
a SU				
muşen UÇAN				

Resim3: Gliftlerin zaman içinde değişimi

http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/kadim/images/ka25.jpg. E.T.: 18/12/2024, 19:30

Yazının icadı ile ilk çağdaş uygarlığı kurmuş bununla birlikte resmi olarak eğitimin temelini atmışlardır. Yazının icat edilmesi ile devam eden süreçte alfabenin ortaya çıkması ile insanlar dini, bilimsel, kültürel vb. tüm faaliyetleri kayıt altına alınabilir hale gelmiştir.

⁸ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2016, s.66.

Böylelikle örgütler sistematize edilmiş ve arşivleme sistemi oluşmuştur.⁹ Yazı, tarihin başlaması olarak kabul edilen bir yeniliktir. Sümer edebiyatı, yazı sayesinde gelişmiştir. Sümerce belgelerin toplam sayısı 100.000'i bulmaktadır. Yapılan kazılar sonucunda şu ana kadar bulunan en eski edebi metin M.Ö. 2400'e tarihlenmektedir.¹⁰

Kanunlar ve sözleşmeler yazı sayesinde kayıt altına alınarak hukuk düzeni sağlanmıştır. İlk zamanlarda toplum özgür ve eşit insanlardan oluşuyormuş. Yaşlılar ve Erkekler Meclisi adında iki meclis bulunuyormuş. Yaşlılar Meclis'i soylulardan, Erkekler Meclisi ise sıradan yurttaşlardan oluşuyormuş. Rahipler, kral ve ailesi toplumda küçük bir grubu oluştururken çoğunluk çiftçiler, balıkçılar, tüccarlar, yazıcılar, hekimler, mimarlar, demirciler ve çömlekçilerden oluşuyordu. Zengin ve güçlü ailelerde toplumun içinde mevcuttu. Dört farklı sınıf vardı. Soylular, Yanaşmalar, Köleler ve Sıradan Yurttaşlar.

Önce İran'ın batı bölümündeki toprakları daha sonra da kuzey Mezopotamya'dan toprak alarak ilk Sümer devletini kuruyorlar. Sümerliler Mezopotamya'da örgütlü bir devlet yapısını kullanan ilk uygarlıktır.

1.a.Öncül Sümer Yerleşimleri

Sümerler, Mezopotamya'da kent devletlerinde yaşadılar. Her kent devletinde bir kral mevcuttu. Bütün kent devletleri merkezî bir tapınak etrafında kurulmuştu ve etrafları surlar ile çevriliydi. Çevresinde de köyler bulunurdu. Cemdet Nasır'dan sonra Mezopotamya'da adına "Erken Hanedanlar Dönemi" denilen ve 550 yıl süren bir dönem yaşanmaktadır. Bu dönem, Erken Hanedanlar I (M.Ö. 2900-2750), II (M.Ö. 2750-2600), III. a. (M.Ö. 2600-2450) ve III. b. (M.Ö. 2450-2350) olarak adlandırılan alt bölümlere ayrılmaktadır.¹¹ Bu ayrımı, arkeolojik buluntulara dayanarak yapmaktayız. Bu süreç karmaşık bir süreçtir o yüzden tam olarak anlaşılamamıştır.

Bir taraftan şehirli hayata ve devletleşmeye doğru ilerlemekte olan bu sürecin Obeyd Dönemi'nde başlamış olabileceğini söyleyebiliriz. Tam anlamıyla şehirli bir yerleşim, Uruk Dönemi'nde Mezopotamya'nın güney tarafında oluşmuştur. Obeyd kültürü ile başlayan yerleşik hayat, M.Ö. IV. Bin yılda Uruk'ta (Erek) ilk şehir devletinin oluşmasıdır. Güney Mezopotamya'da Obeyd kültürünün izleri, kuzeyde Halaf kültürünün yayıldığı tüm bölgelerde görülür. Bu dönemin en belirgin özelliği ihtiyaçlar nedeni ile ticaretin gelişmesidir. Altıncı bin yılın sonunda Halaf kültürünün yerini alarak tüm Mezopotamya tarafından Obeyd kültürü benimsenmiştir.¹²

Erken Hanedanlar Dönemi'nde, şehirlerin yükselişi ile birlikte yazı geliştirilmiş ve hükümetler kurulmuştur. Mezopotamya'da şehir devletlerinin her biri hanedanlar tarafından yönetilmekteymiş. 18 tanesi büyük olan 35 kadar şehir ve kasaba vardır. Bunlar Sippa, Kim,

⁹ Ateş, Hamza ve Soner Ünal. «Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat.» *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, s. 2.

¹⁰ Selen Hırçım, *Çivi Yazısı: Ortaya çıkışı, gelişmesi, çözümü*. Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü., İstanbul 1998, s.13.

¹¹ Firuzan Kınal., *Eski Mezopotamya Tarihi*. ,Dil Tarih ve Coğrafya Basımevi, Ankara 1983, s. 44.; Kemalettin Köroğlu , *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. ,İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 60.

¹² Kemalettin Köroğlu , *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. ,İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 46-49.

Isin, Nippur, Adab, Zabalam, Şuruppak, Umma, Girsu, Lagaş, Badtibira, Uruk, Larsa, Ur ve Eridu olarak kuzeyden güneye doğru böyle sıralanmıştır.¹³

Sümer kentlerinde bulunmuş olan üzerinde kent adları ve bu kentlerle ilişkili kral adları bulunan yazıtlar belge niteliğindedir. Yapılan arkeolojik kazılardan faydalanarak Erken Hanedanlar Dönemi içinde bahsedilen Sümer Kral Listeleri bulunmuştur. Bu listelerin tam olarak tarihsel doğrulukları bilinmese de bize değerli bilgiler sunmaktadır. Mitoloji ile harmanlanmış bu bilgilerde kralların adları, neler yaptıkları, hükümdarlık süreleri, kahraman olan krallardan söz edilmiştir. Tufan'dan önce Sümer ülkesinde hüküm süren 8 kral ve bunların kentleri vardır. Tanrıların ilk olarak krallık kurma görevini Eridu kentine verdiği düşünülmektedir. Bu belirtilen sekiz kraldan her biri çok uzun yıllar hüküm sürmüştür. Tufan'ın olması ile birlikte krallık yıkılmıştır. Ancak devam eden süreçte bir krallık diğerine üstünlük sağlamış ve üstünlük sağladığı krallığı ele geçirmiştir. Tufan'dan sonra ise Kiş, Uruk, Ur olmak üzere üç hanedan hüküm sürmüştür. Tufandan sonra Kiş yeni krallık merkezi olmuştur. Kiş'ten sonrasında ise krallık Uruk'a geçmiştir. Böylelikle krallık bir şehirden başka bir şehre geçmiştir. Kiş şehri Tufandan sonra Kiş'in Hükümdarı unvanını almış en eski iktidar merkezi konumuna geçmiştir. Burada ise Tufan'dan öncesi kadar uzun bir yaşam ve hükümdarlık süresi bulunmamaktadır.

Bu dönemde Kral Listelerinin yanı sıra edebi metinlerde çivi yazılı belgelerde mevcuttur. Bu metinler mitolojik öyküler anlatır ve metinlerde çok güçlü krallar, kahramanlar vardır. Kral listelerinde bahsedilenlerin hepsi kral değildir. Askeri önderlere Lugal yani Büyük adam, rahip anlamına gelen En denilmekteydi. Sümer Kral Listesi'nde adları olmayan fakat kentlerde bulunan mühürlerde, Ur'da bulunan kral mezarlığı ve Adak Yazıtları vb. buluntularda adı geçen krallar bulunmaktadır.

Üçüncü bin yıl başlarında Kral Etana Kiş kralıdır ve adından mitolojik bir kahraman olarak söz edilir. Onun döneminde ülke istikrara kavuşmuştur. Mühürlerde ise Kral Etana'nın göğe yükselmesi konu olmuş ve kartalın kanatlarında uçarken betimlenmiştir.¹⁴ Uruk kentinin kurucusu kral listesinde ikinci sırada Kral Enmerkar vardır. Meş-kiag-maşer'in oğlu olan Enmerkar Uruk Mabedini yaptırmıştır.

Enmerkar'dan sonra adından iki destanda bahsedilen Lugalbanda gelmektedir. İmdigud yani çift başlı kartalın sırtına binerek çok uzak bir ülkeden döndüğü anlatılmaktadır. Diğer destanda ise Hurum dağlarını Uruk ordusu aşarken hastalanmış ve Güneş, Yıldız ve Ay tanrılarına yalvararak hastalıktan kurtulmuştur.

Dördüncü kral ise aşk tanrısı İnna'nın aşığı olan Dumuzi'dir. Kutsal izdivaç ayinlerinin başkahramanıdır.

Beşinci kral ise meşhur Gılgamış'tır. Bir insan, hükümdar olarak değil de efsanevi bir kişilik olarak tanıtılmıştır. Gılgamış adına destanlar yazılan şan, şöhrat ve ölümsüzlük için mücadele etmiştir. Sümer destanlarında ve ilahilerinde yer alan bilgilere göre Mebaragesi ve oğlu Agga, Uruk kralı Gılgamışla bir mücadele girmiş ve bu mücadeleyi Gılgamış kazanmıştır. Kiş'ten sonra hakimiyet Uruk'a geçmiştir.

Bronzdan elde edilmiş güzlerde Kiş kentinde sarayda yaşayan Kiş Kralı Müsellim yazılıdır. Fakat kral listesinde olmadığı için bir çeşit unvan mı kral mı bilinmemektedir. Umma ile Lagaş arasındaki anlaşmazlığı sonlandırmıştır.

¹³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 62-63.

¹⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.65.

Er Sülaleler III. Döneminde tüm Sümerler bir kült merkezi olan Nippur'a hakim olmak isteyeceklerdir. Bütün Sümer kentlerine hakim olmak için yani Lugal Kalama olmak için Nippur'daki başrahibin elinden asasını almalı ve krallık tacını giymeliydi. En önemli krallıklarından biri, Meşanni-padda'nın kurduğu I. Ur Sülalesi'dir. Meş-anni-padda, A-anni-padda, Meş-kiag-nanna, El ulu ve Balulu bu sülalenin beşinci kralıdır. Diğer önemli krallık II. Uruk Sülalesidir. En ünlü kralı Kinişhedudu'dur. Tüm Sümer kenti üzerinde egemenlik kurmuştur.

Lagaş sülalesi iki tepe üzerine kurdukları Lagaş kentinde yaşıyorlardı. Bu kent Ur-Nanşe tarafından kurulmuştur. Lagaşta çok sayıda tablet ve arkeolojik eser bulunmuştur. En meşhur kralı I. Eannatum'dur. Akbabalar Stenlini yaptırmıştır. Eserin ön tarafında Eannatum askerlerinin başında bir törendedir. Arka tarafında ise savaşta ölen kişileri akbabaların parçalaması resmedilmiştir.

Resim 4: Louvre Müzesi'ndeki Akbaba Steli (ön ve arka)

[https://en.wikipedia.org/wiki/File:Stele_of_the_Vultures_in_the_Louvre_Museum_\(enhanced_composite\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Stele_of_the_Vultures_in_the_Louvre_Museum_(enhanced_composite).jpg)

Dokuzuncu kral Lugalanda zamanında Lagaşlı bir vatandaş olan Urukagina krallıkta yaşananlara ses çıkarmış ve isyan etmiştir. Urukagina İsyanı denilen bu olay çok ses getirmiş ve işe yaramış. Urukagina halk kahramanı olmuş ve idareyi ele geçirmiştir. Sosyal düzeni yeniden sağlamak için ilk yazılı kanunları çıkarmıştır.

Urukagina'nın yaptığı devrimden sonra Umma kentinde bir rahibin oğlu olan Lugalzagesi de Umma kral sülalesini devirip başa geçmiştir. Urukagina'yı da açtığı taarruz sonunda hükümdarlığının 25. yılında esir almıştır. III. Uruk sülalesinin kurucusu Lugalzagesi olmuştur. Lugal Kalama yani krallar kralı unvanını almıştır. Güney Mezopotamya şehirlerini tek bir idarede toplamayı başarmıştır. Taştan yapılmış bir vazo üzerinde bulunan kitabesinde bunu Tanrı Enlil'in kendisine bahşettiğini söylemektedir. Agedolu Sargon tarafından mağlup edilmiştir. Böylece Akkadlar dönemi başlamıştır.

1.b. Sümer Rönesans Çağı

Akkadlar'ın Güney Mezopotamya üzerindeki baskıları ortadan kalkması ile beraber Sümer kentinde yönetici olan sülaleler egemenliklerini ilan etmişlerdir. Böylelikle Sümerler yeniden canlanmış ve bir yüzyıldan daha uzun süren yeni bir dönem başlamıştır. Ur-Nammu ve ondan sonra gelen yöneticiler Sümer ketlerini yeniden canlandırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. III. Ur sülalesinin kurduğu yeni Sümer Devleti'nde yeni bir devir başlamıştı. Bu devre Sümer Rönesans Devri denilmektedir ¹⁵

Her şeyden önce eğitimin iyi olması gerektiğini ondan sonrasında kalkınma, iş gibi sorunların daha rahat çözüleceğini düşünen yöneticiler EDUBBA denilen okulları açmışlardır.

¹⁵ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*. ,Dil Tarih ve Coğrafya Basımevi, Ankara 1983,s. 93.

Buralarda sadece okuma yazma değil, matematik, astronomi, hukuk gibi dersler de verilmiştir. Böylelikle bir iş sahibi olmak isteyen herkes eğitim aldı. Yönetimde olan kişiler eğitilmiş oldu. Ülkede eğitim seviyesi arttı. Yapacağı işleri, yenilikleri, uygulamaları kayıt altına alan Ur – Nammu bu sayede devlette her şeyin kayıt altına alınarak yolsuzluk ve vergi gibi sorunları çözmüş oldu. Böylelikle ilk yazılı kanunname olan Ur-Nammu kanunları yazıldı. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Nippur koleksiyonunda yer alan tablet çok iyi korunamamış olduğu için Prolog ve birkaç maddesine ulaşılmıştır. Bu maddelerden anlaşılan modern bir hukuk anlayışı vardır. Devletin nasıl kurduğu, adaleti sağlamak için neler yapıldığı, dul ve yetimlerin haklarını savunduğu anlatılmıştır. Ur-Nammu Kanunlarında dünyanın yaradılışından, Ur şehrinin Ay tanrısı olan Nannar tarafından Ur kralı seçildiğini böylelikle Lagaş ensisi olan Namnahani'yi öldürdüğü de anlatılmaktadır. Ur-Nammu Akkadlılar gibi bölgede tek güç olmak istedi ve akınlar yaptı fethedilen yerlere valiler atadı. Ur Ziggurat ise Ur-Nammu döneminde kalan eserlerdendir.

Ur-Nammu'nun 18 yıl süren yönetimden sonra yerine oğlu Şulgi geçmiştir. Babasının yarım kalan Ziggurat'ı tamamlamıştır.

Şulgi genişlettiği toprakları eyalet gibi daha küçük bölümlere ayırmış ve başlarına Bütün idari teşkilat kendisine bağlamış. Bunun yanı sıra ekonomik alandada yenilikler yapmış. Kral Guru denilen yeni bir ölçü birimi geliştirdi. 1 Gur 250 litreye eşitti. Takvim sisteminde de değişiklik yapmıştır. Şulgi'den sonra oğlu Amar-Sin 8 yıl krallık yaptı. Şulgi'nin 12 oğlu olmasına rağmen yerine kardeşi Şu-sin geçti o da 9 yıl ülkeyi idare etti. En önemli icraatı Martu denilen kale duvarı inşa etmesiydi. Şu-Sin'den sonra ise oğlu İbi-Sin tahta geçti. Tahta çıkışının beşinci yılından sonra isyanlar başlamıştır¹⁶

Ur sülalensinin çöküşünde Suriye'den Ammurlular'ın göçleri, doğuda ise Elam akınları, farklı etnik grupların varlığı ve bunlarla etkileşime girememeleri etkili olmuştur¹⁷ Diğer bir neden ise; tüm meslekler babadan oğla geçmesidir. Toplumda eşitsizlikler meydana gelmiştir. Daha sonra asyîş ile ilgili sıkıntılar çıkmış.

Şimaş kralı Hutran Temti Ur 'un başından geçenleri fırsat bilerek Ur şehrine saldırmış ve Şu-sin 'i canlı olarak almıştır. Elam orduları büyük bir vahşet ve yıkım yapmıştır. Ur Ağıtı'nda bu vahşet ve yıkım anlatılmıştır¹⁸

2. Tanrılar

Sümerler, Mezopotamya'da yaklaşık MÖ 4. Bin yıldan itibaren gelişmiş bir uygarlık kurmuşlardır. Sümer dininde, doğayı, toplumu ve evreni yöneten çok sayıda tanrı ve tanrıça bulunmaktadır. Çünkü insanların evreni, doğayı ve toplumlarını anlamaya gereksinimleri vardır¹⁹. Mezopotamya için Tanrıların vatani da diyebiliriz. Sümerlerde çok tanrılı bir inanış bulunmaktaydı. Tanrılar hem toplumsal düzeni sağlıyor hem de doğa ile ilgili güçlere sahiptirler. Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde olan taşkınları Tanrıların insanlar üzerinde iradesi şeklinde yorumlamışlardır. Başlarından geçen her felakette Tanrılara sığınmışlardır. Bu felaketin onlara kendilerini toparlamaları için verildiğine inanmışlardır²⁰. Tanrıların varlığı ve

¹⁶ Ekrem Memiş, *Eski Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa, 2015, s.93-94.

¹⁷ Firuzan Kınal., *Eski Mezopotamya Tarihi*, Dil Tarih ve Coğrafya Basımevi, Ankara ,1983,s. 96.

¹⁸ Ekrem Memiş, *Eski Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa, 2015, s.97-98.

¹⁹ Hasan Atsız, «Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişimi.» *Dini Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004,s. 101.

²⁰Jean Bottero. *Mezopotamya Yazı Akıl ve Tanrılar* . Dost Yayınevi, Ankara 2012,s.112

güçleri hakkındaki hikâyeler, tapınaklarda yapılan ayinler ve ibadetlerin dayanağını oluşturuyormuş. İnsanlar günlük yaşamda bir sorunla karşılaştıkları zaman çözüm olarak Tanrılara tapınmışlardır. Sümer tanrıları genellikle doğa unsurlarını temsil etmiştir. Örnek verecek olursak güneş, ay, su vb. diyebiliriz. Böylelikle insanlar kutsal gördüğü değerlerini, ulaşamadığı bir tanrı özlemine bağlamışlardır.²¹

Tanrılar, insanları kendi hizmetkârları olarak yaratmışlardır ancak bununla birlikte insanlara yardım da etmişlerdir. Çevrelerinde görmüş oldukları canlı cansız ne varsa hepsinin bir tanrısı olduğuna inanmışlardır. Tanrıları insan şeklinde düşünmüşlerdir. Onların da çocukları oluyor annesi, babası ve kardeşleri vardır. Tanrıların da hırsları, zaafı vardır. İnsandan tek farkları ölümsüz olmaları ve insanüstü güce sahip olmalarıdır.²²

Tanrılar arasında evrenin düzenlenmesiyle ilgili görev paylaşımı yapılmıştır. Örneğin, Enki tatlı suları ve bilgelik kaynaklarını yönetirken, Enlil toprakla ilgilenir. Güneş tanrısı Utu ise adalet ve ışıkla ilişkilendirilmiştir. Mezopotamya panteonunu ilk oluşturan topluluk için Sümerlilerdir diyebiliriz.²³ Sümer panteonu, temel (başlıca) tanrılar ve daha alt düzeydeki ikincil tanrılar olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir.

2.a.Temel Sümer Tanrıları

Temel tanrılar yazgıyı belirleyen yedi büyük tanrıdan oluşmaktadır.Evrenin oluşumu ,insanların kaderi,yeryüzü,gökyüzü,tarım ,yaratma ,ölüm gibi birçok konu için tanrılar sorumlularmış.²⁴

2.a.1.An:

An'ın adı Sümerce olarak cennet veya gökyüzü anlamına gelmektedir. Gökyüzü tanrısı ve Sümer panteonunun en yüce tanrısıdır. Üç katlı gökyüzü teorisine göre Tanrı An gökyüzünün tepesindeymiş.²⁵Gökyüzünün efendisi olup düzenin ve yasal otoritenin sembolüdür. Daha sonra ise Ki ile evli olarak karşımıza çıkmıştır. Kült merkezi Uruk kentidir. Uruk'taki en büyük zigguratlardan biri olan Eanna Tapınağı, hem An'a hem de İnanna'ya ithaf edilmiştir. Bu, An'ın gökyüzünün yüce otoritesi olmasının yanı sıra, Sümer sosyal ve dini hayatında önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir.

2.a.2.Enlil:

Hava, fırtına, rüzgâr ve toprak tanrısıdır. Sümerlerin en güçlü tanrılarından biridir. An'ın bölgedeki önemini kaybetmesi ile onun yerini almıştır. Enlil, Nippur kentinin baş tanrısı kabul edilmiştir ve kararların çoğunu veren tanrı olarak görülmüştür. Sümercede Dağ Evi anlamına gelen Ekur tapınağı Enlil'in ana tapınma yeridir. İnsanlara medeniyeti getirdiğine, insanların rahat etmesi için tohumları bulduğuna, sabanı ve diğer tarım aletlerini yarattığına inanılmıştır. Sümer şehirlerinin de koruyucusu olduğuna inanılır. Yeryüzü ve

²¹Abdullah Rıza Egüven, *Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform*. Berfin Yayınları., İstanbul 1996.,s.141

²²Vahyettin Aygün,. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 2017,s.13.

²³ Ebru Uncu,« Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*, Denizli, 2011.s.8.

²⁴Abdullah Altuncu, Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu., *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 2014,s.121.

²⁵ Helmut Uhlig, *Sümerler*, Çev., Nilgün Ersoy, İstanbul 2006, s. 119.

gökyüzünde ona denk, onun gücüne sahip kimse olmadığına inanılmış²⁶. Enlil'in de tanrı An'ın çocuğu olduğu söylenmektedir. Karısı tanrıça Ninlil'dir.

2.a.3.Enki:

Su, bilgelik, zekâ, büyü ve zanaat tanrısı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca yaratıcılık ve düzen tanrısı olarak da bilinir. Enlil'in verdiği kararlara uygun olarak yeryüzünü düzenlerdi. Enki için gözüpek, bilge, hünerli, becerikli gibi sıfatlar kullanılmıştır.²⁷ İnsan yaşamının düzeni ile ilgili olan Me tabletlerinin de koruyucusu kabul edilmiştir. Tatlı su kaynaklarını yani Abzu'yu yönetir ve ailesi ile Apsu'nun derinliklerinde yaşadığına inanılmış. Kült merkezi Eridu kentidir.²⁸ Tanrıça Damgalnunna Enki'nin eşidir. Asarluhhi isminde bir çocukları bulunmaktadır.

2.a.4.Ninhursag(Nintu):

Sümerlerin ana tanrıçası olarak bilinmektedir. Ninhursag, özellikle yaşam veren ve koruyan yönleriyle tanınmıştır. Ulu hanım olarak da bilinir. Toprak ana ve bereket tanrıçasıdır. Yaşamın devamlılığını da sağladığı düşünülmüştür. İnsanların yaratılmasını sağlayan tanrılardan biri olarak anılmıştır. Enlil'in kız kardeşidir. Kült merkezi Adab' tır.²⁹

2.a.5.İnanna:

Aşk, savaş, bereket ve cinsellik tanrıçasıdır. Sümer mitolojisinin en bilinen tanrılarından biridir. Hem aşk ve tutkunun hem de savaşın yıkıcılığını temsil etmiştir. "Yeraltı Dünyasına İnişi" hikâyesi ile ünlüdür. İnanna mitlerde genellikle eşi olan Dumuzi ile birlikte anılmıştır. İnanna ve Dumuzi'nin bereket kültünü temsil ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Uruk kentinin koruyucu tanrıçasıdır ve tapınağı E-anna'dır, cennetin evi anlamına gelir.³⁰

Resim11:https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Inanna_receiving_offerings_on_the_Uruk_Vase,_circa_3200-3000_BCE.jpg. E.T.02/01/2025,20:56.

2.a.6.Utu:

Güneş tanrısıdır. Adaletin koruyucusu ve ışık saçan hakikat sembolü olarak anılmaktadır. İnsanlara ışık ve yaşam getirdiğine inanılmış. Ay tanrısı Nanna'nın oğludur. İnanna'nın

²⁶ Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.160.

²⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.164.

²⁸ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları Kitapevi, İstanbul 2017, s.28.

²⁹ Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.164-165.

³⁰ Karen Radner, *Mezopotamya Dicle ve Fırat Nehirlerinin Kıyısındaki Erken Yüksek Kültürler*, çev. Beste Hertsch, Runik Kitap, İstanbul 2021, s.17.

kardeşidir. Kült merkezi ise Sippar ve Larsa'dır. Utu insanların haklarını savunan bir tanrı olarak tanınır³¹. Bir ilahide şöyle bahsedilmiştir:

‘Yetimi bilen, dulu bilen, insanın insana zulmünü bilen, öksüzlerin anası,

Dullara özen gösteren Nanşe,

En yoksullara (?) adalet (?) getiren (?)

Sığınana kucak açan kraliçe, Güçsüze barınak bulur.’’³²

2.a.7.Nanna:

Ay tanrısıdır ve Ur kentinin baş tanrısıdır. Geceleri dünyayı aydınlatması ile tanınır. Takvimle ilişkilendirilmiştir. Geceyi ve ay döngülerini yönettiği düşünülmüştür. Aynı zamanda bilgelik ile de ilişkilendirilir. Kült merkezi Ur kentidir ve Ninil 'in çocuklarından biridir. Eşi Tanrıça Ningal'dır. Güneş tanrısı olan Utu ile aşk tanrıçası İnanna çocuklarıdır.

2.b. İkincil Sümer Tanrıları

Sümerlerde yazgıyı belirlediğine inanılan tanrıların dışında yüzlerce tanrı bulunmaktadır. Burada mitlerde adı geçen ön planda olan tanrılardan birkaçı anlatılacaktır.

2.b.1.Ninurta:

Tarım, savaş ve avcılık tanrısıdır. Güney rüzgârlarından sorumlu olduğu düşünülmüştür. Enlil'in oğlu olarak bilinir. Kahramanlık hikâyeleri ve canavarlarla savaşmasıyla ünlüdür. Aynı zamanda tarım ve ziraatla ilişkilendirilir. Kült merkezi Girsu'dur.

2.b.2.Ereshkigal:

Yeraltı dünyasının tanrıçasıdır. Ölülerin ruhlarını yönettiğine inanılır ve korkulan bir tanrıçadır. "Yeraltı Dünyası'na İniş" hikâyesinde kız kardeşi İnanna ile karşı karşıya gelmiştir. İnana'nın baş düşmanı kabul edilir. Eşi Nergal'dır. Veziri Namtar'dır.³³

2.b.3.Nergal:

Yeraltı dünyası ve salgın hastalıklarla ilişkilendirilen tanrısıdır. Genelde ölüm, savaş ve yıkım tanrısı olarak da anılır. Orman yangınları, ateş ile de ilişkilendirilmiştir. Yeraltı dünyasında hüküm süren Ereshkigal'in eşidir. Hem yıkıcı hem de koruyucu bir rol üstlenir. Kült merkezi ise Kutha'dır³⁴

2.b.4.Dumuzi(Tammuz):

Çoban tanrısı, toprak ve bereketin simgesidir. İnanna'nın eşi olarak tanınır. Kutsal evlilik ritüeli Mezopotamya'da büyük öneme sahiptir. İnanna'nın eşi olarak, doğanın döngüsünü ve mevsimlerin değişimin de rol oynamıştır.

³¹ Jeremy Black ,Anthony Green, *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia*. Austin: University of Texas Press Austin 1992 s.182.

³² Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.167.

³³ Samuel Noah Kramer, *Sümerler "Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri"*. (çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi. İstanbul 2002, s.197.

³⁴ Pınar Kurşun Cengiz, «Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Çağ'da Mitler.» *T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*,. Ankara, 2014. s.30.

2.b.5.Nidaba(Nisaba):

Yazı, edebiyat ve bilgelik tanrıçasıdır. Yazıcıların ve kâtiplerin koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Sümerlerin çivi yazısını geliştirmesiyle bağlantılı olduğuna inanılmıştır. Saz saplarından kalemler yapıldığı için Nisaba'nın saz yığınları içinde oturduğu düşünülmektedir. Kült merkezi Umma'dır³⁵

2.b.6.Gugalanna:

Yeraltı dünyasının bir diğer tanrısıdır ve "Gökyüzünün Büyük Boğası" olarak bilinir. Gılgamış destanında öldürülen Cennet Boğası ile aynı figür olabileceği düşünülmektedir. İnanna'nın hikâyelerinde önemli bir yere sahiptir. Erashkigal'in de ilk eşi olarak bilinmektedir.

2.b.7.Anunnakiler ve İgigiler:

İnsanlar yarılmadan önce tanrılar arasında da bir sınıflandırma varmış.Sümer panteonunda üstte yer alan tanrılar Efendilermiş.Bu tanrıların işlerini yapan Köleler yani başka tanrılar varmış ve bunlara Anunnaki ve İgigler denilirmiş.Enki tanrılarının hizmet etmesinden hoşlanmazmış.Bu yüzden insanlar yaratılmış.Bundan sonra Anunnaki'ler Erashkigal'in emrine ölümler diyarına gitmiş.İgigiler ise Tanrı An'ın maiyetine girmişler.İgigler yıldızlarla özdeşleştirilmiş³⁶.

3.TEMEL SÜMER MİTLERİ

Sümer mitolojisi, Mezopotamya'da kendinden sonra kurulan inanç sistemleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Ayrıca, daha sonraki semavi dinlerin bazı anlatı ve ritüellerinin temellerini oluşturduğu düşünülmektedir. Yazının Sümerler tarafından icat edilmesi sayesinde bu mitolojik hikâyeler kil tabletler üzerine yazılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Eski Mezopotamya ve çevresinde yer alan toplumlar dini törenlerini ve temel dini kuramları Sümerlerden öğrenmişlerdir. Tek tanrılı dinlerde de kaşımıza çıkan Yaratılış ve Tufan gibi destanların temeli Sümerlere dayanmaktadır.³⁷

3.a. Evrenin Yaratılış Mitleri

Mezopotamya'da yaşayan halkın çok çeşitli inançlara sahip olmasının nedeni bu coğrafyanın insanları düşündürmeye yöneltmesi olabilir. Bu sayede bölge zengin bir kültüre sahip olmuştur. Bu sebepten dolayı her bölgenin de kendine has yaratılış ve yaşam biçimleri vardır.³⁸

Sümer yaratılış mitolojisinde başlangıçta Nammu isimli bir ilksel deniz vardı. Nammu, hem tatlı hem tuzlu suların birleşiminden oluşmuş bir ilksel varlıktı. Tüm varlıkların da anası olarak görülürdü. Bu su kargaşasından evrenin diğer bileşenleri yaratılmıştır.Nammu, gökyüzünü (An) ve yeryüzünü (Ki) yaratmıştır.An ve Ki 'nin birleşmesi ile hava tanrısı Enlil doğmuştur.Enlil bakmış her yer zifiri karanlıkmış.Zifiri karanlığı aydınlatması gerektiğini düşünmüş ve Ay tanrısı Nanna'ya yaşam vermiş. Bu süreçte evren henüz düzenlenmemiş bir yapıdaymış.

Gök ve yer başlangıçta birleşik bir halde bulunuyormuş.Gılgamış destanında belirtildiğine göre:

³⁵ Ebru Uncu,« Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*, Denizli, 2011.s.15,16.

³⁶ Abdullah Altuncu,, *SümerlerdeTanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 2014,s.17.

³⁷ Kemalettin Köroğlu , *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar.* ,İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 60.

³⁸ Vahyettin Aygün,, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 2017,s.2.

*‘‘Gök yerden uzaklaştıktan sonra,
Yer gökten ayrıldıktan sonra,
İnsanın adı konduktan sonra;
An göğü ele geçirdikten sonra,
Enlil yeri ele geçirdikten sonra...’’*

Enlil gökyüzünü yerden ayırarak düzeni sağlamıştır. Enlil bu mite göre , gökyüzünü babası An'a vermiş ve yeryüzünü ise kendisi almıştır. Bu olaydan sonra ise Enki'nin de içinde olduğu tanrılar arasında bir savaş başlamaktadır. Enkidu ve Ölümler Diyarı mitinin başlangıcında yer almıştır.³⁹ Tanrı Enlil adının Ninmah, yüce kraliçe, Nihursag isimler verilen tanrıçayla özdeşleştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Buradan anlıyoruz ki bu tanrıça evrenin düzenlenmesini, uygarlığın kuruluşunu ve insanın yaratılışını başlatmıştır.⁴⁰

Sümer inanışlarına göre, gökyüzü tanrıların mekânı olduğu, yeryüzü ise insanların ve diğer canlıların mekânı olduğu söylenmiştir. Sümer yaratılış mitleri bize insanların tanrılara hizmet etmek amacıyla yaratılmış olduğunu belirtmiştir. Tanrılar, evreni yaratıp düzenlemişlerdir. Sonrasında ise günlük işleri yerine getirmek zorlarına gitmeye başlamış ve yorulmuşlardır. Tanrıların işlerini yaparak yüklerini hafifletecek birilerine ihtiyaç duymuşlardır. Nammu'nun onu yönlendirmesiyle Enki, tanrıça Nihursag ile beraber balçığı kullanarak ilk insanları yaratmışlardır. Nammu'nun derin sularından alınan balçıkla yoğrularak insanı yaratılmışlardır.⁴¹

*‘‘Enki, şekilleyici, onların kafalarına akıl koyduktan sonra,
Anası Nammu’’ya şöyle dedi: ‘‘Ana, adını koyduğun yaratık – var edildi.
Tanrıların angaryaları ona yüklendi.
Abzu’’nun üzerinde bulunan kilin’’öz’’ünden yoğruldu.’’*

Enki, insanın biçimlenmesi için bilgelik gücünü kullanmıştır. Böylece insanlar tanrılara hizmet etmeye başlamışlardır.

3.a.1. Enlil ile Ninlil: Nanna'nın Döllenmesi:

Enlil ve Ninlil Sümer mitolojisinin önemli figürleri arasında yer almaktadır. Enlil, hava, rüzgâr ve fırtına tanrısı olarak tanınmaktadır. Sümer panteonunun baş tanrılarında da biridir. Ninlil ise bereket, büyüme ve doğurganlık tanrıçasıdır. Aynı zamanda ay tanrısı Nanna ve diğer ilahi varlıkların annesidir. Enlil ve Ninlil'in mitolojisi, tanrıların ve insanlığın yaşamına dair derin temaları işlemektedir. Öykü, hem mitolojik bir aşk hikâyesi hem de kozmik düzenin kurulmasıyla ilgilidir.

152 dizeden oluşan bir metindir. Enlil'in karısı Ninlil 'i üç ayrı kişilikte gebe bıraktığı var sayılır. Şiirin giriş bölümünde Nippur kenti tanıtılmıştır. İnsandan önce de Nippur kentinin var olduğu düşünülmektedir.⁴²

³⁹Ercüment Yıldırım, « İnsanlığın Metafiziksel Kozmoloji Anlayışında Mezopotamya Mitolojisinin Sahip Olduğu Evren Algılayışının Etkisi.» *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(OS (SI) 2), 2016,s. 21.

⁴⁰ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999,s.80-81.

⁴¹ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi: Mezopotamya Mısır Filistin Hitit*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.,s.30-31.

⁴² Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.89.

‘İşte göğün ve yerin kemiği, kent, ...
İşte Nippur, kent, ...
İşte “gönülden duvar,” kent, ...
İşte Idsalla, onun duru ırmağı,
İşte Karkurunna, onun rıhtımı,
İşte Karasarra, kayıkların durduğu rıhtımı,
İşte Pulal, onun güzel suyunun, kaynağı,
İşte Idnunbirdu, onun arı kanalı,
İşte Enlil, onun delikanlısı,
İşte Ninlil, onun genç kızı,
İşte Nunbarşegunu, onun ihtiyar kadını.’

Ninlil, Enlil ile tanışmadan önce genç bir tanrıçadır. Bereketli arazilerin ve nehirlerin çevresinde yaşamaktadır. Bu dizelerden sonra Enlil’in annesi yani Nunbarşegunu kızına öğütler verir. Asıl öykü başlamış olur:

*O günlerde ana, dünyaya getirdiği genç kıza öğüt verdi,
‘Nunbarşegunu Ninlil’e öğüt verdi:
Duru ırmakta, ey kız, duru ırmakta yıkan,
Ey Ninlil, Idnunbirdu ırmağının kıyısı boyunca yürü,
Işıltılı gözlü, efendi, ışıltılı gözlü,
‘Yüce dağ,’ Enlil baba, ışıltılı gözlü, görecek seni.
Çoban...Yazgıları belirleyen, ışıltılı gözlü görecek seni,
O...Öpecek seni.’*

Kızı annesinin sözünü tutmuş. Ninlil, annesinin dediğini yapar ve kutsal sularda yıkanırken güzelliği ile Enlil’i büyüler. Enlil, Ninlil’i görür görmez ona âşık olmuş. Ancak aralarındaki ilk temas bir anlaşmazlıkla başlamış. Tam olarak bilinmemekle birlikte Tanrı Enlil’in Ninlil ile zorla birlikte olduğu düşünülmektedir:

*“Duru ırmakta, kız, duru ırmakta yıkandı,
Ninlil, Nunbirdu ırmağının kıyısı boyunca yürüdü
Işıltılı gözlü, efendi, ışıltılı gözlü,
“Yüce dağ”, Enlil baba, ışıltılı gözlü, gördü onu,
Çoban....Yazgıları belirleyen, ışıltılı gözlü gördü onu,
Efendi ona sevişmekten (?) söz etti, kız gönülsüzdü,
Enlil ona sevişmekten (?) söz etti, kız gönülsüzdü,”*

Bu birliktelikten Ninlil Ay Tanrısı Nanna ‘ya hamile kalmıştır. Enlil, Ninlil ile rızası dışında birlikte olduğu için yaptığı davranış tanrılar tarafından hoş karşılanmaz. Daha sonra, tanrılar meclisi Enlil’i bu davranışından dolayı cezalandırır. Enlil, kutsal kabul edilen Nippur’dan kovulmuş ve yeraltı dünyasına sürgün edilmiştir. Bu mitte Sümer toplumuna göre

tanrı olsa bile toplumsal düzende ahlaki olarak yanlış hareket edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır⁴³.

*‘Enlil Kiur'da (Ninlil'in özel kutsal mekanı) gezinir,
Enlil Kiur'da gezinirken,
Büyük tannlar, ellisi birden,
Yazgıyı-belirleyen tannlar, yedisi birden,
Enlil'i Kiur'da yakaladılar (şöyle diyerek):
"Enlil, seni ahlaksız, kentten defol,
Nunamnir (Enlil'in bir sıfatı), seni ahlaksız, kentten defol."*

Enlil böylelikle Nippur'dan ayrılmış ve Ölüler diyarına gitmiş.Ninlil, Enlil'i yalnız bırakmaz. Ninlil büyümüş olan karnıyla, Enlil'i takip ederek yeraltı dünyasına gider. Ama Enlil oğlunun ölüler diyarında doğmasını istememektedir. Enlil bu durumu engellemek için bir şeyler planlamış.Yeraltı dünyasında, Enlil ve Ninlil arasında ilginç bir hikâye başlamıştır. Enlil, Ninlil'in yolunu kesmiş ve bununla kalmayıp farklı şekillere bürünmüştür.Her defasında Ninlil'i farklı kimliklerle kandırmıştır. Bu kandırmacalar sırasında Ninlil, Enlil'den birkaç tane çocuk doğurmuştur. Kapının adamı kılığında döllediğinde ölüler diyarının kralı Nergal olmuştur.

*‘Ninlil: “Elbette, Enlil senin kralın, ama ben de kraliçenim.”
Enlil: “Eğer kraliçemsen, izin ver de dokunayım ...”
Ninlil: “Kralının ‘tohum’u, ışıldayan ‘tohum’ dölyatağımdadır,
Nanna'nın ‘tohum’u, ışıldayan tohum dölyatağımdadır.”
Enlil: “Kralımın ‘tohum’u bırak göğe çıksın, bırak yere insin,
Benim ‘tohum’um, kralımın ‘tohum’u gibi, toprağa düşsün.”
Enlil, kapının adamı kılığında... Uzandı,
Onu okşadı, birleştirdi onunla, Onu okşayarak, onunla birleşerek, ...
Meslamtaea'nın tohumunu (onun) dölyatağına akıttı.”⁴⁴*

Kayıkçı kılığında geldiğinde ise şiirde adı okunmayan tanrı olmuştur.

*‘Ninlil: “Elbette, Enlil senin kralın, ama ben de kraliçenim.”
Enlil: “Eğer kraliçemsen, izin ver de dokunayım ...”
Ninlil: “Kralının ‘tohum’u, ışıldayan ‘tohum’ dölyatağımdadır,
Nanna'nın ‘tohum’u, ışıldayan tohum dölyatağımdadır.”
Enlil: “Kralımın ‘tohum’u bırak göğe çıksın, bırak yere insin,
Benim ‘tohum’um, kralımın ‘tohum’u gibi, toprağa düşsün.”
Enlil, kapının adamı kılığında... Uzandı,
Onu okşadı, birleştirdi onunla, Onu okşayarak, onunla birleşerek,
...nın kralı, Ninazu'nun “tohum”unu, (onun) dölyatağına akıttı.”⁴⁵*

⁴³ Abdullah Altuncu, “Sümerlerin Dini Tarihi.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*,. Elazığ, 2011.s.36.

⁴⁴ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.93.

⁴⁵ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.94

Ninlil Nannah 'ın yerine ölümler diyarında kalması için üç çocuk doğurur .Böylelikle Nannah ölümler diyarından kurtulur ve göğe çıkar. İlk çocuk, gökyüzüne hükmedecek olan Ay Tanrısı'dır. Hikâyenin sonunda, Ninlil'in hamileliği ve yaptığı doğumları evrenin düzeni için büyük bir anlam taşır. İlk doğan çocuk gökyüzüne, diğerleri ise yeraltı dünyasına yerleşir. Bu durum, Sümerlerin kozmolojik anlayışında yaşam, ölüm ve doğanın döngüsünü temsil etmektedir diyebiliriz.

3.a.2.Dumuzi ve İnanna Mitolojisi:

Dumuzi ve İnanna mitosunda, Mezopotamya'nın Sümer uygarlığına ait, insanlık tarihi açısından da en eski aşk ve ölüm öykülerinden biridir denilebilir. Bu mitte tanrıça İnanna'nın yeraltı dünyasına inmesi ve eşi çoban tanrı olarak bilinen Dumuzi'nin ölümünü anlatılmıştır. Sümerlere göre bu olayların doğa döngüsü üzerinde etkileri olmuştur.

İnanna'nın Yeraltına İnişi:

Yeraltı dünyasının kraliçesi Ereshkigal'dir. Karanlık, kasvet ve ölüm tanrıçasıdır. Bir gün İnanna ablası olan Eraškigal'i ziyaret etmeye karar vermiştir. Ancak bu ziyaretin ardında İnanna'nın yeraltı dünyasını ele geçirip Ereshkigal'in yerine geçmek ve gücünü genişletmek arzusu olduğu ima edilmiştir.⁴⁶ İnanna ablasının kendini öldürmesinden de korkmaktadır. Ayrıca yer altı dünyasının kendi kuralları vardır. Yeraltı dünyasına giren kişinin geri yeryüzüne dönüşü yasaktır. Bunu bilen İnanna yeraltı dünyasına gitmeden önce bir plan yapmıştır. Bu plan için sadık hizmetçisi Nişubur'a talimatlar vermiştir. Bu yolculuktan eğer üç gün sonra geri dönmezse kendisini kurtarmasını istemiştir. Önce Enlil'e gidip yalvarmasını istemiş. O yardım etmezse Ay tanrısı Nanna'ya gitmesini öğütlemiştir. Her ikisi de yardım etmezse Enki'yi bulmasını istemiştir. Enki'nin mutlaka ona yardım edeceğini söylemiştir.⁴⁷

İnanna yer altı dünyasına gitmeden önce en kıymetli takılarını en güzel kıyafetlerini giyer ve gider. Lapis taşından yapılmış tapınağa yaklaşır. Kapıda kapıcı ile karşılaşmış ve ona bir bahane bularak kapıdan geçmiştir. Yeraltına inen İnanna, yedi kapıdan geçmek zorundadır. İnanna, yedi kapıdan geçerken her kapıda bir giysi ya da mücevherini bırakmıştır. İnanna kapılardan geçiyormuş fakat her kapıdan geçişinden sonra daha güçsüzleşiyormuş. En sonunda savunmasız bir şekilde kardeşi Ereshkigal'in karşısına çıkmıştır. Ereshkigal, İnanna'nın bu davranışından hoşlanmamıştır ve ona karşı düşmanca davranmıştır. Ereshkigal ise yeraltı dünyasında adaletin temsilcisi olarak bilinmekteymiş. İnanna böyle davranarak gücünü kötüye kullanmıştır ve kurallara uymamıştır. Bundan sonra yeraltı yasalarını uygulamak gerektiğini düşünen Eraškigal onu yargılamak istemiştir. Yeraltı dünyasının yargıçları Anunnakilerdir. Anunnakiler İnanna'yı ölüm cezasına çarptırmıştır. İnanna yeraltı dünyasında öldürülmüş, bir ceset haline getirilmiştir.

İnannanın yeraltında hapis kaldığı sürede yeryüzünde yaşam durma noktasına gelmiştir. Topraklar kurumuş, doğurganlık sona ermiştir. İnanna'nın ölümü, yaşamın ve bereketin durmasıyla sonuçlanmıştır. İnanna'nın yeraltına inmeden önce verdiği talimatlar sayesinde, hizmetçisi Nişubur, önce Enlil ve Nanna'ya gider onlar bu işe karışmaya yanaşmayınca Enki'ye giderek yardım ister. Tanrılar, İnanna'nın ölümünün evrendeki dengeyi bozduğunu

⁴⁶ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.196.

⁴⁷ Ebru Uncu,« Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*, Denizli, 2011.s.45.

fark eder ve onun yeniden diriltilmesini sağlar. Enki, yaşamın yeniden başlaması için İnanna'yı diriltmek üzere Kurgarru ve Kalaturru adında iki küçük varlık yaratır. Bu varlıklar, yeraltı dünyasına girip Ereshkigal'i yatıştırır ve İnanna'nın cesedine yaşam yiyeceğini ve yaşam içeceğini altmış kez serperler ve tanrıça yaşama geri döner.⁴⁸

Tanrılar, İnanna'nın serbest bırakılması gerektiğine karar vermişlerdir. Ancak bu duruma göre yeraltından birinin çıkabilmesi için başka birinin onun yerine oraya gitmesi gerekmiş. İnanna çok düşünmüş o mu bu mu derken, sevgilisi Dumuzi'yi yerine kurban olarak seçmiştir. Çünkü İnanna yeraltına döndüğünde Dumuzi'nin yas tutmadığını keyif sürdüğünü görmüştür. Bu duruma çok öfkelenmiş ve onu yeraltında kendisinin yerine kalmaya mahkûm etmiş. Ancak Dumuzi'nin kız kardeşi Geshtinanna ağabeyi için fedakârlık yapmak istemiştir. Böylece dönüşümlü olarak Dumuzi ve Geshtinanna yılın yarısını yeraltında geçirmişlerdir. Sümer toplumunda Dumuzi'nin yeraltına gönderilmesi, mevsim döngüsünü açıklayan bir hikâyedir. Dumuzi'nin ölümü kışın gelmiş olduğunu anlarız, yeraltında geçirdiği sürenin sona ermesi ile birlikte ise baharın gelişini bize anlatır.

3.b. Evrenin Kökeni Mitler

Evrenin kökeniyle ilgili mitler, insanlığın evreni, doğayı anlama çabasından doğmuştur. Sümerlerin evrenin kökenine dair mitleri, genellikle karışıklık halindeki bir başlangıçtan düzenin yaratılışına odaklanır. Toplumsal düzenin kozmik düzenle olan bağlantısını vurgulamıştır. Evrenin kökenine ilişkin mitler, insanlık tarihinin en eski ve evrensel anlatıları olarak bugün de yer almaktadır.

3.b.1.Sümer Tufan Miti

Mezopotamya'nın coğrafi koşulları ve sık sık yaşanan taşkınlarla doğrudan ilişkilidir. Bölgenin sık olarak sel baskınlarına maruz kalması, böyle bir miti şekillendirmiştir. Sümerlerin doğayı anlamlandırma ihtiyaçları vardır. Çünkü tarıma dayalı bir toplum oldukları için doğa olaylarını kontrol etmeleri önemliydi. Aynı zamanda, mitoloji yoluyla insanoğlunun doğa karşısındaki güçsüzlüğü ve tanrılara bağımlılığı da vurgulanmıştır. Bu hikâye, hem Sümerlerin çevresel ve kültürel koşullarını yansıtmış hem de insanlığın her dönemde sorduğu soruları sorularını ele almıştır. Bunlar; yaşam, ölüm ve ölümsüzlüktür.

İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley ve Alman arkeolog Erich Schmidt'in Ninova'da yaptığı kazılardan sonra gün ışığına çıkan tabletlerde Tufan Efsanesine rastlanmıştır. Philadelphia Üniversitesi Müzesi'nin Nippur koleksiyonunda 1914 yılında tablet yayınlanmıştır.

Sümerlerin inanışına göre, tanrılar insanları kendi hizmetkârları olarak yaratmıştır. İnsanlar, tarım yapmak, tanrılar için tapınaklar inşa etmek ve onları memnun edecek törenler düzenlemek gibi görevlerle yükümlüymüş. Ancak zamanla insan nüfusu artmış. Tanrılar insanlardan gelen gürültüden rahatsız olmaya başlamışlar. İnsanların bu huzursuz edici, yaptıklarını umursamaz davranışları, tanrıların sabrını taşırılmıştır. Bu dönemde baş tanrı olan Enlil, insanların bu şekilde davranmaya ve yaşamaya devam edemeyeceğine karar vermiştir. İnsanları tamamen yok etmek için yeryüzüne büyük bir sel felaketi göndermeyi planlamış. Tanrılar meclisinde büyük afete karar verilmiş. Yalnız bu karar verilirken tüm tanrılar bu kararı onaylamak istemese de kabul etmek zorunda kalmış. Tufan hazırlıkları

⁴⁸ Samuel Noah Kramer, *Sümerler Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.s.197-198.

başlamıştır. Tüm tanrılar bu planı onaylamış fakat bilgelik tanrısı Enki, insanlara derin bir sempati duymuş ve onların korunması gerektiğine inanmış. Enki, diğer tanrılara karşı çıkmaya cesaret edemese de, insanlığa yardım etmenin bir yolunu bulmuş. Tanrılar meclisinde alınan, kimsenin bilmemesi gereken bu kararı, seçilmiş bir insan olan Ziusudra'ya bildirmiş. Ziusudra, Sümer anlatısına göre adaletli, erdemli ve tanrılara sadık bir insanmış. Enki, onunla gizlice konuşarak yeryüzüne büyük bir selin geleceğini ve hayatta kalması için bir gemi inşa etmesi gerektiğini söylemiş. Enki ayrıca geminin nasıl inşa edileceği, hangi malzemelerin kullanılacağını da anlatmış. Daha sonra ise hangi canlıların gemiye alınacağı konusunda Ziusudra'ya talimatlar vermiştir. Ziusudra, Enki'nin talimatlarını yerine getirmiş ve büyük bir gemi inşa etmeye başlamıştır. Geminin büyüklüğünü, yapılışını anlatan tabletler okunmadığı için geminin büyüklüğü bilinmemektedir. Metnin okunan parçalarında artık metnin ortalarına gelinmiştir.⁴⁹ Bu gemi, tufan sırasında onu, ailesini ve hayatta kalması gereken diğer canlıları korumak içindir. Ziusudra, gemiyi hazırlarken halkına tufan hakkında bilgi vermemiştir.

Tanrılara olan sadakati ve Enki'nin ona verdiği öğütler, ona olan güveninden dolayı görevi tamamlamıştır. Tanrılar, tufanı başlatmışlar. Büyük fırtınalar kopmuş, şiddetli yağmurlar yeryüzünü sular altında bırakmıştır. Topraklar ve insanlar, tanrıların gazabından kurtulamamışlar. Tufan, yedi gün yedi gece boyunca devam etmiş ve sonunda tüm yaşamı yok etmiştir. Ziusudra'nın gemisi ise suların üzerinde güvenle yol almıştır. Tufan sona erdiği zaman, gemi bir dağın zirvesine oturmuştur. Sular çekilmeye başlamış ve Ziusudra, dışarı çıkıp durumu değerlendirmiştir. Kurtulmasının bir kutlaması olarak tanrılara bir kurban sunmuştur. Tanrılar, bu kurbanın kokusunu almış ve Ziusudra'nın sadakatinden etkilenmişler.

“Olağanüstü kuvvetli bütün fırtınalar, bir olup saldırdı,

Tufan yeryüzünü kapladı,

Yedi gün, yedi gece boyunca,

Tufan ülkeyi kasıp kavurdu,

Koca gemi azametli sulara çarpıp dururken,

Işığını yere göğe saçan Utu çıktı.

Ziusudra koca geminin bir penceresini açtı,

Kral Ziusudra, Utu'nun önünde yerlere kapandı,

Bir öküz kesti kral, bir koyun kesti”

Enlil başlangıçta tüm insanların yok edilmesini istemesine rağmen, Ziusudra'nın hayatta kalmasına ve sadakatine tanık olduktan sonra yumuşamıştır. Tanrılar, Ziusudra'nın ve ailesinin insanlığın devamı için bir başlangıç olmasına karar vermişler. Bununla birlikte, Ziusudra'ya büyük bir de ödül bahsetmişler. Ona ve eşine ölümsüzlüğü vermişler.⁵⁰ Bu olay Sümer mitolojisinde bir insanın tanrısal bir statüye yükseldiği nadir olaylardan biridir diyebiliriz. Sonunda bir parçası eksik olan tablet bu şekilde anlatmaktadır. Kırık olan tablet yeniden okunduğunda ise Ziusudra'nın ölümsüzlüğü nasıl aldığı anlatılmıştır:

⁴⁹ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.174.

⁵⁰ Samuel Henry Hooke , *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 38

‘‘Kral Ziusudra, An ve Enlil’in önünde yerlere kapandı;

Ona tanrıları gibi bir hayat verdiler,

Tanrıları gibi ebedi soluğu onun için yere indirdiler.

Böylece kral Ziusudra’yı insanın ve ...nin adının koruyucusunu,

Geçiş dağında, Dilmun dağında, güneşin doğduğu yere

Onlar (An ve Enlil) yerleştirdiler.’’

Daha sonra kalan kısım okunamamaktadır⁵¹

Tufan olayı, Sümerler için sık sık yaşanan Mezopotamya taşkınlarına mitolojik bir açıklama getirmektedir. Sümerler, bu tür doğal afetleri tanrısal bir cezalandırma veya yeryüzünün yeniden düzenlenmesi olarak görmüşlerdir. Ziusudra’nın hikâyesi, tanrılara ya da çevremizdeki insanlara olan sadakatin ve doğru yolu takip etmenin ödüllendirileceği fikrini bizlere vurgulamaktadır. Aslında bu hikâyede tufan, bir yıkımı ifade etse de bunun ötesinde bir yenilenme ve yeniden doğuş hikâyesidir.

3.b.2. Sümer Bilgameş (Gılgamış) Destanı

Bilgameş Destanı, dünya edebiyatının en eski epik şiirlerinden biridir. Destanın buluntu yerleri farklılık göstermektedir. Farklı dillerde de kopya edilmiştir. Sümer, Akad, Babil ve Asur dillerinde yazılmış farklı versiyonları bulunmaktadır. Destan altı şiirden oluşmuştur. Gılgamış Destanı, M.Ö. 2100-2000 yıllarına tarihlenen Sümer tabletlerinde başlamış ve Babil’de daha gelişmiş bir forma kavuşmuştur. Bu hikâyede, Uruk Kralı Gılgamış’ın (Sümerce *Bilgames*) yaşamını, maceralarını, dostluğunu ve ölümsüzlük arayışını konu edilmiştir. İnsanların ölümlü olduğu ve yalnızca tanrılara ölümsüzlük bahşedildiği teması destanın ana konusu olmuştur. Ölüm, dostluk, yaşamın anlamı ve insanın sınırları gibi evrensel temaları ele almış ve günümüzde tartışılan sorulara ışık tutmuştur.

Gılgamış, Sümer şehri olan Uruk’un kralıdır. Gılgamış vücudunun üçte ikisi tanrı üçte biri insandır. Tanrıça Ninsun’un oğlu, ölümlü bir kralın soyundan geldiği düşünülmüştür.⁵² Güçlü, bilge ve cesur bir liderdir fakat bunun yanında kibirli ve zalim yönetimi vardır. Halkı bu durumdan rahatsız olmaktadır. Sonunda Uruk halkı tanrılara dua etmişler ve Gılgamış’a denge sağlamak için bir eş yaratmalarını istemişlerdir. Tanrılar, Gılgamış’a eşit bir rakip olarak vahşi bir adam olan Enkidu’yu yaratmışlar. Enkidu, başlangıçta doğada hayvanlarla birlikte yaşayan, medeniyetle tanışmamış bir varlıkmış. Bir rahibe veya Sümer kaynaklarına göre bir tapınak kadını Enkidu’yu evcilleştirmiş ve onu Uruk’a yönlendirmiştir.

Uruk’ta büyük bir şenlik varmış. Burada Gılgamış ile karşılaşmışlar. Enkidu, Uruk’a geldiğinde Gılgamış ile güreşmiş. Enkidu ve Gılgamış, ikisi de birbirini yenemeyeceklerini anlamışlar. Güreşin sonunda, Gılgamış ve Enkidu kardeş gibi yakın bir dostluk kurmuşlar. Bu dostluk destanın en güçlü temalarından birisidir denilebilir.

⁵¹ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999.s.174-175.

⁵² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 70.

Gılgamış ve Enkidu, cesaretlerini kanıtlamak için tanrıların kutsal Sedir Ormanı'na gitmeye karar verirler. Burada korkunç dev Humbaba vardır ve ormanı korumaktadır. Ustalara silahlar yaptılar ve yola çıktılar. İkili, yedi sedir ağacından geçmişler. Dev onların geldiğini farketmiş ve Gılgamış'ı uyutmuş. Bu sırada Güneş tanrısı Ut'unda yardımıyla Humbaba'yı yenmişler. Humbaba burada merhamet istese de onu dinlememiş ve onu öldürmüşler. İşte onlar için zafer sayılan bu olaydan sonra tanrılar öfkelenmiştir. Çünkü Humbaba'nın ölümü düzeni bozmuştur.

Diğer bir anlatıya göre ise Tanrıça İnanna (Aşk ve Savaş Tanrıçası), Gılgamış'a âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiştir. Artık sadece Sümer halkının değil Tanrı ve tanrıçaların da yanında kahraman olmuşlardır. İnanna sevgililerine kötü davranırmış bunu bilen Gılgamış bu teklifi reddetmiştir. İnanna reddedildiği için çoköfkelenmiş ve babası tanrı An'dan Gök Boğası'nı göndermesini istemiştir. Gök Boğası, Uruk kentine büyük bir yıkım getirmiştir. Gılgamış ve Enkidu, boğayı öldürmüşler fakat bu durum karşısında tanrıların sabrı taşmıştır. Tanrılar, Gılgamış ve Enkidu'yu cezalandırmaya karar vermişler. Cezayı çekecek olan ise Enkidu olmuş. Enkidu ölümcül bir hastalığa yakalanmış. Enkidu çok acı çekmiş ve sonunda ölmüş. Onun acılı ölümü karşısında, Gılgamış çok sarsılmış ve derin bir üzüntü duymuştur. Onun ölümünü kabul etmek istememiş. Dostunun ölümüyle birlikte ölümün kaçınılmaz olduğunun da farkına varmış. Bundan böyle ölümsüzlüğü aramaya karar vermiş.

''Benimle birlikte bunca tehlikeye göğüs germiş

Can Dostumu

Bütün insanların kaçınılmaz kaderi

Ölüm yere çaldı

Altı gün yedi gece gözyaşı döktüm onun için

Ve razı olmadım gömülmesine

Ta ki burnundan kurtçuklar düşene kadar

İşte o zaman ölümden korkmaya

Ve bozkırda başıboş dolaşmaya başladım

Dostumun acısını içime gömerek

Basıboş dolaştım durdum bozkırda

Nasıl olur da susarım

Nasıl olur da sessiz kalırım

Can dostum

Balçık oldu

Enkidu, can dostum

Balçık oldu

Ve ben de onun gibi

Bir daha asla kendime gelmemek üzere Kara toprağa karışacak değil miyim? ...''⁵³

⁵³ Jean Bottero, *Gılgamış Destanı: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.,s.173,178-183.

Dostu öldükten sonra ölümlülüğün korkusunu derinden hissetmeye başlamıştır. Gılgamış, ölümsüzlüğü bulmak için uzun ve zorlu bir yolculuğa çıkmıştır. Bu arayışı sırasında birçok zorlukla karşılaşmış ve çeşitli mitolojik varlıklarla tanışmıştır. Sonunda, tufandan sağ kurtulmuş olan ve tanrılar tarafından ölümsüzlük verilen Utnapiştım'e ulaşmıştır. Utnapiştım, Gılgamış'a tanrıların bir zamanlar insanları büyük bir tufanla yok etmeye karar verdiklerini anlatmıştır. Kendisine, tanrı Enki'nin yardım ettiğini ve bir gemi yaparak hayatta kaldığını anlatmıştır. Ancak Utnapiştım, Gılgamış'a ölümsüzlüğü boş yere aradığını ve ölümsüzlüğün yalnızca tanrılara ait olduğunu söylemiştir. Artık Gılgamış ve diğer insanların bu durumu kabul etmesi gerektiğini söylemiş. Fakat Utnapiştım Gılgamış'a bir umut ışığı sunmuş. Ona gençliği geri kazandırabilen bir bitkiden söz etmiş ve bitkinin yerini tarif etmiştir. Gılgamış, bu bitkiyi arayıp bulmuştu. Ancak aksilik bu ya dönüş yolunda iken Gılgamış bir gölete girmek istemiş. Bu sırada bir yılan bitkiyi almış ve gitmiş. Bitkinin kaybolması, insanın ölümsüzlüğe erişemeyeceği bir kanıt olabilir diyebiliriz. Gılgamış, ölümün kaçınılmaz olduğunu öğrenmiştir. Gılgamış, Uruk'a geri dönmüştür. Döndüğü zaman yaptığı muhteşem surlara bakmış asıl olanın insanın yaşam sürecindeki başarıları olduğunu anlamıştır. Ölümsüzlük arayışı sonunda alçak gönüllü ve bilge bir lider olmuştur.

Destanın bize verdiği en temel mesaj ise insanın ölümlü bir varlık olduğudur ve insanın bu gerçeği kabul etmesi gerektir.

4.Sümer Mitlerinin Aktarıldığı Diğer İnanç Sistemleri

Yazının ilk kez Sümerler tarafından bulunmuş olması, bu mitlerin yazılı kültür yoluyla diğer toplumlara aktarılmasını sağlamıştır. Akadlar ve Asurlar, Sümer mitlerini kendi kültürel çerçevelerine uyarlamışlardır. Sümer mitlerinde tanrılar tarafından yaratılmış bir kral olan Bilgameş, Akad ve Asur dönemlerinde Gılgamış adıyla daha geniş bir anlatıya dönüşmüştür. Babiller'deki Enuma Eliş yaratılış destanı, Sümer yaratılış mitlerinden etkilenmiştir ve devamı gibidir. Sümer mitleri, Babil, Asur, Hitit, Kenan, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi çeşitli inanç sistemlerine aktarılarak bu dinlerde de hayat bulmuş, evrim geçirmiştir.

4.a Babil Mitleri

Babil mitolojisi, antik Mezopotamya'nın derin kültürel ve dini inançlarını yansıtan zengin bir anlatı geleneğidir. Babil halkı, Sümer, Akad ve Asur kültürlerinin etkisiyle karmaşık bir panteon ve yaratılış mitolojisi geliştirmiştir. Bu mitoloji, evrenin yaratılışı, evrenin düzeni sırasında tanrılar arasındaki mücadeleleri ve insanlığın kökenleri gibi temel temalara odaklanır. Babil mitleri, tanrıların, kahramanların ve kozmik olayların hikâyelerini içermiştir.

Babil mitolojisi için Sümer mitlerinin doğrudan mirasçısı denilebilir. Babil tanrıları ve mitleri, Sümer panteonunun üzerine inşa edilmiş fakat daha da geliştirilmiştir.

Enki (Sümer) :Ea (Babil): Bilgelik ve su tanrısıdır.

İnanna (Sümer) :İştär (Babil): Aşk ve savaş tanrıçasıdır.

Enlil (Sümer) : Marduk (Babil): Sümer'in hava ve fırtına tanrısı olan Enlil'in özellikleri, Babil'in baş tanrısı olan Marduk'a aktarılmıştır.

Başlıca Babil Tanrıları

Marduk: Babil panteonunun en önemli tanrısıdır. Özellikle "Enuma Eliş" destanında Tiamat'ı yenerek tanrılar arasında üstünlük kazandığı anlatılır. Elli özel sıfatla anılmıştır.⁵⁴ Marduk, düzeni ve adaleti temsil eder.

Tiamat: Kaosu temsil eden dişi bir varlıktır. Deniz ejderhası olarak tasvir edilir ve yaratılış destanında Marduk'un baş düşmanıdır.

Ea (Enki): Bilgelik, sihir ve su tanrısıdır. İnsanları yaratan tanrı olarak bilinir.

Anu: Göklerin tanrısı ve tanrıların en büyüğüdür. Ancak genelde daha pasif bir figür olarak karşımıza çıkar.

İhtar : Aşk, savaş ve bereket tanrıçasıdır. Çok güçlü ve karmaşık bir figürdür; hem yaratıcı hem de yıkıcı özellikler taşır.

Babil mitolojisinde ölüm sonrası yaşam, yeraltı dünyasında devam eder. Ruhlar, karanlık ve kasvetli bir diyar olan Kur'da sonsuz bir varoluşa mahkûm olur. Bu dünya, Sümer mitolojisindeki yeraltı dünyası kavramından etkilenmiştir.

4.a.1.Babil Yaratılış Miti

Babil Yaratılış Miti, büyük Babilonya Yeni Yıl Şenliği olarak anılan Akitu ile ilişkilendirilmiştir.Şarkılarla,şiirlerle de törensel bir biçim bulmuştur. Mezopotamya mitolojisinin en önemli ve etkileyici metinlerinden bir başkası olan Enuma Eliş üzerinden Babil Yaratılış miti aktarılmıştır.

Mezopotamya'nın Babil dönemine ait olan Enuma Eliş miti, I. Babil döneminde yazıldığı düşünülen bir yaratılış destanıdır.Marduk'un bu dönemde ulusal tanrı olduğu düşünülmektedir.⁵⁵ Yaratılış mitosunun içinde yazılı olduğu yedi tablet vardır. İlk olarak, İngiliz araştırmacıların Nineveh 'te yaptıkları kazılarda bulunmuştur. Bu tabletlerin bazı parçaları ise George Smith tarafından, 1876 yılında çevrilerek yayınlanmıştır. Birinci tablette, evrende sadece, tatlı su olan Apsu ile tuzlu su olan Tiamat'ın dışında hiç bir şeyin var olmadığı ilksel dönemden bahsedilmektedir. Bunların birleşmesinden tanrılar meydana gelmiştir. İlk tanrı çifti olarak Lahmu ile Lahumu'yu görmekteyiz. Onların birleşmeleri sonucunda Anşar ve Kinşar doğmuştur. Anşar ve Kinşar 'ın birleşmesi ile gök tanrı olarak bilinen Anu ile toprak ve su tanrıları Nudimmud'u, diğer bir adı Ea'yı meydana getirirler. Marduk'un babası Ea'dır. Bu destan Marduk'u anlatan ilk temel eser olmuştur. Marduk bu eserde sürekli olarak övülmekte ve yüceltilmektedir.

Enuma Eliş

Destan, kaosun hüküm sürdüğü ilksel bir dönemde hayat bulmaktadır.Daha gök ve yer birbirinden ayrılmamıştır. Sadece Apsu ve Tiamat vardır. Apsu ve Tiamat, kaotik suların birleşimi olarak kabul edilmiştir ve ilk tanrıları doğurmuştur. Lahmuve Lahamu, ardından daha

⁵⁴ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları Kitapevi, İstanbul 2017., s.33.

⁵⁵ Alexander HEIDEL, Enuma Eliş "*Babil Yaratılış Destanı*", Ayraç Yayınları, (Çev. Ğ. Birkan), 1. Basım, Ankara 2000., s.9.

genç olan tanrılar olan Anşar ve Kişar ortaya çıkmışlar. Bu tanrılar, diğer tanrılarının ataları sayılmışlardır.

‘‘Üstte değirmi gök adsızken,
Altta da yağız yer ad almamışken;
Onları doğurtan ilk önce Apsû,
Mummu ve Tiamat, hepsini doğuran,
Hala sularını ayırmamışken,
Otlaklar yoktu bir sazlık bile görünmüyordu;
(öteki) tanrılarının hiçbirini var edilmemişti henüz;
Daha adlarıyla çağırılmamış, yazgıları yazılmamıştı;
(işte o zamanlarda) yaratıldı tanrılar onların bağrından
Lahmu ile lahâmu geldiler dünyaya (ve) aldılar adlarını
Büyüyüp boy atmamışlardı ki daha,
Anşar ile Kişar yaratıldılar; geçtiler boyca onları. ’’⁵⁶

Zaman geçtikçe genç tanrılar çoğalmış ve gürültü yaparak Apsu’yu rahatsız etmişler. Apsu, onları yok etmeyi planlamaktaymış. Ancak bu planı tanrılar öğrenmiş ve Apsu’ya karşı harekete geçmişler. Ea bilgelik tanrısıdır ve Apsu’nun niyetini öğrenmiştir. Bundan hoşlanmamıştır. Ona karşı bir büyü düzenlemiştir. Ea, bu planda başarılı olmuş ve Apsu’yu öldürmüş. Sonra onun cesedinden kendi sarayını inşa etmiştir. Bu olay, tanrılarının Tiamat ile çatışmasının da başlangıcını oluşturmuştur. Apsu öldükten sonra Tiamat ise hem üzülmüş hem de öfkelenmiş. Sonra eşinin intikamını almaya karar verir. Onlardan itikam almak için devasa canavarlar yaratmıştır. Bu canavarlar arasında ejderhalar, aslan-köpek ve akrep adamlar gibi yaratıklar bulunuyormuş. Bunlarla Tiamat kendine büyük bir ordu kurmuştur. Tiamat, ordusunun başına Kingu’yu getirmiş. Onu silahlendirmiş. Ona ‘‘Kader Tabletleri’’ni vererek onu güçlü bir lider yapmıştır.

İkinci tablette ise saldırı haberinin tanrılar arasında nasıl karşılandığını bize anlatmaktadır. Tiamat çok öfkeli ve güçlü bir ordusu vardır. Kingu’nun ordusunun gücü, diğer tanrılar arasında korkuya yol açar. Tanrılar, aralarından birini seçip Tiamat ile savaşması için görevlendirmek isterler. Önce Ea Apsu’ya karşı kazandığı zaferden dolayı görevlendirilir. Fakat Ea savaşa girdi mi yoksa girmedi mi belli değil. Daha sonra Anu Tiamat’ı ikna etmek için görevlendirilir ama başarılı olamaz. Marduk, bu göreve talip olur. Ancak bir şart sunar. Tiamat’ı yenerse, tanrılar arasında en yüce güç ona ait olacaktır. İkinci tablet burda son bulur.

Üçüncü tablette Tanrılar, bu teklifi kabul ederler. Şölenler yapılır.

Dördüncü tablette ise Marduk kral olur ve krallık alametlerini alır. Marduk, silahlarını kuşanır ve Tiamat’a karşı çıkar. Yanında rüzgârlar, fırtınalar ve devasa ağlar vardır. Tiamat ve Marduk arasındaki savaş, kozmik bir mücadele olarak tasvir edilmiştir. Marduk, güçlü rüzgârlarıyla Tiamat’ı hareketsiz hale getirmiş ve ardından onu bir okla öldürmüştür. Tiamat’ın cesedi ikiye bölünür. Bir yarısı gökyüzünü, diğer yarısı yeryüzünü oluşturur. Bu, evrenin yaratılışının en önemli sembolik anıdır denilebilir. Marduk, Tiamat’ın bedeninden evreni düzenlemeye devam eder. Gökyüzüne yıldızları yerleştirir ve takvim sistemini kurar. Güneş, ay ve yıldızların döngüsü, Marduk’un düzenine göre işler. Yeryüzüne dağları, nehirleri ve diğer doğal yapıları yerleştirir.

⁵⁶ Alexander HEIDEL, Enuma Eliş ‘‘Babil Yaratılış Destanı’’, Ayraç Yayınları, (Çev. Ğ. Birkan), 1. Basım, Ankara 2000., s.33.

Marduk savaşı kazanmıştır ve yazgı tabletlerini Kingu'dan almıştır. Bu tabletleri kendi göğsüne bağlayarak tanrılar arasında en büyük yetkiyi almıştır. Marduk'un zaferinden sonra Tanrılar ona bağlılık yemini etmişlerdir. Tanrılar, Marduk'a teşekkür ederken, onun liderliği altında daha az çalışacaklarını umarlar. Marduk, tanrıların işlerini kolaylaştırmak için onlara bir çözüm sunar ve insanı yaratır. Tiamat'ın ordusundan Kingu'yu öldürülür ve onun kanı kullanılarak insanlar yaratılır. İnsanlar, tanrılara hizmet etmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için var olmuş olurlar. İnsanlar, tanrılara hizmet etmek için yaratılmıştır anlayışı, Mezopotamya dini ve toplumsal yapısının temel taşlarından biridir. Tanrılar, Marduk'u evrenin mutlak hâkimi ilan ederler.

Marduk'a elli farklı unvan ve isim verilmiştir. Bu isimler, onun gücünü ve her şeyin üstünde olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle Babil, Marduk'un dünyadaki merkezi olarak kutsanmış ve tanrının evi olmuştur. Babil'in kutsallığı meşrulaştırılmıştır.

Bu destan, Babil'in kozmolojisi, insanlığın kökeni ve Babil tanrısı Marduk'un panteonun başına geçişi gibi temel kavramları bize açıklamaktadır.

Resim 22: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Marduk_and_pet.jpg E.T.:25/12/2024,21:10

4.a.2.Babil Tufan Miti:

Sümerce yazımında eksik parçalar yüzünden bölük pörçük olan anlatı Babil mitosunda daha nettir. Babilonyalı mitte Gılgamış Destanını da içine alan daha geniş bir anlatım sunulmuştur. Metinlerin çoğu, M.Ö. 2. binyıldan kalma **kil tabletlerde** bulunmuştur. Gılgamış Destanı'nın bu bölümü, 19. yüzyılda Asur Kralı Asurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesinde keşfedilmiştir.

Resim23:BüyükTufan tableti

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tablet_XI_or_the_Flood_Tablet_of_the_Epic_of_Gilgamesh,_currently_housed_in_the_British_Museum_in_London.jpg.E.T.:25/12/2024,21:00.

Bu hikâye, Gılgamış Destanı'nın on birinci tabletinde geçer. Gılgamış dostu Enkidu'nun ölümünden sonra, ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek için Utnapiştim'i bulmak için yolculuğa çıkar. Sadece Tanrı Şamaş'ın ölüm sularını geçtiği ve bunun çok zor olduğu söylenir. Bu yolculuğun ne kadar zor olduğu anlatılsa da dinlemez. Bu tehlikeli yolculuğu tamamlar ve Utnapiştim'i ziyaret eder. Utnapiştim'e nasıl ölümsüzlüğü kazandığını sorar. Utnapiştim Tufan olayını anlatır. Utnapiştim, ona kendi hikâyesini anlatmış, ölümsüzlüğün tanrılar tarafından verilen bir lütuf olduğunu ve herkes için mümkün olmadığını açıklamıştır.

Mezopotamya mitolojisinde tanrılar, insanların varoluşunun ve düzeninin mutlak yöneticileri sayılırdı. İnsanlar tanrılar tarafından yaratılmıştır fakat bu yaratılış insanlar için bir lütuf değildir. İnsanın yaratılışını tek bir amacı vardır; tanrılara hizmet etmek. Tanrılar, tapınaklarda ve yaşamlarında rahat etmeleri için insanları kendilerine hizmetkâr olarak görmüşlerdir. Zamanla insanlar çoğalmışlar. Dünyada, tanrıların hoşuna gitmeyecek şekilde bir karmaşa oluşmuştur. Tanrılar arasında geçen sohbetlerde, insanların sayısının artması ve çıkardıkları gürültülerin tanrıları rahatsız ettiği belirtilmiştir. Özellikle Enlil bu durumdan çok rahatsız olmuştur. İnsanların yok olmasını isteyen Enlil bir tufan planlar. Fakat tanrılar arasında herkes bu kararı desteklememiştir. Tanrılar bu öneriye itiraz etmek isteseler de, Enlil'in baskın otoritesine karşı koyamamışlar ve tufan kararı alınmıştır. Bilgelik tanrısı Ea insanlığa yardım etmek istemiştir. Tufan planına karşı çıkamamış ancak doğrudan müdahale edemediği için insanları dolaylı yoldan kurtarmaya çalışmıştır.

Ea, insanlardan yalnızca birini, dindar ve bilge olan Utnapiştim'i kurtarmaya karar verir. Utnapiştim'e gizlice kamış kulübesinin duvarı yoluyla seslenmiş ve ona tanrılarının planını açıklamıştır. Bulunan tüm canlıların yok olacağını söylemiştir. Fakat bu kararlarının neden alındığı ile ilgili bilgi vermemiştir.⁵⁷

Tüm bu konuşulanların ardından Ea, büyük bir gemi yapmasını ve ailesini, çeşitli hayvanları ve yaşam için gerekli olan tohumları gemiye almasını söylemiştir. Utnapiştim gemiyi yaparken soranlara ne diyeceğini sormuştur. Ea ise Enlil'in tepkisini çektiğini bu yüzden buradan gitmek zorunda olduğunu söylemesini istemiş. Geminin hangi boyutlarda olacağı hakkında bilgi vermiştir. Gemi küp şeklinde eni boyubirbiri ile aynı olacaktır. Geminin nasıl yapıldığı ve ne yüklendiği ise şu şekilde olmuştur:

*“(Sahip olduğum her şeyi) gemiye yükledim;
Sahip olduğum gümüşün hepsini ona yükledim;
(sahip olduğum) altının hepsini ona yükledim;
Sahip olduğum tüm canlı varlıkları (yükledim) ona.
Tüm ailemi ve akrabamı gemiye yolladım.
Kırın hayvanlarını, kırın yabanıl varlıklarını,
Tüm zanaatçıları tekneye yolladım.”*⁵⁸

⁵⁷ Samuel Henry Hooke,. *Ortadoğu Mitolojisi: Mezopotamya Mısır Filistin Hitit*. Ankara: imge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.s.58.

⁵⁸ Samuel Henry Hooke,. *Ortadoğu Mitolojisi: Mezopotamya Mısır Filistin Hitit*. Ankara: imge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.s.59.

Bundan sonra Tufan başlamış Tanrı Adad (fırtına tanrısı) harekete geçmiş ve gürlemiş. Yer altı tanrısı Nergal ise göklerde bulunan okyanusun sularını tutan kapıları yırtarak açmış. Anunnaki tanrıları ise meşalaları ile ülkeyi ateşe vermişlerdir. Ürkütücü bir şekilde yeryüzünü sular kaplamış. Gökler karanlığa bürünmüş, fırtınalar ve yağmurlar insanları yok etmiştir. Tanrılar bile bu kadar büyük bir yıkım beklemiyormuş. Yıkımın büyüklüğünden korkmuş ve pişmanlık duymuşlardır. İştâr (aşk ve bereket tanrıçası), insanların yok olmasına üzüldüğünü dile getirmiş ve ağlamaya başlamıştır. Tanrılar gökyüzünde toplanarak birbirlerine sığınmışlardır. Tufan altı gün altı gece sürmüştür. Yedinci gün Tufan durduğunda yeryüzü yeniden sakinleşmiş fakat her yer çamur olmuştur.

Yeryüzü sakinleşmiş ve sular çekilmeye başlamıştır. Utnapiştım, tufanın sona erdiğinden emin olmak istemiş ve bunun için kuşlar göndermiştir. İlk gönderdiği kuş geri dönmüş çünkü karaya konacak bir yer bulamamıştır. Daha sonra gönderdiği bir güvercin ve bir kırlangıç da geri dönmüştür. Ancak son olarak gönderdiği karga, karaya konacak bir yer bulmuş ve geri dönmemiştir. Bunun üzerine Utnapiştım, gemiyi karaya oturtmuştur. Geminin oturduğu yer Nisir Dağı olarak belirtilmiştir. Utnapiştım, gemiden indikten sonra tanrılara şükretmek için bir kurban sunmuştur. Kurban dumanı gökyüzüne yükseldiğinde tanrılar bunu fark etmiş ve huzura kavuşmuştur. Özellikle Tanrılardan Ea ve İştâr, Utnapiştım'ın bağlılığını övmüşlerdir.

Enlil ise başlangıçta Utnapiştım'ın kurtulmasından rahatsız olmuştur. Ancak Ea, bu kurtuluşun tanrıların lütfunu göstermek için bir fırsat olduğunu anlatmış ve onu ikna etmiştir. Sonunda tanrılar Utnapiştım ve eşine bir ödül vermişler. Utnapiştım ve eşi, insanlık dışındaki bir konuma yükselterek ölümsüzlükle ödüllendirilmişler. Bu ödül, onların tanrıların yüce lütfünün bir sembolü olarak yaşamlarını sonsuzlaştırmıştır.

SONUÇ

İnsanların yıllar önce dünya, tanrılar ve insanlık hakkındaki inançlarını şekillendiren bir düşünce sistemi olarak mitoloji ortaya çıkmıştır. Yaptığım çalışmaya göre Sümerler bundan yıllar önce bu dini hikâyeleri edebi bir şölenle, yaratıcılıklarını da kullanarak bizlere sunmuştur. Sümerlerin yarattığı mitolojik anlatıları kendi toplumları için de diğer toplumlar için de kimlik oluşumunu sağlamıştır. Bununla beraber ortak değerlerin ve dünya görüşlerinin şekillenmesine öncülük etmiştir.

Sümer mitolojisi, sadece bir inanç sistemi olmanın ötesine geçerek, Mezopotamya'nın diğer halkları olan Akadlar, Babilliler, Asurlular ve Hurriler üzerinde de büyük bir etki yaratmıştır. Mezopotamya uygarlıkları için kültürel, dini ve edebi yönden temel taşlarından biri olmuştur. Sümer tanrıları, Akad mitolojisinde benzer isimlerle devam ettirilmiştir. Enlil, Babil'de Marduk olarak yeniden yorumlanmıştır. Aynı şekilde İnanna, Babil mitolojisinde İştâr olarak geçmiştir. Babil mitolojisindeki Enuma Eliş adlı yaratılış destanı, Sümerlerin yaratılış mitlerinden etkilenmiştir. Fakat Babil'de daha derin ve yaratıcı bir anlatı ile yerini almıştır. Bu mitler, aynı zamanda komşu medeniyetlerin mitolojilerine de büyük bir ilham kaynağı olduğu görülmüştür.

Sümer mitolojisi, modern arkeoloji ve din araştırmalarının da merkezine oturmuştur. Yazının icadıyla, Sümerler mitolojik hikâyelerini kil tabletler üzerine yazmışlardır. Bu kayıtlar mitolojilerinin günümüze ulaşmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında yapılan kazılar sonucunda Sümer tabletlerinin çevrilmesi ile Mezopotamya'nın kültürel zenginliği açığa çıkarmıştır. Bugün, Sümer mitolojisi, dinlerin evrimi ve insanlığın kozmolojik bakış açılarının anlaşılmasında önemli bir anahtar olarak kabul

edilebilir. Bu mitolojik birikim, yazının icadıyla kayıt altına alınarak yalnızca geçmiş kuşaklara değil, modern araştırmacılara da ışık tutan kalıcı bir mirasa dönüşmüştür.

Sümerlerin nesilden nesile aktarılan mitleri sayesinde toplumlarının kültürel bütünlüğü pekiştirmiştir. Mitler sayesinde Sümerler ortak bir geçmişe ve değerler sistemine kavuşmuştur. Böylelikle Sümerler kültürel kimliğini ve tarihini korumuştur.

Bugün ise Sümer mitolojisi, dinlerin tarihsel gelişim süreci, kozmolojik düşüncenin evrimi ve insanlık tarihindeki ilk kültürel kodların çözülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı Sümer mitolojisi, yalnızca geçmişin değil, günümüz düşünsel yapılarının da temel taşlarından biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Altuncu, Abdullah. *Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 118-142, 2014.

—. «Sümerlerin Dini Tarihi.» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*,. Elazığ, 2011.

Ateş, Hamza, ve Soner Ünal. «Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat.» *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004: 21-42.

Atsız, Hasan. «Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişimi.» *Dini Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004: 95-120.

Aygün, Vahyettin. «, 2017; 5(1): 79-93.» *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(1), 2017: 79-93.

Bahar, Hasan. *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2016.

Bilgiç, Emin. “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982.

Black, Jeremy ve Anthony Green, *Gods Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, The British Museum Press, London 2004.

Bottero, Jean. *Gılgamış Destanı: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

—. *Mezopotamya Yazı Akıl ve Tanrılar* . Ankara: Dost Yayınevi, 2012.

Cengiz, Pınar Kurşun. «Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Çağ'da Mitler.» *T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2014.

Çığ, Muazzez İlmiye. *Ortadoğu Uygarlık Mirası, 2. Cilt*. Kaynak yayınları, 2016.

—. *Zaman Tüneliyle Sümere Yolculuk (1. baskı)*. Ankara: Kaynak Yayınları, 1993.

Demirci, Kürşat. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları Kitapevi, İstanbul 2017.

Egüven, Abdullah Rıza. *Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform*. İstanbul: Berfin Yayınları., 1996.

Hamza Ateş, Soner Ünal. «Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusunda İdari Hayat.» *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* , 2004: 21-42.

Heidel, Alexander. *Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı*. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000

Hırçın, Selen. *Çivi Yazısı: Ortaya çıkışı, gelişmesi, çözümü*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü., 1998.

Hooke, Samuel Henry. *Ortadoğu Mitolojisi: Mezopotamya Mısır Filistin Hitit*. Ankara: imge Kitabevi Yayınları, 2002.

Jeremy Black, Anthony Green. «Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia.» *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia*. 1992. 182.

Kınal, Firuzan. *Eski Mezopotamya tarihi*. Ankara: Dil Tarih ve Coğrafya Basımevi, 1983.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi. Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

—. *Sümerler Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

—. *Tarih Sumar'de başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2018.

Memiş, Ekrem. *Eski Mezopotamya*. Bursa, 2015.

Uncu, Ebru. « Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli, 2011.

Yıldırım, Ercüment. « İnsanlığın Metafiziksel Kozmoloji Anlayışında Mezopotamya Mitolojisinin Sahip Olduğu Evren Algılayışının Etkisi.» *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(OS (SI) 2), 2016: 18-27

Dijital Kaynaklar

http://www.astroset.com/bireysel_gelisim/kadim/images/ka25.jpg.E.T.:18/12/2024,19:30.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Marduk_and_pet.jpgMarduk Heykeli'nde Marduk, Muşhuşu adlı yaratığa binerken ve Tiamat'ın ilkel sularında ayakta dururken tasvir edilmiştir. E.T.:25/12/2024,21:10.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Mesopotamia.PNG> .E.T.:12/11/2024 ,18:52.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Sumer_satellite_map.jpg.E.T.:12/11/2024, 19:10.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tablet_XI_or_the_Flood_Tablet_of_the_Epic_of_Gilgamesh, currently housed in the British Museum in London.jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tablet_XI_or_the_Flood_Tablet_of_the_Epic_of_Gilgamesh,_currently_housed_in_the_British_Museum_in_London.jpg).E.T.:25/12/2024,21:00.

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/13/Stele_of_the_Vultures_in_the_Louvre Museum_%28enhanced_composite%29.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/13/Stele_of_the_Vultures_in_the_Louvre_Museum_%28enhanced_composite%29.jpg). E.T.:16/11/2024,20:45.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/27/Prisoners_on_the_victory_stele_of_an_Akkadian_king_circa_2300_BCE_Louvre_Museum_Sb_3.jpg. E.T.:16/11/2024 20:50.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/7a/British_Museum_Flood_Tablet.jpg/270px-British_Museum_Flood_Tablet.jpg E.T.:29/12/2024, 20:29.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/8c/Detail%2C_upper_part%2C_Kudurru_of_Ritti-Marduk%2C_from_Sippar%2C_Iraq%2C_1125-1104_BCE._British_Museum.jpg. E.T.:25/12/2024, 16:18.

<https://www.wikitarih.com/wp-content/uploads/2019/03/civi-yazisi-1.jpg>.E.T. :15.11.2024 , 20:50.

<https://www.wikitarih.com/wp-content/uploads/2019/03/civi-yazisi-2.png>. E.T.:15/11/2024 ,20:20.